ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

2

TOMUL 30

APRILIE—IUNIE

1979

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

Preţul unui abonament anual este de 100 lei. În ţară, abonamentele se primesc la oficiile poştale, factorii poştali şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii. Revista se poate procura direct sau prin poştă şi prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Bucureşti, 71 021, Calea Victoriei 125, sectorul 1.

Cititorii din străinătate se pot abona adresîndu-se la ILEXIM, Departamentul export-import presă, P.O. Box 136—137, telex 11 226, Bucureşti, 70 116, str. 13 Decembrie 3, România.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite Colegiului de redacţie pe adresa: 71 119, str. I. C. Frimu 11, Bucureşti.

APARE DE 4 ORI PE AN

STUDII ŞI CERCETĂRI
DE
ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

OMUL 30 Nr. 2 aprilie—iunie 1979

SUMAR

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 30 Nº 2 avril — juin 1[illegible]

SOMMAIRE

CU PRIVIRE LA ÎNCEPUTURILE VALORIFICĂRII MINEREULUI DE FIER PE TERITORIUL ROMÂNIEI ÎN LUMINA CERCETĂRILOR RECENTE

DE

ȘTEFAN OLTEANU

Problema originii și începuturilor metalurgiei extracto-reducătoare a fierului[1], în general, a reținut mai insistent atenția cercetătorilor mai cu seamă în ultima vreme, datorită numărului relativ mare de descoperiri făcute, comparativ cu perioada anterioară, referitoare la vestigiile procesului de extracție-reducere a minereului de fier. Lăsînd la o parte problema prelucrării fierului nativ, meteoric, prelucrare care va fi fost destul de restrînsă[2], și de aici, cu o importanță economică destul de redusă, menționăm că părerile care s-au formulat în diferitele studii de specialitate acreditează teza originii metalurgiei extractiv-reducătoare în Orientul Apropiat, considerat leagănul acestei activități, de unde a fost difuzată apoi spre diferitele regiuni geografice.

În stadiul actual al cunoștințelor, se presupune că metalurgia fierului a fost cunoscută pentru prima oară în zona munților Taurus din sudul Mării Caspice cu bogatele mine de fier de aici și din Armenia, din nordul Persiei și Caucaz, de unde s-a difuzat în Africa și Europa, evoluînd separat în fiecare centru nou format[3]. Din această zonă se răspîndește în Mesopotamia[4], în Asia Mică[5] și apoi în Egipt unde, către anul 1000 î.e.n., fierul era utilizat în mod curent[6].

---

[1] Precizăm cu acest prilej că ne vom ocupa în paginile care urmează numai de problema începuturilor extracției și reducerii minereului de fier pe teritoriul României, proces care pune în evidență valorificarea locală a acestei materii prime și care poate constitui, în cel mai înalt grad, prin caracteristicile tehnologice pe care le prezintă, un factor important de permanență a populației care o practică. Prelucrarea propriu-zisă a acestui metal, integrată în contextul economiei de transformare, deși intim legată de extracție și reducere, mai cu seamă în epocile mai vechi, nu poate constitui întotdeauna un argument al valorificării materiei prime locale, fierul redus deja putînd fi procurat pe calea schimbului de produse.

[2] Vezi mai cu seamă: Ch. Singer și alții, *A History of Technology*, I, Oxford, 1958, ed. a III-a, p. 593–594; Gh. E. Arechian, SA, 1, 1976, p. 87 și urm.; R.J. Forbes, *Studies in Ancient Technology*, VI, Leida, 1958, p. 70–71. Pentru originile metalurgiei fierului, vezi și J. Ramin, *La technique minière et metallurgique des Anciens*, Bruxelles, 1977.

[3] Ch. Singer și alții, *op. cit.*, I, p. 576; Gh. E. Arechian, *op. cit.*, p. 87 și urm.; T.A. Richard, *L'Homme et les metaux*, Paris, 1938, p. 352.

[4] Ch. Singer și alții, *op. cit.*, I, p. 594.

[5] *Ibidem*, p. 595; T.A. Richard, *op. cit.*, p. 352.

[6] M. Lombard, *Les metaux dans le monde ancien* (*Ve — XIe siècles*), Paris, 1974, p. 64.

S C I V A, tomul 30, nr. 2, București, aprilie — iunie 1979, p. 137–144

În Europa, potrivit părerilor de pînă acum, metalurgia extractivo-reducătoare a fierului ar fi fost răspîndită către sfîrşitul mileniului al II-lea î.e.n. Pe la 1200 î.e.n. ea s-a răspîndit în sudul Italiei fiind documentată în împrejurimile Bolognei[7]; s-a răspîndit apoi în Grecia, Balcani şi în zona Alpilor estici (Noricum)[8], fiind transmisă după aceea în Europa Centrală, precum şi în ţinuturile est-europene, zonă care se înscrie şi spaţiul românesc[9]. S-a presupus, de asemenea, că, din puternicul centru metalurgic existent în nord-vestul Peninsulei Balcanice, s-a propagat metalurgia fierului spre Italia şi Europa Centrală, spre ţinuturile noastre, în Grecia şi zona egeeană[10]. Cercetările din ultima vreme, descoperirea vestigiilor metalurgiei extractivo-reducătoare, într-o serie de ţări europene par să schimbe, în bună măsură, optica exprimată mai sus în legătură cu direcţiile transmiterii cunoştinţelor acestei metalurgii. Cele mai timpurii vestigii ale extracţiei fierului din minereu par a fi, într-adevăr, cele din Orientul Apropiat, din regiunile munţilor Taurus, zona Caucazului, Armenia, datînd din mileniul al II-lea î.e.n. (secolele XIII—XII)[11]. Fragmentele de piese lucrate din fier descoperite în Mesopotamia la Tell Asmar, Chagar Bazar, Mari sau la Alaca în Asia Mică, datînd din prima jumătate a mileniului al III-lea, pun în evidenţă existenţa unei metalurgii prelucrătoare, fierul utilizat putînd proveni din fier nativ, meteoric[12]. Oricum, n-avem încă dovada certă că aceste piese au fost lucrate din metal obţinut prin reducerea minereului de fier[13]. În această zonă cele mai vechi mărturii ale metalurgiei reducătoare a fierului datează din a doua jumătate a mileniului al II-la î.e.n.; este vorba de descoperirea într-un tumul la Gerar (la aproximativ 15 km de Gaza) a vestigiilor cuptorului de redus minereu, alături de unelte agricole lucrate pe loc[14]. Începutul mileniului I î.e.n. reprezintă un moment de dezvoltare paralelă a metalurgiei extractivo-reducătoare în multe ţări din Europa. Aşa, de pildă, etruscii din nordul Italiei exploatau, către 1000—900, minele de fier din Elba şi Toscana[15]. În Grecia, primele referinţe neîndoielnice în

---

[7] Ch. Singer şi alţii, *op. cit.*, II, p. 58 şi urm.; I, p. 595.

[8] *Ibidem.*

[9] Vezi, în această privinţă, pe lîngă studiile citate la notele anterioare, şi: A. László, SCIVA, 26, 1975, 1, p. 35 şi urm.; M. Rusu, în *In Memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj-Napoca, 1974, p. 307 şi urm., precum şi Şt. Olteanu, SCIV, 22, 1971, p. 298—299.

[10] A. László, *op. cit.*, p. 35—36.

[11] T.A. Richard, *op. cit.*, p. 352 şi urm.; cuptoare de redus minereul de fier descoperite la Mecamor în Armenia, vetrele-cuptoare *(bloomeryes)* descoperite în vestul Georgiei cu diametrul de 80 cm cu pereţi de piatră şi cu lut refractar, datînd din secolele XIII—XII î.e.n. (Arch. Rozhl., Praga, 1975—1976, p. 685—687).

[12] Ch. Singer şi alţii, *op. cit.*, p. 594.

[13] Pentru întreaga problemă a reducerii minereului de fier şi a prelucrării fierului nativ în cuptoare-creuzete, a se vedea R.J. Forbes *op. cit.*, IV, p. 70 şi urm.

[14] T.A. Richard, *op. cit.*, p. 352; Ch. Singer şi alţii, *op. cit.*, I, p. 595, unde cuptoarele sînt datate în jurul anului 1180 î.e.n., pe cînd la R.J. Forbes, *op. cit.*, VIII, p. 121—122, ele sînt datate în secolul al XIV-lea î.e.n.; în Mesopotamia s-au dezvoltat ulterior puternice centre metalurgice reducătoare, dovada constituind-o existenţa în secolul al VIII-lea î.e.n., la Khorsabada 160 tone fier pentru „export" (M. Lombard, *op. cit.*, p. 64). Studii recente demonstrează că din a doua jumătate a mileniului al II-lea î.e.n. datează şi primele probe de extracţie a fierului pe teritoriul U.R.S.S. (B.A. Şramko, L.D. Fromin, L.A. Soliţev, SA, 1, 1977, p. 57 şi urm.

[15] Ch. Singer, şi alţii, *op. cit.*, II, p. 59—60. Egiptenii au cunoscut mai de timpuriu metalurgia fierului, încît pe la anul 1000 î.e.n. acest metal era folosit curent; totuşi cuptoare de redus minereul nu se cunosc din etapa timpurie a dezvoltării acestei metalurgii în Egipt (M. Lombard, *op. cit.*, p. 64).

ceea ce privește metalurgia fierului datează de pe la 900 î.e.n., epoca de înflorire plasîndu-se însă în secolele următoare, IX—VIII, fierul fiind extras cu ajutorul unor mici cuptoare gen vatră *(bloomeryes)*[16]. Din hallstattul timpuriu (circa 1000 î.e.n.) datează și cuptoarele de redus minereul de fier descoperite pe teritoriul Ungariei la Velem St. Vid[17]. Din acest început de mileniu datează și primele vestigii ale reducerii minereului de fier descoperite pînă în prezent pe teritoriul Poloniei[18], pe cel al Cehoslovaciei (secolul IX-lea î.e.n.)[19], pe cel al Austriei (cuptoarele descoperite la Neuwied)[20], pe teritoriul de la sud de Dunăre[21]. Dar epoca de înflorire a metalurgiei extractivo-reducătoare a fierului pe teritoriul Europei Centrale va începe în secolul al VIII-lea î.e.n. prin punerea în valoare pe o scară întinsă a bogatelor rezerve de minereu de fier aflate în regiunile de aici[22].

În această perioadă a hallstattului mijlociu au început a fi valorificate și depozitele de minereu de fier situate pe teritoriul Galiei, Britaniei (aici minele sînt puse în valoare mai tîrziu în jurul anului 500 î.e.n.), Spaniei[23].

Teritoriul României se integrează deplin în acest context european de metalurgie extractivo-reducătoare a fierului[24]. Cercetările recente au evidențiat vestigii ale procesului de reducere a fierului din minereu datînd din epoca hallstattiană în nu mai puțin de 8 așezări răspîndite în diferite zone ale teritoriului carpato-danubiano-pontic. Dintre acestea, 5 asemenea așezări, în cadrul cărora au fost scoase la iveală bucăți de zgură de fier rezultată din operațiunea de reducere a minereului, sînt datate cu depline temeiuri în prima epocă a fierului. Așa, de pildă, cele mai vechi vestigii ale procesului de extracție a fierului din minereu pe teritoriul României, datînd din hallstattul timpuriu (hallstatt A, circa 1100—1000 î.e.n.) au fost descoperite la Susani, comuna Traian Vuia, jud. Timiș ; este vorba de bucăți de zgură de fier, rezultată din operațiunea de reducere a minereului[25]

---

[16] Radomir Pleiner, *Iron Working in Ancient Greece*, Praga, 1969, p. 33 și urm.

[17] Ch. Singer și alții, *op. cit.*, I, p. 568.

[18] J. Piaskowski, KHKM, 1, 1963, p. 3—29; Tereza Rozycha, KHKM, 3—4, 1960, p. 535.

[19] R.J. Forbes, *op. cit.*, VI, p.80. Piesele din fier descoperite la Ganocve și Welka Lomnica din Slovacia, datînd din mileniul al II-lea î.e.n., sînt incerte din punctul de vedere al provenienței metalului din care au fost prelucrate (M. Rusu, *op. cit.*, p. 351).

[20] R.J. Forbes, *op. cit.*, VI, p. 79—80.

[21] Informație primită de la colegul Sebastian Morintz căruia-i transmitem mulțumirile noastre.

[22] Ch. Singer și alții, *op. cit.*, II, p. 55—56 ; aici se arată că cel mai timpuriu centru al metalurgiei fierului din Europa a fost Austria.

[23] *Ibidem*, I, p. 593 ; II, p. 10 (se exploata minereul de fier limonitic aflat la suprafața solului, precum și hematitul sau alte varietăți de minereu de fier).

[24] Menționăm că cele mai timpurii descoperiri de obiecte de fier de pe teritorul României datează din secolul al XIII-lea î.e.n. ; este vorba de un celt mai întîi, descoperit la Lăpuș în Transilvania (K. Kacsó, Dacia, N. S., 19, 1975, p. 45 și urm.). Aceste obiecte de fier, datînd din a doua jumătate a mileniului al II-lea î.e.n., sînt mărturii ale prelucrării fierului, deci nu pot fi considerate ca argumente ale procesului extractivo-reducător, ele putînd fi aduse, eventual, pe calea schimbului ; totuși o probabilitate a extracției, reducerii și, evident, a prelucrării locale a minereului de fier nu trebuie exclusă.

[25] Fr. Nistor, A. Vulpe, SCIV, 20, 1969, 2, p. 191, nota 21 ; întrucît nu s-au făcut, încă, verificările de rigoare, păstrăm o anumită rezervă în această privință.

Vestigii ale procesului de reducere au fost descoperite și în așezarea hallstattiană de la Babadag din Dobrogea datînd, potrivit opiniei autorului descoperirii, în secolele X—IX î.e.n.[26]. Din aceeași vreme datează și descoperirea deosebit de interesantă, prin materialele pe care le conține, de la Cernatu de Sus, jud. Covasna ; aici, într-un bordei hallstattian din cadrul unei așezări fortificate, au fost scoase la lumină numeroase obiecte de fier : cuțite, daltă cu tub de înmănușare, topor plat, 11 bare fragmentare de fier, o lingură de lut pentru turnat cu mîner tubular, tipare de turnat din piatră (valve) și, ceea ce pune în evidență operația de reducere a minereului de fier, bucăți de zgură de fier și bucăți de var[27].

Dintr-o epocă ulterioară, din secolul IX—VIII î.e.n., datează descoperirea altor asemenea vestigii în așezarea de la Dervent din Dobrogea ; este vorba de bucăți de minereu asupra cărora acțiunea focului nu s-a manifestat în suficientă măsură pentru ca procesul de reducere să se desfășoare în condiții optime[28]. În două localități, anume la Dedrad (la punctul ,,Cruce") și la Bocșa Montană (la punctul ,,Grădina popii") din Transilvania și, respectiv, din Banat au fost depistate bucăți de zgură rezultate din reducerea minereului[29] ; autorii descoperirilor menționate le-au încadrat în linii generale în epoca hallstattiană, fără a face unele precizări în această privință. În fine, pentru alte două descoperiri, de la Ibănești, jud. Botoșani și Cornuleț în Banat mai sînt necesare, în continuare, verificări pentru a se confirma dacă vestigiile reducerii minereului de fier scoase aici la iveală aparțin sau nu epocii hallstattiene[30].

O importanță deosebită o prezintă constatările de ordin tehnologic privind extracția și reducerea minereului de fier, care demonstrează cunoștințele destul de avansate, pentru vremea aceea, pe care le posedau meșterii fierari ai comunităților de viață de pe teritoriul carpato-danubiano-pontic.

Gruparea, în general, a acestor așezări, în care s-a dus o activitate certă de valorificare a minerului de fier, în zonele marilor depozite de zăcăminte primare, constituie o prețioasă indicație în ceea ce privește punerea în valoare în acea vreme a mineralizațiilor primare, care aflorau de regulă, la suprafața solului ; depozitele secundare, aluvionar-sedimentare nu erau încă valorificate pe o scară mai largă, așa cum o să constatăm în epocile următoare. Așa, de pildă, minereul de fier redus în așezările hallstattiene de la Cernatu și Dedrad era extras din depozitele primare aflate în zonă, menționate și în evul mediu de diferiți călători străini. Descriind regiunea Ciucului, Possevino pomenea la finele secolului al XVI-lea de minele de fier existente aici, de exploatarea cărora se îngrijea Francisc

---

26 S. Morintz, Dacia, N.S., 8, 1964, p. 101—118 și rapoartele de săpături din campaniile arheologice (inedite) la Institutul de arheologie din București ; idem în *Actes du Congrès international de préhistoire et de protohistoire*, Praga, 1970, p. 732 ; idem, Peuce, 2, 1971, p. 20.

27 Z. Szekely, *Așezări din prima vîrstă a fierului în sud-estul Transilvaniei*, Sf. Gheorghe, 1966, p. 21, 27 ; idem, Dacia, N.S., 10, 1966, p. 209—211, 218.

28 Șt. Olteanu, SCIV, 22, 1971, 2, p. 245 și urm.

29 I. Glodariu, M. Cîmpeanu, SCIV, 17, 1966, 1, p. 19 și urm. ; Banatica, 2, 1973, p. 390.

30 E. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, N. Zaharia, *Așezări omenești în Moldova din epoca paleolitică pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970, p. 289 ; Banatica, 3, 1975, p. 371.

Lazăr, superintendentul principelui Transilvaniei[31]. Aceste mine erau apoi pomenite și de David Frölich[32] și Conrad Jacob Hiltebrandt[33] în secolele următoare. Minereul redus în așezările bănățene (Susani și Bocșa Montană) era extras, de asemenea, din zonă, unde se găsesc bogate zăcăminte primare la Ocna de Fier, Ciclova, Moldova Nouă, Sasca Montană etc. La Babadag, minereul avea tot o proveniență zonală, din minele de la Iulia-Consul situate la circa 17 km nord-vest și de la Altîn Tepe la o distanță de 16 km sud-vest; zăcămîntul de cupru de la Altîn Tepe prezintă la partea superioară o zonă de oxidație în care se acumulează compuși ai fierului, formînd așa-numita „pălărie de fier". Pe dealul Ceamurlia din aceeași zonă se întîlnesc bucăți de hematit și magnetit cu un conținut de 56—60% fier[34]. Cît privește depozitele de la Iulia minereul de aici e format din același magnetit și hematit cu un conținut de carbonat de calciu care-i conferă caracterul de autofondant ce contribuie la scăderea temperaturii de topire[35].

Minereul redus la Dervent ar putea proveni din depozitele secundare aflate în apropiere; este vorba de un „orizont de nisipuri roșcate, feruginoase, gros de circa 1 m, situat la partea superioară a pliocenului. Aceste nisipuri conțin concrețiuni feruginoase cu dimensiuni între 2 și 10 cm, de formă sferoidală sau de forma unei cruste groase de 1 pînă la 5 cm. Concrețiunile care reprezintă minereul de fier sînt formate din oxizi și hidroxizi de fier. Uneori prezintă nivele subțiri de carbonat de calciu care îi dau caracterul de minereu autofondant. Au un conținut mediu de 22—40%[36]. Totodată, minereul ar fi putut avea o proveniență din mineralizațiile de la Iulia. Această presupunere ne-a fost sugerată de rezultatele analizelor de laborator efectuate asupra acestor vestigii de la Dervent. Fragmentul analizat reprezintă un minereu hematitic cu gangă autofondantă, în care se recunosc caractere de șist cristalin; el a fost intenționat supus unui proces de încălzire într-un mediu reducător. Potrivit părerii specialiștilor care au efectuat analizele respective[37], caracterele acestui minereu sînt asemănătoare cu cele ale minereului din depozitele de la Iulia[38]. Precum se vede, problema originii minereului de fier redus în așezarea hallstattiană de la Dervent rămîne deschisă, fiind necesare, în continuare, noi cercetări în această privință.

Deși nu s-au descoperit, pînă în prezent, decît în stare fragmentară, mijloacele cu ajutorul cărora se reducea minereul de fier, respectiv cuptoarele de redus, unele fragmente din pereții acestora par să indice existența

---

[31] Antonio Posevino, trad. după textul publicat de Bascapé, *La relazioni fra l'Italia e la Transilvania nel secolo XVI*, Roma, 1935, p. 63 și urm.

[32] Relatarea lui David Frölich după *Medulla geographiae practicae*, Bartfa, 1639, cap. X, p. 363—378 (alte mine de fier la Trascău și Hunedoara).

[33] Relatarea lui, după Babinger, *Conrad Jacob Hiltebrandt's Dreifeche schwedische...*, Leida, 1937, p. 23, și urm.

[34] E. Zah, Pontica, 4, 1971, p. 191 și urm.

[35] *Ibidem.*

[36] *Ibidem.*

[37] Analizele au fost efectuate la Laboratorul de cristalografie, mineralogie și petrografie de la Institutul politehnic „Gh. Gheorghiu-Dej" din București, lucrare realizată sub conducerea prof. univ. O. Bolgiu.

[38] Vezi Șt. Olteanu, *op. cit.*, p. 296—297; cercetările ulterioare care au condus la analizarea structurii mineralizațiilor din apropierea Derventului lasă deschisă posibilitatea folosirii minereului de fier local, ceea ce ar constitui o primă dovadă asupra valorificării în acea vreme și a rezervelor de minereu de fier secundare.

vetrelor-cuptoare sau a gropilor-cuptoare în care avea loc procesul de reducere a minereului de fier. Presupunem că procedeul era cel cunoscut mai bine de cercetători în epocile următoare, procedeu care consta în introducerea în cuptor sau pe vatra-cuptor, a bucăţilor de minereu de fier împreună cu cărbunele de lemn, alternînd în straturi. Prin acţiunea focului se obţinea acea pastă metalică denumită lupă, din care, prin martelare, se realizau diferite obiecte, arme, unelte[39]. O deosebită însemnătate o prezintă, din punctul de vedere tehnologic, în cazul minereurilor bogate în sulf, introducerea în cuptor a calcarului, a varului, cu rostul de a servi ca fondant pentru uşurarea procesului de reducere. Acest procedeu este dovedit de descoperirea de la Cernatu, jud. Covasna, unde, alături de bucăţile de zgură, de metal şi de alte materiale s-au găsit şi bucăţi de var, avînd rostul de a servi ca fondant în procesul de reducere. Interesantă este constatarea că în această zonă procedeul folosiri fondanţilor va continua în decursul epocilor ulterioare[40] ca o consecinţă a punerii în valoare minereurilor de fier locale şi a transmiterii cunoştinţelor din tată în fiu, din generaţie în generaţie. În restul aşezărilor nu s-a documentat un asemenea procedeu, probabil datorită faptului că minereul valorificat conţinea sulf într-o cantitate mai mică sau conţinea o gangă autofondantă (conţinut de calciu, aşa cum s-a demonstrat în cazul minereului de fier redus la Dervent şi Babadag). Nu cunoaştem dacă în procesul de reducere curentul de aer care activa focul era introdus pe cale naturală sau cu ajutorul foalelor de mînă. Acestea din urmă vor fi documentate în mod cert în etapa următoare (a doua epocă a fierului).

Cele prezentate pînă aici au avut darul să schiţeze o imagine generală, cît de cît edificatoare, asupra începuturilor metalurgiei extractivo-reducătoare a fierului şi să fixeze, în cadrul dezvoltării europene a acesteia, locul spaţiului carpato-danubiano-pontic, în măsura în care cercetările de pînă acum au evidenţiat-o.

Dacă în ceea ce priveşte originile acestei metalurgii, Orientul Apropiat reprezintă spaţiul teritorial unde s-au descoperit cele mai vechi vestigii ale procesului de reducere a minereului de fier, de unde, apoi, cunoştinţele acestei metalurgii s-au difuzat în diferite direcţii, *teza receptării acestora de către un centru european de unde s-a răspîndit ulterior în direcţiile cunoscute nu mai poate fi susţinută*. Din datele prezentate mai sus reiese că, în general, valorificarea minereului de fier prin extracţia şi reducerea lui cu ajutorul cuptoarelor de redus de diferite tipuri *a început, aproximativ, în aceeaşi perioadă, în cele mai multe dintre teritoriile europene care conţineau asemenea bogăţie minieră*. Diferenţele, relativ mici, care există nu sînt în măsură să confere unuia sau altuia dintre aceste teritorii caracterul prioritar al acestei metalurgii ; aceasta cu atît mai mult cu cît în diferite zone geografice socotite pînă acum debitoare, în această privinţă, unui anumit centru metalurgic, erau folosite procedee tehnologice elevate pentru acea vreme, cum ar fi utilizarea fondanţiilor, în cazul minereurilor sulfuroase,

[39] Procesul reducerii a fost analizat în detaliu în diferite lucrări de specialitate dintre care menţionăm : T.A. Richard, *op. cit.* ; Ch. Singer şi alţii, *op. cit* ; R.J. Forbes, *op. cit.* ; M. Daumas, *Histoire générale des techniques*, Paris, 1962 (în două volume) ; Radomir Pleiner, *Zaklady slovas keho zelezarskeho hutnictvi o Ceskych Zemich*, Praga, 1959, Seria Monumenta archeologica, VI ; etc.

[40] Vom reveni asupra acestei probleme în studii ulterioare.

procedee necunoscute sau neutilizate în centrul „mamă”, datorită existenței în minereul de acolo a unor autofondați, sau datorită purității mineralizațiilor existente. De aceea considerăm că, în cazul exemplelor citate mai sus, *pe teritoriul Europei avem de-a face cu o dezvoltare paralelă în timp a metalurgiei reducătoare a fierului*, cu unele mici diferențe cronologice de la o regiune la alta, o anumită influență, în baza raporturilor existente între aceste centre, fiind cu totul firească, necesară. *Teritoriul României, prin dovezile prezentate, care datează din cele mai timpurii perioade, comparativ cu celelalte spații europene, se situează printre cele dintîi centre ale bătrînului nostru continent în care s-a dezvoltat o metalurgie extractivo-reducătoare a fierului*. Tradiția acestei activități neîntrerupte, îmbogățită de la o generație la alta prin experiența acumulată, avea să capete în epocile următoare o strălucire ce va constitui o componentă fundamentală a înfloritoarelor civilizații care s-au dezvoltat pe aceste meleaguri.

ANEXĂ

Materialul feruginos provenit din așezarea de la Dervent datat din secolul al IX-lea î.e.n. primit spre examinare se prezintă sub formă de bulgăre relativ mare (5 × 6 × 8 cm); el este destul de friabil și foarte poros.

Se distinge macroscopic și cu lupa o masă roșcată cu vacuole tapisate cu un material transparent sticlos și poros.

Pe secțiuni lustruite observate la microscop în lumina reflectantă se constată existența unor plaje cu putere reflectoare destul de mare în care apare cert hematita în cristale în general foarte fine și ici și colo în cristale ceva mai bine dezvoltate, unele cu o structură lamelară. Apare net sticla cu putere reflectoare mică tot așa de întunecată ca și în golurile din ea.

Sub formă de cristale foarte mici, dar bine distincte, cu putere reflectoare foarte mare (foarte luminoase), apare *fierul metalic*.

În fotografie este redat aspectul secțiunii în lumina reflectantă cu cîmp negru. Apar foarte bine în negru golurile tapisate pe margine cu sticlă care se prezintă sub forma unor benzi luminoase.

Hematita apare în fotografie într-o tentă gri-negricioasă înecată în masa mai albă de sticlă. Vizual la microscop hematita apare în culoarea ei naturală roșcată. Fierul metalic nu se poate distinge în fotografie. Din acest examen se desprinde net că a fost supus încălzirii în mediu reducător un minereu hematitic cu gangă autofondantă în care se recunosc caractere de șist cristalin.

Minereul pare a fi fost identic cu cel cunoscut în nordul Dobrogei la Iulia spre E-S-E de Măcin. Geologia regiunii Dervent nu lasă posibilitatea ca minereul să fie de proveniență locală. El a fost desigur adus din altă parte la Dervent, probabil din regiunea Iulia. Reducerea minereului este numai incipientă, dar prezența picăturilor de fier metalic atestă în mod incontestabil că minereul a fost supus unui proces metalurgic de reducere, iar materialul examinat de noi provine din resturile de la partea inferioară sau din marginile cuptorului de redus.

Prof. univ. O. BOLGIU,

Institutul politehnic „Gh. Gheorghiu-Dej”
Laboratorul de cristalografie,
mineralogie și petrografie

À PROPOS DES DÉBUTS DE VALORISATION DU MINERAI DE FER DANS LE TERRITOIRE ROUMAIN À LA LUMIÈRE DES DERNIÈRES RECHERCHES

RÉSUMÉ

Ayant présenté les principales données relatives à la métallurgie du fer sous un angle général, l'auteur se penche sur les données concernant les commencements de la valorisation du minerai de fer dans le territoire de la Roumanie actuelle. L'auteur n'envisage pas l'existence d'un centre européen d'oú les connaissances dans le domaine de la technologie du fer auraient pu rayonner dans diverses directions. Compte tenu des témoignages remontant à des époques fort reculées, la terre roumaine semble se situer entre les espaces européens qui ont connu très tôt la métallurgie de l'extraction et de la réduction du fer.

INFLUENȚE BIZANTINE ÎN CULTURA MATERIALĂ ȘI SPIRITUALĂ DIN REGIUNEA SUBCARPATICĂ A MOLDOVEI ÎN SECOLELE VI–IX

DE

IOAN MITREA

În regiunea subcarpatică a Moldovei, flancată de Carpații Orientali în vest, de valea largă a Siretului în est și de rîurile Moldova și Trotuș la nord și sud, au fost cercetate în ultimii ani cîteva așezări din secolele VI–VII, precum și din secolele VIII–IX.

Săpăturile arheologice sistematice din așezările de la Mănoaia-Costișa[1], Oituz[2], Bacău[3], Izvoare-Bahna[4] și Davideni[5] au pus în evidență în primul rînd o continuitate de viață autohtonă în întreaga epocă de formare a poporului român.

Cercetarea unor microzone din cadrul unității geografice a Subcarpaților Moldovei a dovedit continuitatea de viață autohtonă, atît în unele locuri situate în apropiere de valea largă a Siretului, pe terasele înalte din dreapta acestui rîu, cît și în zonele depresionare pe terasele rîurilor Moldova, Bistrița și Trotuș, ori afluenților acestora.

Unele materiale aflate în așezările cercetate sistematic, la care se adaugă cîteva importante descoperiri întîmplătoare, făcute de-a lungul ultimelor decenii, atestă, convingător după opinia noastră, că populația autohtonă din regiunea subcarpatică a Moldovei s-a aflat în permanență, în epoca secolelelor VI–IX, în sfera de influență a civilizației bizantine.

Această afirmație se întemeiază pe descoperirea în această regiune a unor materiale de factură sau de influență și inspirație bizantină.

Trebuie subliniat că materialele de factură sau de influență bizantină, descoperite prin săpături sistematice, au fost găsite în așezări autohtone; în cadrul inventarului acestor așezări evidențiindu-se în primul rînd ceramica de tradiție locală[6], lucrată cu mîna (fig. 1/1–2; fig. 2/1–3) și în special la roată (fig. 1/3–11; fig. 2/4–6).

---

[1] Dan Gh. Teodor, V. Căpitanu și I. Mitrea, Carpica, 1, 1968, p. 233 și urm.

[2] Dan Gh. Teodor, C. Buzdugan și I. Mitrea, Carpica 2, 1969, p. 310 și urm.

[3] I. Mitrea și Al. Artimon, Carpica, 4, 1971, p. 225 și urm.

[4] I. Mitrea, Carpica, 6, 1973–1974, p. 55 și urm.; idem, Carpica, 10, 1978, p. 205 și urm.

[5] Idem, MemAntiq, 2, 1970, p. 345 și urm; idem, SCȘBacău, 1972, p. 5 și urm.; idem, MemAntiq. 6–7 (sub tipar).

[6] Vezi *supra*, notele 1–5.

S C I V A, tomul 30, nr. 2, București, aprilie–iunie 1979, p. 145–162

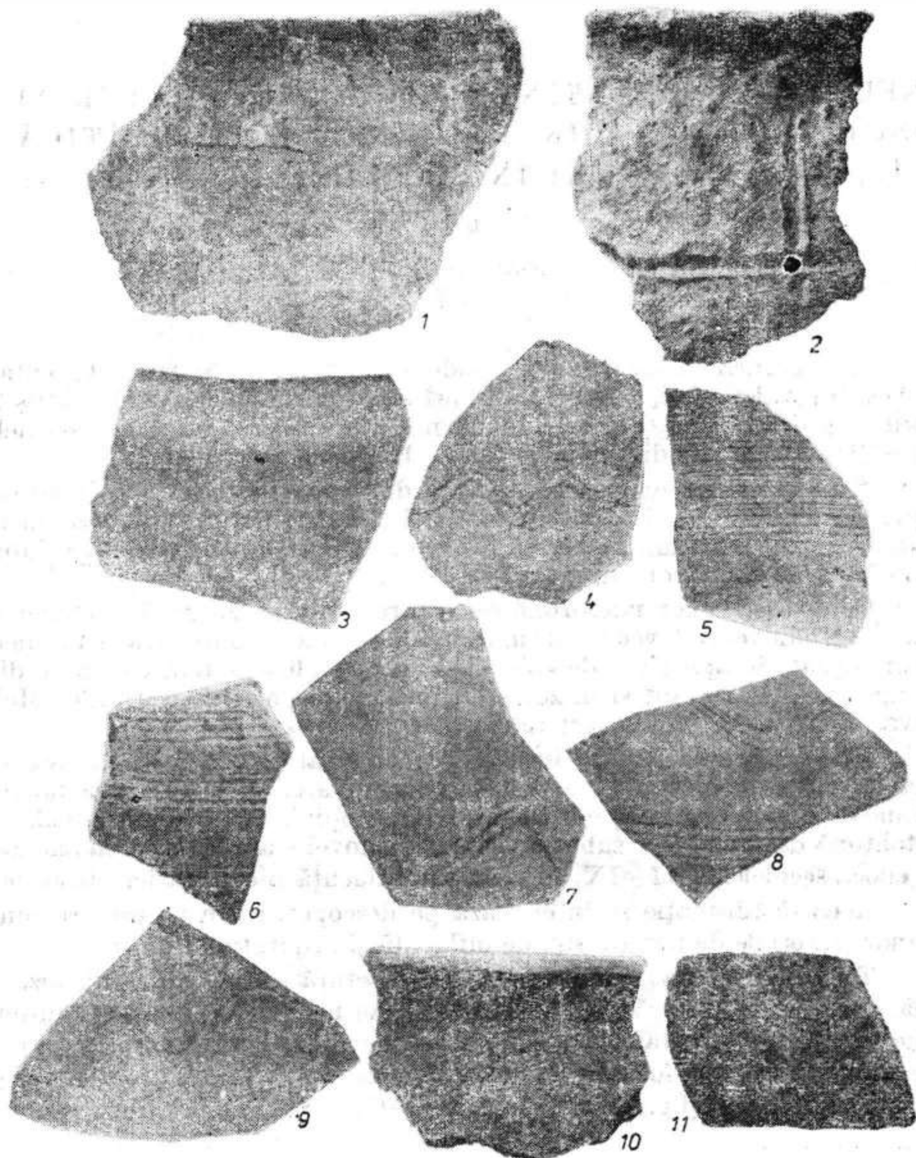

Fig. 1. Ceramică autohtonă lucrată de mînă și la roată, din secolele VI–VII : 1–2 Bacău ; 3–11 Davideni.

Alături de ceramica de tradiție autohtonă, în așezările de la Costișa[7], Davideni [8] și Oituz[9] s-au găsit și fragmente de amfore și amforete de factură bizantină, de culoare roșie-gălbuie, decorate cu striuri sau caneluri

---

[7] Dan Gh. Teodor, SCIV, 21, 1970, 1, p. 100, nota 6.
[8] I. Mitrea, *op. cit.*
[9] Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 100, fig. 2/4 ; p. 114, nota 91.

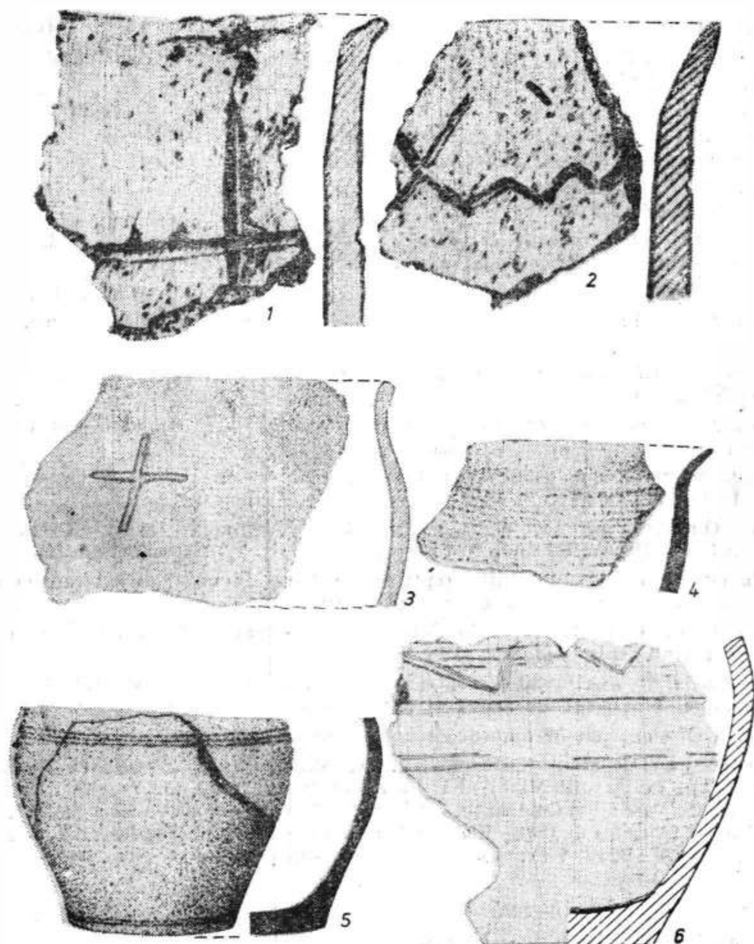

Fig. 2. 1—3 ceramică autohtonă lucrată de mînă; 4—6 ceramică autohtonă lucrată la roată, 1—2 Bacău (secolele VI—VII): 3—5 Davideni (secolele VI—VII); 6 Izvoare-Bahna (secolele VIII—IX).

orizontale. În așezarea de la Davideni au fost descoperite și două fragmente dintr-un vas lucrat la roată, dintr-o pastă albă avînd în compoziție nisip feruginos (caolin), vas importat probabil din zona sud-dunăreană.

În regiunea subcarpatică a Moldovei circulația monedei bizantine este prezentă în întreaga perioadă a secolelor VI—IX, cu observația că această circulație este ceva mai activă în secolele VI—VII, fenomen caracteristic de fapt întregului teritoriu nord-dunărean[10].

Cu excepția tezaurului găsit în 1930 la Cleja-Bacău, toate celelalte monede bizantine cunoscute pînă acum, în regiunea de care ne ocupăm,

[10] Constantin Preda, SCIV, 23, 1972, 3, p. 378.

reprezintă descoperiri izolate. În regiunea subcarpatică a Moldovei au fost descoperite pînă în prezent un număr de 51 monede bizantine, repartiția lor pe localități și împărați fiind următoarea :

Bacău. Într-o colecție particulară se păstrează un *follis* de la Justin I, descoperit în Bacău sau împrejurimi. Moneda a fost văzută și descrisă de D. Tudor[11].

Bacău. Tot întîmplător, într-un punct neprecizat al orașului s-a descoperit în 1951 o monedă de bronz de la Justinian I[12].

Tîrgu Ocna. Într-o colecție particulară se află o monedă de bronz de la Justinian I, emisă la Cyzic, descoperită în împrejurimile orașului Tîrgu Ocna[13].

Țibucani-Neamț. Pe teritoriul localității Țibucani, s-a găsit un *follis* de la Justinian I[14].

Piatra Neamț. Provenind de pe teritoriul orașului, este menționată o monedă de la Justinian I[15].

Poiana Dulcești. În campania de săpături arheologice a anului 1963, a fost găsită o monedă din bronz emisă la Thessalonic, de către Justinian I[16].

Bacău. O monedă de bronz de la Justin II (anii 574/575), emisă la Constantinopol, a fost descoperită întîmplător pe raza orașului[17].

Bacău. Întîmplător a fost descoperită o monedă bizantină, emisă la Constantinopol de Mauriciu Tiberiu (anii 599/600)[18].

Bacău. O monedă bizantină de bronz, emisă la Constantinopol, care a fost rebătută, neputîndu-se identifica astfel emitentul, a fost descoperită pe str. V. Alecsandri din Bacău[19].

Comănești. Există vagi indicații despre descoperirea a două monede bizantine de bronz, una de la Mauriciu Tiberiu și una de la Heraclius[20].

Scurta-Bacău. Pe teritoriul satului Scurta, com. Orbeni, jud. Bacău, a fost descoperită o monedă de argint de la Contantin al IV-lea[21].

Cleja-Bacău. În anul 1930, un sătean din Cleja a descoperit pe lotul său de pămînt, între niște pietre, o monedă de argint și 38 de monede de bronz[22].

După I. Dimian, cele 39 monede de la Cleja se eșalonează astfel :

Leon al V-lea și Constantin (813—820) : 1 ex. ; Mihail al II-lea și Teofil (812 ?—829) : 1 ex. ; Teofil (829—842) 2 ex. ; Teofil, Mihail al II-lea și Constantin (circa 832 ?—839) : 1 ex. ; Vasile I (867—869) : 2 ex. ; Vasile I și Constantin (869—879) : 7 ex. ; Leon al VI-lea (886—912) : 11 ex. ; Leon al VI-lea și Alexandru (886—912 ?) : 3 ex. ; Constantin al VII-lea și Zoe (913—919) : 1 ex. ; Roman I (919—921) : 7 ex. ; Constantin al VII-lea (945) : 3 ex.

După cum se observă majoritatea monedelor din tezaurul de la Cleja aparțin secolului al IX-lea.

Monedele bizantine descoperite în regiunea subcarpatică a Moldovei, în marea lor majoritate, provin din monetăriile de la Constantinopol.

---

[11] Bucur Mitrea, SCIV, 18, 1967, 1, p. 201 ; C. Preda, *op. cit.*, p. 395.

[12] Bucur Mitrea, Dacia, N.S., 11, 1967, p. 389, nr. 71. Moneda a fost descoperită în 1951 pe teritoriul orașului Bacău (fără precizarea exactă a locului). Nu este exclus ca această monedă să provină din așezarea prefeudală din secolele VI—VII de la Curtea domnească din Bacău, așezare cercetată sistematic începînd din 1970 și în care s-au găsit și alte materiale de factură bizantină.

[13] C. Preda, *op. cit.*, p. 410.

[14] Virgil Mihăilescu-Bîrliba, MemAntiq, 1, 1969, p. 429—430 ; B. Mitrea, SCIV, 21, 1970, 2, p. 346.

[15] I. Minea, BSNR, 81—82, 1933—1934, p. 108 ; C. Preda, *op. cit.*, p. 405.

[16] B. Mitrea, SCIV, 16, 1965, 3, p. 617, nr. 73 ; C. Preda, *op. cit.*, p. 406.

[17] Viorel Căpitanu, Carpica, 4, 1971, p. 291, nr. 41.

[18] *Ibidem*, p. 291, nr. 40.

[19] *Ibidem*, nr. 42.

[20] Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 113, nota 90 ; C. Preda, *op. cit.*, p. 399.

[21] V. Căpitanu, *op. cit.*, p. 291, nr. 44.

[22] I. Dimian, SCN, 1, 1957, p. 189—199.

Unele monede însă provin și din atelierele provinciale, ceea ce, după cum s-a observat, indică o particularitate a afluxului de monede bizantine la Dunărea de Jos[23].

Merită amintit în acest context că în apropierea regiunii de care ne ocupăm, pe versantul din stînga Siretului însă, la Horgești[24], a fost descoperit, în 1968, un vas de aramă în care s-au găsit mai multe monede bizantine, din care s-au recuperat 57 de bucăți[25], toate din bronz, emisiuni din vremea lui Justin al II-lea (28 ex.) Tiberiu al II-lea Constantin (4 ex.) și Mauriciu Tiberiu (25 ex.), precum și un colier din bronz[26].

Din așezările cercetate sistematic de la Bacău, Davideni și Izvoare-Bahna, provin mai multe piese de podoabă sau de cult, între care cîteva fibule, o cruciuliță, un cercel cu pandantiv în formă de stea și un inel.

O fibulă de tip romano-bizantin a fost descoperită în locuința L_6 din așezarea de la Curtea domnească Bacău [27] (fig. 3/5). Fibula de la Bacău este turnată în bronz, de dimensiuni mici (lungimea 4 cm), ornamentată pe arc și spre capătul piciorului cu un decor format din linii paralele.

În Moldova, fibule romano-bizantine asemănătoare cu cea de la Bacău au fost descoperite la Șipot-Suceava[28] și Bîrlălești[29]. Fibula de la Bacău își găsește analogii și în descoperirile de la Sucidava[30], Isaccea[31], Garvăn-Dinogetia[32], Histria[33] și București[34]. Fibule asemănătoare au mai fost descoperite și la Hanska[35] și la Ripnev II[36].

Acest tip de fibulă a avut o mare circulație în Peninsula Balcanică, în special în secolul al VI-lea[37].

Avînd în vedere analogiile semnalate, cît și contextul arheologic în care a fost descoperită, atribuim fibula romano-bizantină de la Bacău secolului al VI-lea.

În așezarea de la Davideni au fost descoperite pînă acum două fibule. Prima dintre aceste fibule, descoperită în stratul prefeudal al așezării, este de tipul cu piciorul întors pe dedesubt, lucrată dintr-o bandă subțire din bronz, cu lățimea maximă de 11 mm. Are arcul plat și lungimea de

---

[23] Octavian Iliescu, în *Cultura bizantină în România*, București, 1971, p. 79.

[24] Viorel Căpitanu, Carpica, 4, 1971, p. 253—269.

[25] Viorel Căpitanu publică în articolul citat 46 de monede, iar un lot de 11 monede sînt publicate ulterior de Constantin Buzdugan, Carpica, 6, 1973—1974, p. 47—53.

[26] Viorel Căpitanu, *op. cit.*, p. 255, fig. 2.

[27] I. Mitrea și Al. Artimon, *op. cit.*, p. 236; p. 242, fig. 13/1; I. Mitrea, SCIV, 24, 1973, 4, p. 665.

[28] Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 107, fig. 6/2; p. 108.

[29] *Ibidem*, p. 107, fig. 6/1; p. 108.

[30] D. Tudor, *Sucidava. Une cité daco-romaine et byzantine en Dacie*, Bruxelles, 1965, p. 123, fig. 34/8—12; idem, *Oltenia romană*[3], București, 1968, p. 457, fig. 142/8—11.

[31] I. Barnea și B. Mitrea, Materiale, 5, 1959, p. 470, fig. 10/7.

[32] Gh. Ștefan, I. Barnea, M. Comșa și B. Mitrea, Materiale, 7, 1961, p. 393, fig. 4/5.

[33] Em. Condurachi și colab., Materiale, 4, 1958 p. 19—21, fig. 7 (a.b.).

[34] Muzeul de istorie a municipiului București, Inv. 24 879 (col. Săpăturile Dinu V. Rosetti). Informații Mioara Turcu, căreia îi mulțumim și pe această cale.

[35] I.A. Rafalovici, *Slaviane VI—IX vekov v Moldavii*, Chișinău, 1972, p. 33, fig. 3/10.

[36] V.D. Baran, MIAMoskva, 116, p. 221, fig. 6/19.

[37] Chr. Pescheck, PZ, 34/5, 1949/1959, 2, p. 258, fig. 3/1; p. 260, fig. 3/2; p. 261, fig. 3/3, p. 262, fig. 4/2; D. Mano-Zisi, Starinar, 5—6, 1954—1955, 1956, p. 176, fig. 36/5, 6; idem, Starinar, 7—8, 1956—1957, 1958, p. 311 și urm., fig. 36; D.P. Dimitrov, M. Čičikova și B. Sultov, IzvestijaSofia, 27, 1964, p. 230, 231, fig. 16/1—2; G. Gomolka, Klio, 48, 1967, p. 315 și urm., fig. 19.

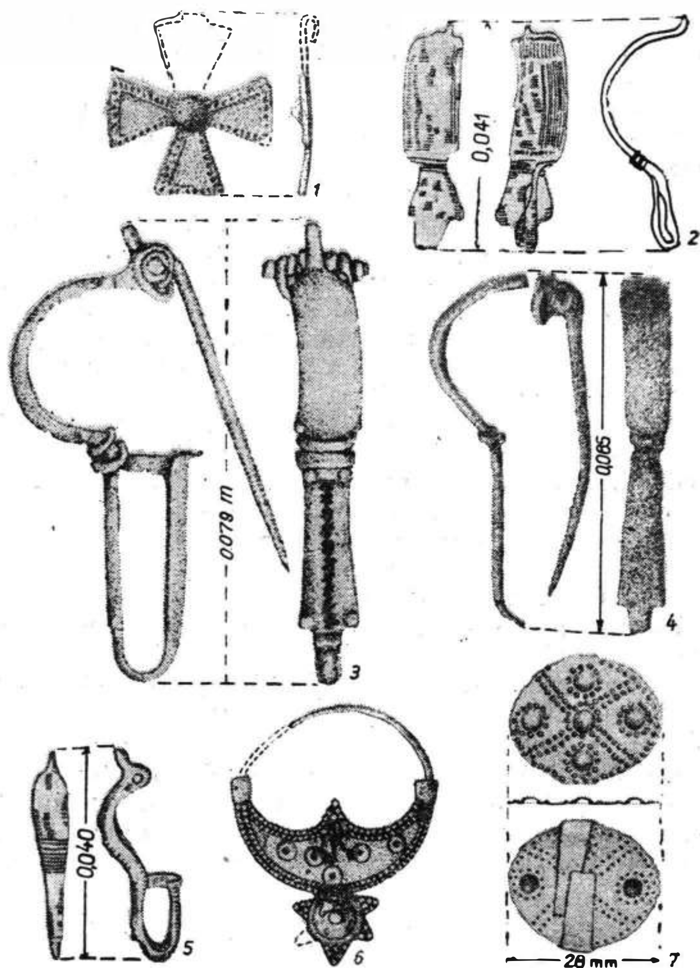

Fig. 3. Obiecte de factură și influență bizantină : 1—5 din secolele VI—VII ; 6—7 din secolele VIII—IX. 1, 2, 4 Davideni ; 3 Moldoveni ; 5 Bacău ; 6, 7 Izvoare-Bahna.

4,1 cm (fig. 3/2). Deși de un tip mai rar întîlnit, fibula romano-bizantină de la Davideni se apropie de fibulele descoperite la București-Militari[38] și în fortificația bizantină de la Iatrus[39]. Dacă fibula de la București-Militari a fost atribuită secolului al VI-lea, iar cea de la Iatrus secolelor VI—VII, apreciem că fibula de la Davideni poate fi atribuită secolului al VI-lea.

A doua fibulă descoperită în așezarea de la Davideni a fost găsită în locuința L_{16}. Este o fibulă din fier, de tipul cu piciorul întors pe dedesubt

[38] Mioara Zgîbea, CercetArhBuc, 1, 1963, p. 379, pl. 2/1, 2. În colecțiile Muzeului de istorie a municipiului București se mai află o fibulă, de tipul cu piciorul întors pe dedesubt, lucrată dintr-o foaie subțire de bronz, asemănătoare cu piesa de la Davideni. Fibula provine din săpăturile lui Dinu V. Rosetti și este înregistrată cu inv. 15 996. Piesa ne-a fost pusă la dispoziție de Mioara Turcu, căreia îi mulțumim și pe această cale.

[39] G. Gomolka, EthnArchZ, 4, 1970, p. 602—603, fig. 23.

și înfășurat, are arcul plat și de formă aproape semicirculară, piciorul lung (fig. 3/4). Fibula are lungimea de 6,5 cm și corpul ușor striat. Unele asemănări există între această fibulă și una din fibulele din bronz cu arcul plat de la București-Militari[40].

Fibula din fier de la Davideni reprezintă un tip evoluat din fibula de fier de la Bratei[41], și poate fi atribuită secolului al VI-lea.

O altă fibulă de tip romano-bizantin a fost descoperită la Moldoveni, jud. Neamț[42].

Fibula de la Moldoveni (fig. 3/3) este de tipul cu piciorul întors pe dedesubt, turnată din bronz, avînd o lungime de 7,9 cm.

Foarte bine conservată, avînd toate părțile componente, fibula de la Moldoveni este de dimensiuni mari, corpul mult arcuit. Pe arc, ca și pe piciorul fibulei, se observă bine un decor format din cîte patru puncte, situate, două cîte două simetric, la extremitățile celor două părți componente ale corpului fibulei (arc și picior). Pe mijlocul piciorului, pe axul longitudinal, se observă un decor în X. Pentru fibula de la Moldoveni nu cunoaștem analogii apropiate în spațiul nord-dunărean. Unele asemănări există între această fibulă și una din fibulele descoperite la Sucidava[43]. Mai pot fi menționate unele elemente asemănătoare ale fibulei de la Moldoveni, cu cele ale unor fibule de la Csangrád[44], Madara[45] și Prugnac[46]. Cum unele din fibulele menționate sînt datate în secolele V—VI, iar altele numai în secolul al VI-lea, înclinăm să atribuim fibula de la Moldoveni sfîrșitului secolului al V-lea și primei jumătăți a secolului al VI-lea.

În regiunea subcarpatică a Moldovei au fost descoperite în ultimii ani cîteva tipare din piatră, folosite pentru realizarea unor obiecte de podoabă, sau ca tipare pentru turnat calapoade-modele în vederea realizării unor obiecte de podoabă; obiecte care în ansamblu se încadrează în sfera civilizației bizantine.

În spațiul la care ne referim a fost descoperit întîmplător un tipar pentru turnat calapoade-modele[47] la Rădeni[48] (fig. 4/3) într-o așezare

---

[40] Mioara Zgibea, *op. cit.*, p. 379, pl. 2/2.

[41] Ligia Bârzu, *Continuitatea populației autohtone în Transilvania în secolele IV—V (Cimitirul 1 de la Bratei)*, București, 1973, p. 63; p. 306, pl. 25/1, 4.

[42] I. Mitrea, SCIV, 24, 1973, 4, p. 663; p. 664, fig. 1/1.

[43] D. Tudor, *op. cit.*, p. 89, fig. 19/5.

[44] D. Csallány, *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454—568)*, Budapesta, 1961, pl. 211/2.

[45] Chr. Pescheck, *op. cit.*, p. 258, fig. 2/1.

[46] *Ibidem*, p. 262, fig. 4/1.

[47] V. Teodorescu, București, Materiale de istorie și muzeografie, 9, 1972, p. 91.

[48] Piesa descoperită la Rădeni, comuna Păstrăveni, jud. Neamț, cu mai mulți ani în urmă, ne-a fost pusă la dispoziție de către colegul V. Mihăilescu-Bîrliba, care a făcut și cercetarea la fața locului în oct. 1977. Pentru permisiunea de a menționa acest tipar în prezenta lucrare, îi mulțumim și pe această cale. Cinci tipare din piatră, apropiate oarecum de piesele de la Rădeni și Poienița-Vrancea se află în colecția lui N. Popa din Tîrpești. Patru exemplare provin din satul Tîrpești, iar al cincilea dintr-un sat apropiat, Topolița. Nu se poate preciza exact proveniența acestor tipare. Este posibil ca piesele din colecția lui N. Popa să se încadreze în aceeași epocă și serie cu tiparele de la Rădeni și Poienița-Vrancea. Nu este exclus însă ca aceste tipare să nu dateze din epoca prefeudală ci, așa cum susțin unii etnografi care le-au văzut, să fie tipare pentru turnat ținte și alte elemente de decor, folosite în anume zone ale Moldovei pînă în secolul al XIX-lea și foarte rar pînă în zilele noastre. În sfîrșit nu putem exclude posibilitatea refolosirii unor tipare mai vechi, de către meșteri din vremurile mai noi.

din care de la suprafață au fost culese și fragmente ceramice prefeudale (secolul V—VI). Tiparul de la Rădeni se încadrează în seria tiparelor de tipul celor descoperite la Poienița-Vrancea și la Aldeni-Buzău, în aria culturii daco-romanice de tip Ipotești-Cîndești[49]. Atît formele săpate pe tiparul de la Rădeni, cît și mulajele realizate, susțin apropierile tipologice ce se pot face între acest tipar și tiparele pentru turnat calapoade-modele de la Poienița-Vrancea și Aldeni-Buzău.

În așezarea prefeudală de la Ștefan cel Mare[50], între pietrele de la cuptorul locuinței L_2 dezvelită în 1977, a fost găsit un tipar de piatră, cu matrițe pe ambele fețe, folosit probabil pentru turnarea unor rozete, tortițe și alte accesorii, ale unor piese de podoabă și în primul rînd a unor cercei (fig. 4/2). Pentru tiparul de la Ștefan cel Mare, menționăm unele analogii cu tiparul din piatră de la București—sold. Ghivan Nicolae[51].

Din așezarea de la Davideni, provine un alt tipar din piatră (fig. 3/1), reutilizat după cum indică ruptura din partea de jos. Partea de tipar păstrată, de formă aproximativ dreptunghiulară, are pe o față incizate două linii subțiri, filiforme și paralele. Pe fiecare din aceste linii sînt adîncite cîte trei ornamente pătrate, punctate la colțuri, iar între aceste ornamente se află cîte un romb mic incizat. Din partea superioară a ornamentelor de formă pătrată, pleacă din fiecare colț cîte un jgheab subțire către pîlnia de turnare. Foarte probabil acest tipar a fost folosit pentru turnarea unor aplici mici, necesare împodobirii cerceilor. Tipare asemănătoare au fost descoperite la Străulești-Măicănești[52] și Budureasca[53] în Muntenia, precum și la Cristur[54] în S-E Transilvaniei. Inițial tiparul de la Davideni a fost folosit pentru realizarea unor cruciulițe, așa cum pare să indice brațul unei asemenea cruciulițe, vizibil în partea de jos a tiparului, acolo unde s-a produs ruptura.

Posibilitatea existenței unui tipar pentru turnat cruciulițe în așezarea de la Davideni nu trebui exclusă, dacă avem în vedere că în locuința L_{16}, din această așezare, a fost descoperită o cruciuliță. Cruciulița de la Davideni (fig. 3/1) a fost confecționată din bronz, prin turnare. Este de dimensiuni mici, cu brațele egale (trei brațe păstrate, al patrulea, cel superior, fiind rupt din vechime). La extremități brațele sînt mai late. Ca ornament, în mijlocul cruciuliței se află o proeminență, în care e posibil să fi avut fixată o piatră semiprețioasă; iar pe marginea brațelor, o linie de pseudo-granule, formînd un chenar. Cruciulița are lățimea pe axul brațelor orizontale de 3 cm, iar greutatea de 4,70 g.

Cruciulița de la Davideni se încadrează în seria imitațiilor de tip Malta, ca formă și dimensiuni fiind asemănătoare cruciulițelor reprezen-

49 V. Teodorescu, *op. cit.*, p. 91 și nota 47.

50 Săpături Al. Artimon, căruia îi mulțumim și aici pentru permisiunea de a menționa acest tipar în lucrarea de față. Precizăm că materialul ceramic recoltat din locuința în care s-a aflat tiparul poate fi încadrat în secolele VI—VII.

51 Margareta Constantiniu, SCIV, 17, 1966, 4, p. 673—674, fig. 5/2; V. Teodorescu, *op. cit.*, p. 81, fig. 3/1; p. 94. nr. 6.

52 Margareta Constantiniu, Panait I. Panait, Ioana Cristache Panait, CercetArhBuc., 2, 1965, p. 161, fig. 72; V. Teodorescu, *op. cit.*, p. 77; p. 83, fig. 5/4.

53 V. Teodorescu, *op. cit.*, p. 85, fig. 6/9.

54 Z. Székely, Dacia, N.S., 15, 1971, p. 354, fig. 1/3; idem, Aluta, 1971, p. 133, fig. 3/3—30.

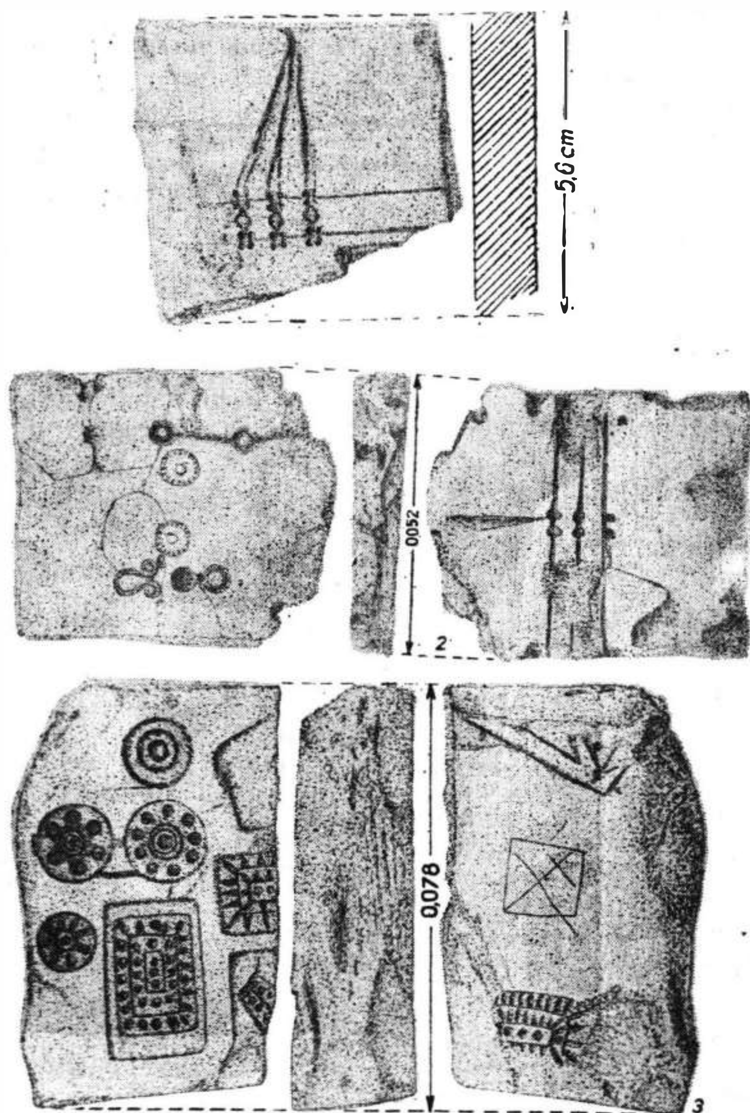

Fig. 4. 1–2 tipare pentru turnat podoabe; 3 calapoade-model.
1 Davideni; 2 Ștefan cel Mare; 3 Rădeni.

tate pe tiparele descoperite în Muntenia la Olteni[55] și Străulești[56], sau în Moldova la Botoșana[57], tipare datate în secolul al VI-lea.

---

[55] C. Preda, SCIV, 18, 1967, 3, p. 513 și urm.

[56] Margareta Constantiniu, *op. cit.*, p. 674, fig. 5/3; *Cultura bizantină în România*, București, 1971, nr. 102; V. Teodorescu, *op. cit.*, p. 77; p. 81, fig. 3/6.

[57] Dan Gh. Teodor, în *Relations between the autochthonous population and the migratory populations on the territory of Romania* (sub redacția M. Constantinescu, Șt. Pascu, P. Diaconu), București, 1975, p. 159, fig. 2/3.

Piesa de Davideni este asemănătoare cruciuliţei din bronz, cu orificiu în partea superioară pentru a putea fi agăţată, descoperită la Sucidava (Celeiu)[58], precum şi cu cele două cruciuliţe din tezaurul de la Histria[59], datat în secolul al VI-lea; cît şi cu unele exemplare din cruciuliţele de la Pîrjoaia[60], atribuite, de asemenea, secolului al VI-lea. Pe baza analogiilor cu exemplarele de pe tiparele de la Olteni, Străuleşti şi Botoşana, precum şi cu piesele de la Celeiu, Histria şi Pîrjoaia, atribuim cruciuliţa de la Davideni secolului al VI-lea. Dacă avem în vedere faptul că în partea de jos a tiparului de la Davideni se observă braţul superior al unei cruciuliţe, nu este exclus ca acest obiect de cult să fi fost lucrat local, chiar în cadrul aşezării de aici.

Fără îndoială că această cruciuliţă, descoperită în aşezarea de la Davideni, se leagă de răspîndirea creştinismului în secolul al VI-lea în aceste regiuni. Tot ca o expresie a răspîndirii creştinismului în aceste regiuni trebuie interpretate şi cruciuliţele executate pe umerii unor vase din secolul al VI-lea.

Astfel, în aşezarea de la Bacău[61], s-au găsit cîteva fragmente ceramice pe care a fost incizat semnul crucii (fig. 1/2, 3; fig. 2/1, 2). Un fragment ceramic pe care a fost incizat semnul crucii, tot în pasta moale a vasului înainte de ardere, a fost descoperit şi în vatra locuinţei L_3, din aşezarea de la Davideni[62] (fig. 1/1, fig. 2/3).

Vase borcan, avînd incizat semnul crucii pe umăr sau mai rar pe pîntec, au fost descoperite la Şipot-Suceava, Horga-Vaslui şi Botoşana[63], precum şi la Ursoaia-Murgeni[64] în Moldova, la Sălaşuri[65] în Transilvania şi la Dulceanca[66] în Muntenia.

Una din piesele interesante, descoperite în aşezarea de la Davideni, al cărei decor trebuie legat de sfera de influenţă a civilizaţiei bizantine, este un pieptene din os bilateral (respectiv cu două rînduri de dinţi). Pieptenele din os de la Davideni (fig. 5/1,2), descoperit întîmplător[67], este prevăzut cu două teci (pe ambele laturi ale pieptenului), prinse cu nituri de fier, avînd la capăt, gaură de agăţat. Plăcile mediane, fixate pe mijlocul pieptenului cu două nituri din fier, sînt decorate pe o faţă cu grupuri de linii verticale, iar pe cealaltă cu cîte două linii orizontale pe

---

[58] D. Tudor, *op. cit.*, p. 470; p. 471, fig. 147/7.

[59] Emil Condurachi şi colab., SCIV, 5, 1954, 1–2, p. 85–86.

[60] Vasile Culică, Dacia, N.S., 9, 1965, p. 421; fig. 1/11, 15, 19; fig. 2/11, 15, 19.

[61] I. Mitrea şi Al. Artimon, *op. cit.*, p. 244; p. 246; fig. 16/1, 2; p. 247, fig. 17/1, 2.

[62] I. Mitrea, SCŞBacău, 1972, p. 16; p. 17, fig. 8/1.

[63] Dan Gh. Teodor, SCIV, 21, 1970, 1, p. 124.

[64] Ghenuţă Coman, *Murgeni. Contribuţii la istoria unei străvechi aşezări*, Vaslui, 1973, p. 54, fig. 26/3.

[65] Z. Székely, Marisia, 5, 1975, p. 74, pl. 36/1.

[66] Suzana Dolinescu-Ferche, *Aşezări din secolele III şi VI în sud-vestul Munteniei. Cercetările de la Dulceanca*, Bucureşti, 1974, p. 65, fig. 52/2.

[67] Piesa a fost descoperită în febr. 1974, cu ocazia unor lucrări de interes obştesc. În acelaşi loc s-au găsit fragmente ceramice caracteristice secolelor VI–VII şi un vîrf de săgeată cu trei muchii. În apropierea locului în care s-a găsit pieptenele, în vara anului 1974, au fost dezvelite locuinţele L_{24} şi L_{27}, datate în secolele VI–VII.

1

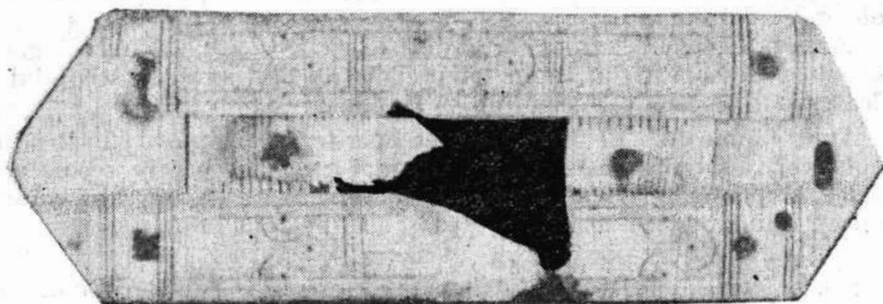

Fig. 5. Davideni, Pieptene cu două rînduri de dinţi.

margini, flancate la extremități de grupuri de linii verticale. Tecile sînt fixate la un capăt cu nituri de fier, iar la celălalt pe una din laturi teaca nu este fixată cu nit, pentru a permite glisarea, avînd însă o gaură ce putea fi blocată. Tecile, cu rol de apărare a celor două rînduri de dinți ai pieptenului, au fost frumos ornamentate. Pe una din fețe a fost executat un decor format din cîte două linii orizontale, împărțite în registre din cîte trei linii verticale, grupate. În cele trei registre de pe fiecare placă, a fost realizat un decor din trei motive florale, stilizate. Pe cealaltă parte la capete sînt cîte două grupe de linii verticale, iar pe lungimea plăcii, la margini, cîte două linii orizontale. În cadrul constituit de liniile orizontale, barate la extremități de linii verticale, a fost realizat același motiv floral stilizat, format în acest caz din cinci elemente.

Întregul ornament de pe acest pieptene a fost realizat prin incizie. Pieptenele de la Davideni a fost lucrat cu deosebită grijă și decorat cu mult gust artistic. Acest pieptene, adevărată lucrare de artă, poate fi considerat un obiect de lux, destinat unei tinere, probabil unei mirese.

Dacă pieptenii cu teacă de protecție sînt extrem de rari, în schimb pieptenii bilaterali simpli sînt relativi numeroși în complexele datate în secolele V—VII e.n. Pieptenii cu dinți bilaterali sînt cunoscuți încă de la sfîrșitul secolului al IV-lea e.n. în unele complexe de pe teritoriul României. La Spanțov[68] (în M_{17}) a fost descoperit un pieptene cu dinți bilaterali, al cărui mîner a fost ornamentat cu linii incizate orizontal și crestături pe margine. Un pieptene din os cu două rînduri de dinți cu plăcile nedecorate, prinse în nituri de fier, a fost descoperit într-un mormînt din secolele VI—VII de la Piatra Frecăței[69]. Exemplare similare au fost descoperite la Celei[70] în Oltenia și la Berea-Ciumești[71] în Maramureș. Piesele de la Celei sînt decorate cu cercuri care au un punct în centru și sînt datate în secolul al VI-lea e.n.[72].

Un pieptene cu două rînduri de dinți și teacă, foarte asemănător cu exemplarul de la Davideni, a fost descoperit în Franța[73], fiind atribuit secolelor V—VI e.n.

Avînd în vedere analogiile amintite, ca și contextul arheologic în care a fost descoperit, atribuim pieptenele de la Davideni secolului al VI-lea (sau mai larg secolelor VI—VII e.n.).

Dintre obiectele de podoabă descoperite în regiunea subcarpatică a Moldovei, atribuite însă unei epoci mai tîrzii, respectiv secolului al VIII-lea și poate chiar cu prelungiri în secolul al IX-lea, amintim un cercel cu pandantiv în formă de stea și un inel din bronz.

---

[68] Bucur Mitrea, Constantin Preda, *Necropole din secolul al IV-lea e.n. în Muntenia*, București, 1966, p. 141; p. 223, fig. 35/2.

[69] Petre Aurelian, Materiale, 8, 1962, p. 581, fig. 18/5; p. 582.

[70] D. Tudor și colab., Materiale, 7, 1961, p. 482 și p. 485; O. Toropu, *Romanitatea tîrzie și străromânii în Dacia traiană sud-carpatică (secolele III—X)*, Craiova, 1977, p. 76.

[71] Pieptenele din os cu dinți bilaterali de la Berea-Ciumești, atribuit secolelor V—VI, a fost descoperit în săpăturile conduse de Vl. Zirra. Piesa se află în expoziția permanentă a Muzeului din Baia Mare.

[72] O. Toropu, *op. cit.*, p.76.

[73] E. Salin, *Le haut Moyen Age en Lorraine*, Paris, 1939, p. 155—156. pl. 21/1, 2. Piesa a fost descoperită în M.59 din cimitirul franc de la Villey— St. Etienne și este atribuită secolelor V—VI e.n.

Cercelul cu pandantiv în formă de stea a fost descoperit în locuința L_3 din așezarea de la Izvoare—Bahna [74] (fig. 3/6). Piesa, realizată prin turnare, din bronz, se încadrează în seria cerceilor de tip bizantin, cu partea inferioară semilunară și cu pandantiv în formă de stea [75].

Cercelul de la Izvoare—Bahna are partea semilunară dezvoltată și ornamentată, iar pandantivul stelat este prevăzut în mijloc cu un buton semisferoidal. Partea semilunară este ornamentată înspre margini cu un motiv pseudofiligranat. Încadrat în acest ornament pseudofiligranat, este un decor format din șase cerculețe imprimate, realizate prin ștanțare și dispuse simetric. Partea superioară, ascuțită, a „lunulei" este decorată cu un motiv compus tot din pseudogranulații, formînd un triunghi.

Pandantivul este format dintr-un buton semisferoidal, avînd dispuse pe margini cinci triunghiuri umplute cu pseudogranule. Butonul semisferoidal este acoperit pe partea protuberanței de un bob, înconjurat de un cerc în relief.

Pentru cercelul de la Izvoare-Bahna, avem analogii în exemplarele de cercei stelați, descoperiți la Teiuș[76] și Noșlac [77]. Piese asemănătoare apar și pe tiparul de os de la Costești—Iași [78]. Unele detalii se întîlnesc și la cercelul, cu partea inferioară semilunară, descoperit la Satu Nou [79]. În regiunile învecinate României, se cunosc cercei cu pandantiv stelat, asemănători cu piesa de la Izvoare—Bahna, în U.R.S.S. [80], în Ungaria [81] la Otok și Diosvolgy și în Bulgaria [82] la Razdelna-Gară.

După ultimele opinii, tipurile de cercei asemănători exemplarului de la Teiuș, cu partea inferioară sub formă de semilună, ascuțită la mijloc, se datează către anul 720; tipurile asemănătoare cerceilor de la Noșlac cu partea semilunară dezvoltată pot fi datate către mijlocul secolului al VIII-lea sau chiar în a doua jumătate a acestui secol, iar tipurile asemănătoare cerceilor de la Satu Nou pot fi datate la începutul secolului al

---

[74] I. Mitrea, Carpica, 6, 1973—1974, p. 65; p. 75, fig. 12/4; idem, Crisia, 4, 1974, p. 75—76; p. 86, fig. 5/1.

[75] M. Comșa, RESEE, 9, 1971, 3, p. 377 și urm.; V. Teodorescu în *XIVe Congrès international des études byzantines. Bucarest, 6— 12 septembre 1971*, 1971, *Résumés. Comunications*, p. 157—158.

[76] K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, București, 1958, p. 71, fig. 12/19.

[77] M. Rusu, Dacia, N.S., 4, 1962, p. 272. fig. 2/4.

[78] Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, la nota 6, p. 103, fig. 3/2. Tiparele de Costești-Iași sînt atribuite secolului al VI—VII-lea. Foarte probabil ca aceste piese să aparțină unei perioade ulterioare, respectiv secolului al VIII-lea. Pentru această datare mai tîrzie a pieselor de la Costești—Iași, vezi și M. Comșa, *op. cit.*, p. 381—383 și nota 29.

[79] Bucur Mitrea și Niță Angelescu, Materiale, 5, 1959, p. 540, fig. 6. Autorii propun pentru cimitirul nr. 2 „datarea în secolul IX, cu posibilități de prelungire în secolul X, după cum ne indică un fragment de cercel din M.4". Eugenia Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuții la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român*, București, 1968, p. 112, atribuie cimitirul și în speță și cercelul de la Satu Nou „unei perioade mai vechi, probabil secolului VIII—IX". M. Comșa, *op. cit.*, restrînge datarea pentru cercelul de la Satu Nou, arătînd că această piesă poate fi datată la începutul secolului al IX-lea.

[80] D.T. Berezoveč, ArheologijaKiev, 6, 1952, p. 113, pl. 2/3, 4; pl. 3/4.

[81] S. Dimitrijevic, Opuscula Archaeologica, 2, 1957, p. 27, fig. 5/3, 4,

[82] Piesa se află în Muzeul din Varna. Informații Dan Gh. Teodor, care ne-a pus la dispoziție un desen al piesei la care ne referim. Pentru toate îi mulțumim și pe această cale.

IX-lea[83]. Exemplarele din U.R.S.S., la care ne-am referit, sînt datate în secolele VII—VIII [84], iar cele din Ungaria la începutul secolului al IX-lea[85].

Avînd în vedere încadrarea cronologică a cerceilor cu pandantiv în formă de stea de la Teiuş şi Noşlac, a celor din U.R.S.S. şi Ungaria, la care ne-am referit, precum şi asemănările dintre aceste piese şi cercelul descoperit la Izvoare—Bahna, ca şi contextul arheologic în care a fost descoperit, apreciem că piesa de care ne ocupăm poate fi atribuită secolului al VIII-lea, cu posibilităţi de prelungire a datării pînă la începutul secolului al IX-lea. Cerceii de tipul celui descoperit la Izvoare—Bahna sînt probabil precedaţi în timp de cerceii de tip Teiuş şi Noşlac şi urmaţi de piese de tip Satu Nou.

Tot în aşezarea de la Izvoare—Bahna, în stratul prefeudal, a fost descoperit, în 1976, un inel (fig. 3/7) lucrat prin batere dintr-o panglică de bronz, la mijlocul căreia prin ciocănire s-a alcătuit un chaton oval. Inelul are capetele verigii deschise. Este decorat cu motive realizate prin presare (ştanţare) din interior spre exterior, obţinîndu-se un ornament format din cinci protuberanţe, una pe mijloc, celelalte patru dispuse simetric, în cruce, spre marginile inelului. Cele patru protuberanţe dispuse spre marginile chatonului oval sînt despărţite de cîte două linii punctate în relief, realizate în aceeaşi tehnică, dispuse perpendicular una faţă de alta, formînd o cruce. Pe marginea chatonului, ca şi în jurul protuberanţei rotunde, sînt realizate cercuri punctate.

Ca formă şi dimensiuni, cele mai apropiate asemănări le găsim la inelul realizat tot dintr-o panglică din bronz, avînd capetele verigii desfăcute, descoperit în aşezarea de la Onceşti — Bacău [86] şi atribuit unei epoci cuprinse între mijlocul secolului al VIII-lea şi începutul secolului al IX-lea.

Unele asemănări există între piesa de la Izvoare—Bahna şi inelele de la Spinoasa[87] şi Satu Nou [88]. Inele din bronz, cu capetele verigilor deschise, detaliu caracteristic pentru acest tip de antichităţi în secolele IX—XI, se întîlnesc şi în alte regiuni asupra cărora s-a exercitat influenţa bizantină cum ar fi în sudul Dunării[89] şi Cîmpia Panonnică[90]. Inelul de la Izvoare—Bahna, ca şi piesa de la Onceşti, reprezintă un tip evoluat faţă de inelele de la Izvoru [91] şi precede în timp piesele de tipul celor de la Satu Nou. Pe baza analogiilor menţionate, atribuim inelul de la Izvoare—Bahna secolului al VIII-lea (poate sfîrşitul secolului al VII-lea — secolul al VIII-lea).

---

[83] M. Comşa, *op. cit.*, p. 384—385.

[84] D. T. Berezovеč, *op. cit.*, p. 118. Considerăm că datarea acestor cercei trebuie restrînsă numai la secolul al VIII-lea.

[85] S. Dimitrijevic, *op, cit.*, p. 27.

[86] I. Mitrea, Carpica, 4, 1971, p. 282, fig. 8/2; p. 283—284; p. 285, fig. 10/1.

[87] A. Niţu şi D. Teodor, Materiale, 5, 1959, p. 488, fig. 4/1, dat de autori drept cercel, în realitate este un inel. Cf. Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 116, fig. 8/14; p. 117.

[88] B. Mitrea, Materiale, 7, 1961, p. 555, fig. 6/5.

[89] St. Stančev şi I. Načeva, Izvestia Sofia, 23, fig. 8/15; fig. 9/14.

[90] G. Török, *Die Bewohner von Halimba im 10 und 11. Jahrhundert*, Budapesta, 1962, pl. 99/82, 83.

[91] Săpături Bucur Mitrea, care a binevoit să ne arate inelele din M. 260 şi M. 322, ultimul fiind mai apropiat ca tip de inelele de la Izvoare—Bahna şi Onceşti. După cum se ştie necropola de la Izvoru a fost datată în secolul al VIII-lea. Cf. Bucur Mitrea, SCIV, 18, 1967, 3, p. 459.

Din cele de mai sus rezultă că majoritatea materialelor de factură sau de influență bizantină, descoperite în regiunea subcarpatică a Moldovei, se datează în secolele VI—VII. Mai rare, dar totuși prezente, aceste influențe sînt atestate și în secolele VIII—IX. Activă se dovedește a fi influența bizantină în această regiune în secolul al VI-lea și cu precădere în epoca lui Justinian I (527—565).

Elementele de factură și de influență bizantină s-au difuzat spre regiunea subcarpatică a Moldovei, de-a lungul Văii Siretului și principalilor săi afluenți, Trotuș, Bistrița și Moldova. Odată cu aceste elemente de factură sau influență bizantină au pătruns din spațiul sud-carpatic și elemente caracteristice culturii vechi românești de tip Ipotești—Cîndești. Aceste influențe de factură bizantină și de tip Ipotești—Cîndești, grefate pe un fond cultural autohton preponderent romanic, au contribuit la desăvîrșirea procesului de romanizare în regiunile de la răsărit de Carpați ale României. Evident că în acest proces un anume rol l-au jucat și influențele romanice pătrunse dinspre Transilvania.

Materialele de factură sau de influență bizantină, aparținînd secolelor VI—IX, din regiunea subcarpatică a Moldovei, sînt nu numai o dovadă a menținerii acestei regiuni în sfera civilizației bizantine, ci implicit o confirmare a prezenței unei populații autohtone, romanice, în acest spațiu geografic.

Monedele bizantine, mai ales cele de bronz, care de fapt reprezintă majoritatea, alături de alte materiale arheologice, pot fi considerate ca un argument în favoarea continuității populației autohtone în aceste regiuni[92]. De asemenea, fibulele romano-bizantine de la Bacău, Davideni și Moldoveni pot fi puse tot pe seama populației locale, dacă avem în vedere că aceste tipuri de fibule erau purtate cu predilecție de către o populație romanică [93]. Firește că tot pe seama populației locale trebuie puse și celelalte materiale de factură sau de influență bizantină, cum ar fi: cerceii și inelele de tip bizantin, tiparele pentru podoabe sau tiparele pentru turnat calapoade-modele.

Unele din materialele descoperite în regiunea subcarpatică a Moldovei dovedesc o influență bizantină nu numai în sfera culturii materiale, ci și în sfera culturii spirituale. Astfel, cruciulița descoperită la Davideni și eventual tiparul din aceeași așezare, vasele pe care a fost incizat semnul crucii, de la Bacău și Davideni, corelate cu alte descoperiri din Moldova, între care reamintim aici tiparul pentru cruciulițe de la Botoșani [94] și tiparul de la Traian—Bacău [95], constituie argumente temeinice, după părerea noastră, ce probează răspîndirea creștinismului în secolul al VI-lea în sînul populației autohtone din regiunile de la răsărit de Carpați ale României. În aceste regiuni, ca și în tot spațiul nord-dunărean, creștinismul găsea un teren favorabil pentru a prinde rădăcini. Aceste condiții prielnice se explică pe de o parte prin apartenența acestei lumi la aria de

---

[92] C. Preda, *op. cit.*, p. 384.

[93] A. Petre, SCIV, 17, 1966, 2, p. 271—272.

[94] Dan Gh. Teodor, în *Relations between the autochtonous population and the migratory populations on the territory of Romania*, București, p. 159, fig. 2/3.

[95] Idem, Carpica, 2, 1969, p. 272, fig. 13; idem, MemAntiq, 1, 1969, p. 202, fig. 16/11.

civilizaţie romanică, iar pe de altă parte şi prin starea psihologică a acestei lumi aflată mereu în primejdii.

În rîndurile unei populaţii mereu tulburate de neamurile în migraţie, creştinismul primitiv „cu încărcătura sa umană" [96] găsea un teren favorabil, cu atît mai mult cu cît noua credinţă venea dinspre o lume, cea bizantină, care mai reprezenta încă o speranţă de protecţie, în condiţiile unor vremuri atît de vitrege.

După cum s-a subliniat „creştinismul a constituit pentru localnici un factor de civilizaţie, care i-a diferenţiat faţă de populaţiile în migraţie şi i-a unit în cadrul comunităţilor de obşti sau confederaţii de obşti" [97]. creştinismul a fost un factor de osmoză pentru elementul autohton romanizat, un element ce a influenţat pozitiv trăinicia şi continuitatea fondului etno-cultural autohton.

În secolul al VI-lea, cînd regiunea subcarpatică a Moldovei, ca şi întreg teritoriul de la răsărit de Carpaţi, se dovedeşte a se fi aflat în sfera civilizaţiei bizantine, drept mărturie fiind prezenţa numeroasă a elementelor de factură sau influenţă bizantină, corelată cu o posibilă protecţie de natură politico-militară a imperiului asupra acestor regiuni, Creştinismul a fost o realitate în sînul populaţiei autohtone din Moldova. Această realitate se înscrie în fenomenul general de răspîndire a creştinismului ortdox, căruia Justinian i-a reinsuflat viaţă, începînd cu anul 535 [98]. În contextul măsurilor luate de Justinian în imperiu, s-au creat indirect condiţii favorabile răspîndirii creştinismului şi în stînga Dunării [99], deci implicit şi în regiunile de la răsărit de Carpaţi ale României.

Se poate conchide că dovezile privind răspîndirea creştinismului în Moldova constituie indirect o probă de necontestat a prezenţei unei populaţii autohtone, romanice, în aceste regiuni. Căci aşa cum spunea V. Pârvan „începuturile creştinismului nord-danubian... prezintă atît ca fenomen de istorie culturală, cît şi ca însăşi metoda de cercetare, cea mai deplină analogie cu chestiunea originilor naţiunii noastre : din cercetarea unei probleme se poate să iasă puncte de vedere noi pentru adîncirea mai cu folos a celeilalte "[100].

Atît dovezile privind răspîndirea creştinismului, cît şi celelalte elemente de factură sau de influenţă bizantină, corelate cu materialele arheologice de tradiţie şi factură autohtonă, descoperite în aşezările cercetate metodic de la Costişa-Bacău, Davideni, Izvoare-Bahna etc., atestă în întreaga perioadă a secolelor VI—IX, în regiunea subcarpatică a Moldovei, prezenţa unei populaţii autohtone, romanice, parte integrantă a romanităţii carpato-dunărene. Tabloul conturat pe baza cercetărilor arheologice din regiunea subcarpatică a Moldovei, pentru secolele VI—IX, este de fapt o

---

[96] Guido A. Mansuelli, *Civilizaţiile Europei vechi*, Bucureşti, 1978, p. 82.

[97] D. Berciu, RI, 28, 1975, 8, p. 1 165.

[98] Paul MacKendrick, *Pietrele dacilor vorbesc*, Bucureşti, 1978, p. 131. Pentru creşterea rolului creştinismului în vremea lui Iustinian, cf. N. Iorga, *Istoria vieţii bizantine*, Bucureşti, 1974, p. 68—72.

[99] C. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, Craiova, 1973, p. 118—119.

[100] V. Pârvan, *Contribuţii epigrafice la istoria creştinismului la daco-romani*, Bucureşti, 1911, p. 7.

parte a tabloului general al culturii vechi românești, expresie a încheierii procesului de formare a poporului român. În procesul de formare a culturii vechi românești și în context a desăvîrșirii romanității nord-dunărene influențele bizantine au jucat un rol deosebit de important.

Mai mult sau mai puțin active de la secol la secol și de la regiune la regiune, în funcție de anume condiții concret-istorice, influențele bizantine au avut darul de a contribui într-o mare măsură la păstrarea și consolidarea „sigiliului Romei", extins în cele din urmă asupra întregului spațiu al vechii Dacii, moment ce corespunde în timp cu încheierea procesului de formare a poporului român.

INFLUENCES BYZANTINES DANS LA CULTURE MATÉRIELLE ET SPIRITUELLE DE LA RÉGION SUBCARPATIQUE DE LA MOLDAVIE AUX VIe—IXe SIÈCLES

RÉSUMÉ

Dans la région subcarpatique de la Moldavie, par les recherches archéologiques effectuées ces dernières années ont été mis au jour beaucoup de matériaux de facture ou d'influence byzantine.

Aux matériaux découverts par les fouilles systématiques, on a ajouté quelques découvertes accidentelles plus anciennes ou plus nouvelles. Tous ces matériaux de facture ou d'influence byzantine attestent que la région subcarpatique de la Moldavie s'est trouvée, elle aussi, aux VIe—IXe siècles en permanence dans la sphère d'influence de la civilisation byzantine. De tels matériaux céramiques de facture byzantine ont été découverts aussi à Costișa, Davideni et Oituz.

Dans la région subcarpatique de la Moldavie ont été découvertes jusqu'à présent 51 monnaies byzantines (dont 39 provenant du trésor de Cleja et 12 de découvertes isolées). Les fibules romaines byzantines (fig. 3/2—5) des VIe—VIIe siècles ont été découvertes à Bacău, Davideni, Moldoveni.

De la même époque (VIe—VIIe siècles) proviennent aussi les moules en pierre découverts à Davideni (fig. 4/1), Ștefan cel Mare (fig. 4/2) et Rădeni (fig. 4/3). On peut considérer également d'influence byzantine l'ornement du peigne découvert à Davideni et attribué au VIe siècle (fig. 5/1, 2) et la boucle d'oreille (fig. 3/6) ou l'anneau (fig. 3/7) de l'établissement de Izvoare-Bahna, bijoux datés des VIIIe—IXe siècle de n.è.

Particulièrement importants sont les matériaux qui peuvent être mis en relation avec l'expansion du christianisme, en spécial la croix en métal, découverte dans l'habitation L_{16} de Davideni (fig. 3/1), datée sur la base des analogies avec d'autres découvertes semblables du VIe siècle.

Tous les matériaux de facture ou d'influence byzantine découverts dans la région subcarpatique de la Moldavie sont attribués à la population autochtone, romaine, partie intégrante de la romanité carpato-danubienne.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Céramique autochtone travaillée à la main et à la roue des VI—VIIe siècle n.è. : 1—3 Bacău ; 4 Davideni.

Fig. 2. 1—3 céramique autochtone travaillée à la main ; 4—6 céramique autochtone travaillée à la roue. la 1—2 Bacău (VIe—VIIe siècles) ; 3—5 Davideni (VIe—VIIe siècles) ; 6 Izvoare-Bahna (VIIIe—IXe siècles).

Fig. 3. Objects de facture et influence byzantine : 1—5 des VI—VIIe siècles ; 6—7 des VIII—IXe siècle. 1, 2, 4 Davideni ; 3 Moldoveni ; 5 Bacău ; 6, 7 Izvoare-Bahna.

Fig. 4. 1—2 moule pour couler les parures ; 3 embauchoirs modèles. 1 Davideni ; 2 Ștefan cel Mare ; 3 Rădeni.

Fig. 5. Davideni. Peigne à deux rangées de dents.

FAUNA DIN AŞEZĂRILE FEUDALE TIMPURII (SECOLELE VIII—X) DE LA BUCOV-PLOIEŞTI

DE

SERGIU HAIMOVICI

Deşi asupra epocii feudale timpurii se găsesc cu privire la regiunile noastre o serie de izvoare scrise, ele se referă în special la evenimente politice şi social-economice. Asupra particularităţilor faunei şi a caracteristicilor speciilor de animale domestice aceste izvoare ne dau doar indicaţii cu totul sporadice şi uneori chiar contradictorii. Cunoaşterea acestor caracteristici este însă de primă importanţă întrucît în această perioadă are loc o evidentă perturbare în aria de repartiţie a unor specii de mamifere, cît şi constituirea acelor tipuri primitive aborigene care au stat la originea raselor autohtone de animale domestice. În această privinţă o serie de date mult mai ample şi totodată mai precise decît cele rezultate din izvoare scrise ne pot fi furnizate de studiul resturilor de faună scoase la iveală în staţiunile arheologice aparţinînd epocii sus-amintite. Dar este evident totodată că aceste resturi, ca şi toate celelalte vestigii descoperite în săpături, vin să întregească cunoştinţele noastre cu privire atît la unele caracteristici ale economiei, cît şi ale vieţii spirituale a locuitorilor respectivelor staţiuni şi astfel studiul lor se arată a fi de un real folos arheologilor, istoricilor, şi tuturor acelora care se preocupă de problemele dezvoltării societăţii omeneşti de la sfîrşitul primului mileniu al erei noastre.

Materialul faunistic de care ne ocupăm provine din săpăturile executate timp de mai mulţi ani în cele două aşezări Tioca şi Rotari de la Bucov-Ploieşti, aşezări care sînt contemporane şi aparţin epocii feudale timpurii, adică secolelor **VIII—X** e.n. Conducătorul lucrărilor arheologice, Maria Comşa, a avut amabilitatea de a ni-l încredinţa pentru studiu.

Resturile de faună descoperite la săpături se ridică la un număr de peste 4 000 piese. Ele provin de la moluşte, peşti, păsări şi mamifere. La prelucrarea materialului am determinat resturile provenite de la moluşte (s-au luat în considerare numai speciile de talie mai mare care sînt comestibile). Pentru peşti însă dintre cele 7 fragmente osoase doar pentru 3 piese s-a putut pune diagnoza specifică. În ceea ce priveşte păsările au rămas 4 resturi pentru care nu s-a reuşit determinarea speciei. La mamifere, grup de la care provine cantitatea cea mai mare din resturile faunistice găsite am dat o diagnoză precisă pentru un număr de 3 238 piese, dar 504 fragmente nu au putut fi determinate.

S C I V A, tomul 30, nr. 2, Bucureşti, aprilie—iunie 1979, p. 163—213

Prelucrarea şi determinarea materialului s-a făcut separat pentru fiecare aşezare în parte (Bucov-Rotari şi Bucov-Tioca), iar în cadrul acestora au fost luate în consideraţie complexele închise (bordeie şi case), materialul din şanţuri, casete etc., aşa cum a fost el scos la iveală de către săpăturile executate. Ulterior s-a trecut la sumarea sa pe grupe şi pe specii. Dăm în Tabelul 1 speciile ale căror resturi au fost găsite la Bucov.

Tabel 1

Lista speciilor determinate la aşezările de la Bucov-Tioca şi Bucov-Rotari

Mollusca		*Helix pomatia*
		Cepaea sp.
Pisces		*Cyprinus carpio*
		indeterminabili
Aves		*Gallus gallus domesticus*
		Anser domesticus
		indeterminabili
	A. Sălbatice	*Lepus europaeus*
		Sus scrofa ferus
Mammalia		*Cervus elaphus*
		Capreolus capreolus
		Bos primigenius
	B. Domestice	*Canis familiaris*
		Felis catus
		Sus scrofa domesticus
		Bos taurus
		Ovis aries
		Capra hircus
		Equus caballus
		Asinus domesticus

Ţinem să menţionăm că resturile găsite sînt foarte fragmentare încît ele reprezintă un material alcătuit aproape exclusiv din resturi menajere. Un număr oarecare de piese poartă urme de lucru, adică de cioplire, şlefuire, scrijelare, găurire sau chiar reprezintă obiecte şi unelte de os. Acestea nu au fost luate în considerare de noi în cele ce urmează. După ce le-am făcut doar determinarea ele au fost prelucrate de către Maria Comşa.

Tabelul 2

Frecvenţa pe grupe a materialului determinat în aşezările de la Bucov

Grupa	Moluşte	Peşti	Păsări	Mamifere
Nr. absolut	312	7	60	3238
%	8.63	0.19	1.66	89.52

CARACTERELE GRUPELOR ȘI A SPECIILOR DE ANIMALE DESCOPERITE LA BUCOV

MOLUȘTELE

Dintre moluște la Bucov au fost găsite doar cochilii de gasteropode. Am reținut, ca importante din punct de vedere economic, pe cele aparținînd speciilor de talie mai mare și astfel, au fost numărate peste 300 piese; cele mai multe provin de la *Helix pomatia*, dar unele aparțin și melcului de talie mai mică *Cepaea sp.*

PEȘTII

Cele 7 resturi de la Bucov provin de la pești teleosteeni. Am putut stabili diagnoza precisă pentru 2 opercule, ele aparținînd crapului și anume aceluiași individ de talie mică (cel mult 25 cm); un alt opercul fragmentar provine, de asemenea, de la un ciprinid, poate tot de la un crap. Pentru 3 vertebre și o coastă nu s-a putut determina specia; și aceste 4 piese aparțin unor indivizi de talie mică.

PĂSĂRILE

Resturile păsărilor se cifrează la un număr de 60 fragmente. Pentru marea lor majoritate (56 piese) s-a putut da o diagnoză precisă, ele provenind de la două specii domestice și anume găina și gîsca domestică. Cele 4 fragmente pentru care nu am putut determina specia, aparțin la 2 indivizi de talie mai mică decît găina; credem că provin de la o specie sălbatică tot dintre galinacee.

Gallus domesticus

Găina domestică este bine reprezentată în cadrul materialului de la Bucov, putîndu-se astfel determina un număr de 51 resturi. După cum se vede în tabelul 3 nu s-au găsit fragmente de craniu, vertebre libere, coaste, dar nici resturi de stern, care este totuși o formațiune mai masivă la păsări; sînt prezente însă toate segmentele osoase ale membrelor, cele ale piciorului predominînd.

Tabelul 3

Păsări. Frecvența resturilor scheletice

SPECIA	Craniu	Vertebre	Coaste	Stern	Coracoid	Claviculă	Scapular	Humerus	Radius	Cubitus	Carpo-metacarp	Pelvis		Tibiotars	Tarso-metatars	Falange	Fragmente Total
Gallus domest.	—	—	—	—	2	1	1	3	8	3	2	2	8	16	5	—	51
Anser domest.	—	—	—	—	—	—	—	—	1	3	—	—	—	—	1	—	5

Materialul apare relativ fragmentar, cele mai multe resturi fiind rupturi, dar se găsesc şi unele oase lungi bine păstrate, ceea ce ne-a dat posibilitatea să măsurăm pe lîngă lărgimi şi dimensiunile longitudinale. Rezultatul măsurătorilor executate este trecut în tabelul 4.

Tabelul 4

Gallus domest. şi Anser domest. Variabilitatea şi media dimensiunilor în (mm)

Fragment	Gallus domesticus	Nr.	Variabilitatea	Media	Anser domesticus
Coracoid	1. Lung. max.	2	51 ; 54	—	
Humerus	1. Lărg. epif. infer.	3	12,5—15,5	13,60	
Radius	1. Lung. max.	4	51—63	55,50	
Cubitus	1. Lung. max.	2	62 ; 57	—	
Carpometacarp	1. Lung. max.	2	38 ; 33	—	
	1. Lung. max.	4	65—67	66,00	
Femur	2. Diam. epif. sup.	6	13—16	14,08	
	3. Lărg. epif. infer.	6	12—13,5	12,83	
	1. Lung. max.	3	90—106	97,66	
Tibiotars	2. Lărg. epif. sup.	5	14,5—21	17,10	
	3. Lărg. epif. infer.	12	8,5—12	9,83	
	1. Lung. max.	1	59 — —	—	82
Tarsometatars	2. Lărg. sup.	2	11 ; 11,5 ; —	—	17,5
	3. Lărg. infer.	2	10,5—14,5	—	19
			♀ ♀ ♂		

Se poate constata că există o destul de mare variaţie dimensională care credem că este dată în primul rînd de către dimorfismul sexual evidenţiindu-se oase mai gracile şi altele mai masive, acestea din urmă fiind dealtfel în număr mult mai mic. Pe resturile de tarsametatars s-a putut preciza în mod exact şi sexul, dat fiind faptul că la masculi acest segment poartă pintenul: astfel s-au găsit 3 găini şi 1 cocoş (fig. 1 şi 2).

Găina crescută de locuitorii aşezării are o talie mică, dimensiunile ei încadrîndu-se în variaţia găsită în materialul provenit din diverse staţiuni feudale timpurii ale Europei Centrale [16, 19, 28], ea fiind în general mai apropiată de limitele inferioare ale acestei variaţii ; cu alte cuvinte exemplarele de la Bucov sînt în medie mai mici, decît cele din multe alte aşezări feudale.

În ceea ce priveşte vîrsta aproximativă constatăm că, din cele 51 resturi existente, doar 4 provin de la nematuri, adică prezintă epifizele desprinse din dreptul unde se găseşte pe viu inelul de creştere.

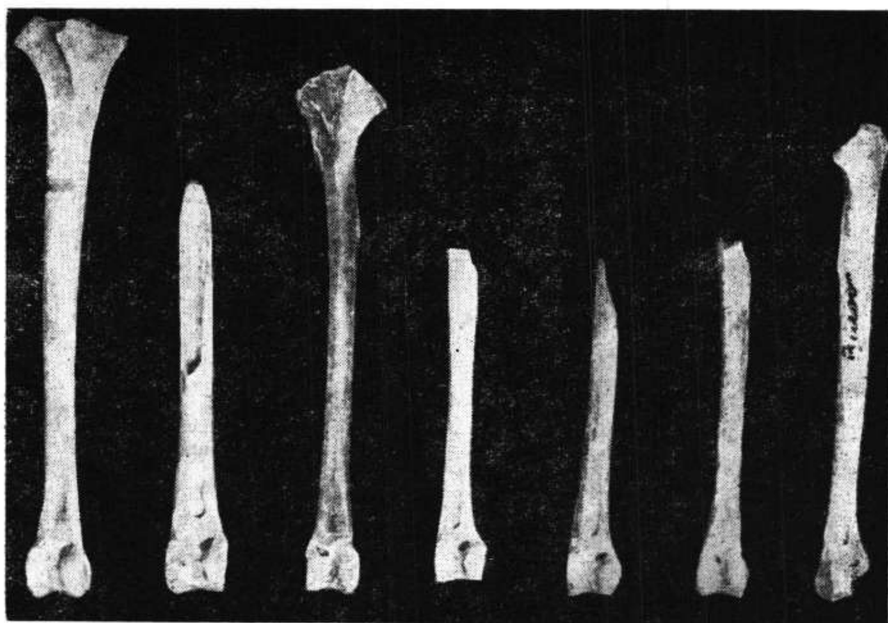

Fig. 1. Bucov. *Gallus domesticus:* tibiotarse.

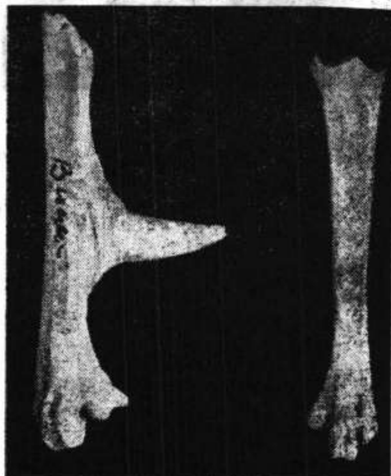

Fig. 2. Bucov *Gallus domesticus:* tarsometatarse ; stînga ♂, dreapta ♀.

Anser domesticus

Gîsca prezintă la Bucov doar 5 resturi osoase; dintre acestea un tarsometatars este întreg şi a putut fi măsurat (vezi tabelul 4). Dimensiunile sale sînt doar cu ceva mai mici decît a exemplarelor femele de gîscă sălbatică, despre care se ştie că este strămoşul celei domestice şi că totodată se găseşte şi în fauna regiunilor noastre. Noi considerăm că resturile

găsite la Bucov provin de la indivizi domestici (fig. 3); ele coincid dealtfel dimensional cu gîsca domestică din diferite așezări feudale din Europa Centrală [6, 19, 28].

Fig. 3. Bucov. *Anser domesticus*: cubituse fragmentare și tarsometatars.

MAMIFERELE DOMESTICE

Bos taurus

Între mamiferele domestice cantitatea cea mai mare de resturi o prezintă taurinele (*Bos taurus*) ele fiind reprezentate prin 1 625 fragmente. Repartiția resturilor pe piese osoase este trecută în tabelul 5.

Fragmentarea foarte puternică a resturilor nu ne-a permis să executăm prea multe măsurători; de asemenea, datorită aceleiași cauze o serie de caracteristici care apar din prelucrarea somatoscopică a materialului nu au putut fi întotdeauna bine relevate.

Trebuie să menționăm că așa cum se vede în tabelul 5 există o evidentă variabilitate numerică în ceea ce privește fragmentele aparținînd diferitelor piese și segmente scheletice. Numărul relativ mic de vertebre și, mai ales, de coaste se poate explica prin aceea că majoritatea materialului pentru care nu s-a putut da o diagnoză specifică sau generică este alcătuit tocmai din porțiuni nesemnificative ale acestor oase. Nu surprinde nici existența unui număr mare de dinți izolați în raport de celelalte piese, ea datorîndu-se evident unei fragmentări puternice a maxilarelor. Apare însă destul de discrepant raportul între resturile pieselor mai proximale

Tabelul 5

Mamifere. Frecvența resturilor scheletice

SPECIA	Coarne	Craniu neural	Craniu facial	Maxilar sup.	Dinți sup.	Maxilar inf.	Dinți inf.	Hioid	Vertebre	Coaste	Omoplat	Humerus	Radius	Cubitus	Carp	Metacarp	Coxal	Femur	Rotula	Tibia	Peroneu	Astragal	Calcaneu	Alte oase ale tarsului	Metatars	Metapodale	Falanga I	Falanga II	Falanga III	Fragmente	
Bos taurus	17	34	63	29	158	79	239	2	87	23	45	42	53	37	24	99	49	29	2	58		69	53	18	83	16	125	68	24	1 625	
Sus scrofa dom.		19	23	29	95	88	157		27	4	36	42	39	18	3	9	22	7		49	4	20	6	1	7	13	9	11	2	740	
Ovis aries	7	3	1	1					2		3	27	10	1		13	4					28	2	1	5		7			115	
	1	4	5	14	29	69	114	1	43	9	8	6	7	6	2	5	13	6		39		3	2	2	7	8	3	5	3	414	557
Capra hircus	8	1							1		2	4	1			4						4			1		1	1		28	
Equus caballus			1		13	2	17		8		2	6	7	2	6	6	1	7		9		6	3	4	5	7	9	8	3	132	
Asinus dom.				1	3	2	7									1				1		2			2		2			21	
Canis familiaris			2	1	1	4	2		28	12	4	3	2	2	1	6	3	2		4	2	1	1		4	1	3			89	
Felis dom.																				1					1					2	
Lepus europaeus												1					1			1										3	
Sus scrofa ferus					2	1	2				1	1	3	2								1	1			2	1			17	
Capreolus capr.	1												1																	2	
Cervus elaphus	4	1	1			6	3		1			4	2			1		1		1		1			2		5	5		38	
Bos primigenius						1			1		1	1				2		1									4	1		12	

Total 3 238

ale scheletului membrelor și cele distale ale acestuia, numărul de metapodale fiind evident mai ridicat (mai ales metacarpul).

Cantitatea de fragmente provenite de la craniu este relativ mare, totuși aproape toate piesele reprezintă resturi mici sau sînt alcătuite din acele părți ale craniului de consistență mai masivă (porțiuni din bază, regiunea stîncoasă a temporalului, regiunea condilară, arcadele zigomatice etc.) care s-au păstrat mai bine, dar care din păcate nu sînt deloc semnificative în ceea ce privește stabilirea unor caracteristici tipologice sau rasiale.

Un rest care reprezintă cornul drept, rupt spre vîrf, prezintă și o mică porțiune din craniu. Se poate constata că linia intercornuală adîncită foarte puțin la baza craniului se ridică doar ușor spre linia mediană, încît profilul ei va apare probabil ondulat sau cel mult ușor convex; frontalul apare probabil plan, avînd însă o foarte ușoară scufundare în fața liniei intercornuale; fosa temporală pare să fie relativ largă și nu adîncă. O altă piesă, reprezentată de asemenea printr-un corn drept, prezintă o porțiune de craniu încă mai mică decît aceea de la restul prece-

Fig. 4. Bucov. *Bos taurus*: fragmente de coarne.

dent. Adîncirea de la baza craniului nu mai este aici evidentă, iar linia intercornuală se îndreaptă oblic în sus încît este foarte probabil ca în ansamblul ei să apară convexă; dealtfel mai degrabă bombată decît plană pare a fi și porțiunea existentă din frontal (fig. 4).

Coarnele în număr de 17 piese sînt în bună măsură fragmente; unele fiind reprezentate doar prin mici porţiuni cu totul nesemnificative; doar 8 dintre ele au putut fi măsurate (vezi tabelul 6).

Se poate constata că aceste coarne (inclusiv fragmentele care n-au putut fi măsurate) sînt mici şi totodată foarte gracile. În ceea ce priveşte caracteristicile morfologice putem menţiona faptul că ele prezintă o răsucire slabă cu excepţia unuia singur (B.d.), la care torsiunea este puternică fără a fi însă excesivă. Baza apare aproape rotundă sau subovală, mai rar ovală ca la piesa B.f. (vezi pentru aceasta şi variabilitate indicelui de aplatizare pe tabelul 6), neputîndu-se sesiza de-a-lungul întregului corn nici o aplatizare, încît limitele dintre feţele coarnelor nu apar de loc evidente. Diametrul mare al bazei cornului este de obicei paralel cu suprafaţa frontalului, dar poate fi mai mult sau mai puţin oblic la alte coarne, mergînd de sus în jos şi dinapoi înainte, faţă de acest plan. Curbura care poate fi moderată sau chiar mai puternică se face spre înafară şi spre înainte cornul rămînînd în acelaşi plan cu frontalul; vîrful însă, poate privi totuşi de obicei puţin în sus, dar şi uşor în jos, ca de exemplu la piesa B.a. sau încă mai mult chiar, aşa ca la B.c. La piesa B.g. curbura se face tot spre înafară, dar uşor spre înapoi, cornul situîndu-se totodată într-un plan ceva mai jos decît frontalul, vîrful, după curbura moderată a cornului, se va răsuci uşor şi va privi puţin în sus. Reliefarea crestelor şi a şanţurilor este foarte slabă, sau chiar poate lipsi cu totul ca la B.e. Prin excepţie, piesa B.d., cît şi un alt fragment mai mic nemăsurabil, prezintă şanţuri şi creste mai bine exprimate în special pe faţa infero-anterioară a cornului. La nici un rest, nu s-a observat spre bază, un inel perlat bine exprimat, dar piesa B.f. pare să prezinte uşoare asemenea ridicături mai cu seamă în zona infero-posterioară a circumferinţei bazei.

Avînd în vedere caracteristicile dimensionale, cît şi cele morfologice considerăm că toate fragmentele de coarne descoperite aparţin femelelor; nu s-au evidenţiat deci nici coarne de masculi şi nici de castraţi (doar un rest nemăsurabil, despre care s-a vorbit mai sus, cu perlarea mai evidentă a bazei, ar putea proveni de la un mascul). Totodată nu am găsit decît un singur rest care ar aparţine aproape cu siguranţă unui individ tînăr.

Considerînd dimensiunile coarnelor de la Bucov putem constata că ele se încadrează în limitele de variaţie, destul de largi dealtfel, date de diferiţi autori pentru bovinele evului mediu din staţiuni ale Europei Centrale [8, 16, 24, 25], estul şi nord-estul [33, 34, 37] continentului sau Peninsulei Balcanice [17, 18] fiind însă deplasate mai mult către limitele inferioare. Faţă de vitele descoperite de noi în staţiunea de la Dinogetia [14], cele de la Bucov au coarnele evident mai scurte şi mai gracile (chiar dacă ţinem seama că ele provin în exclusivitate de la exemplarele femele).

Cu toată marea lor variabilitate morfologică, avînd în vedere caracteristicile dimensionale ale coarnelor şi unele caractere morfologice ale resturilor de craniu putem considera că taurinele de la Bucov se încadrează în aşa-zisul tip de vite cu coarne scurte, tipul „*brachyceros*". Nu credem să fi existat la Bucov şi vite fără coarne şi nici indivizi cu coarnele mari şi puternice, de tipul „*primigenius*".

Tabelul 6

Bos taurus. Măsurătorile executate pe coarne (în mm)

									Nr.	Variabilitatea	Media
1. Lung. max.	103	106	(110)	115	120	124	134	—	7	103—134	116,00
2. Circomf. la bază	104	116	104	130	105	109	121	120	8	104—130	113,62
3. Diam. mare al bazei	36	37	35	47	37	38	42	43	8	35— 47	39,37
4. Diam. mic al bazei	34	33	31	38	29	31	37	33	8	29— 38	33,25
Indicele $\frac{2 \times 100}{1}$	100,97	109,43	94,54	113,04	87,50	87,90	90,29	—	7	87,50—113,04	97,66
Indicele $\frac{4 \times 100}{3}$	94,44	81,18	88,57	80,85	78,37	81,57	88,09	76,74	8	76,74—94,44	84,72

Tabelul 7

Bos taurus. Repartiția pe vîrste a indivizilor nematuri în funcție de apariția diverșilor dinți jugali definitivi și a eroziunii dentiției de lapte (Pd)

Dintele	Caracterul	Vîrsta aproximativă	Nr. de indivizi	%
M_1	neapărut	sub 6 luni	—	—
M_1	în diverse stadii de creștere	cca 6—15 luni	—	—
M_2	în diverse stadii de creștere	cca 15—24 luni	1	7,14
M_3	în diverse stadii de creștere	cca 24—28 luni	2	14,28
Pd_3	foarte ușor erodat	sub 12 luni	2	14,28
Pd_3	mijlociu erodat	cca 12—20 luni	4	28,57
Pd_3	puternic erodat	cca 20—30 luni	5	35,73

Total 14

Aşa cum se poate constata din tabelul 5 cantitatea de resturi de maxilare este relativ abundentă, iar dinţii izolaţi se găsesc chiar în cantitate foarte mare. Totuşi extrema fragmentare a maxilarelor nu permite să formulăm aprecieri cu privire la unele caractere morfologice şi chiar dimensionale ale lor. Am putut totuşi să stabilim pentru un număr destul de mare de indivizi vîrsta aproximativă şi astfel să aducem date cu privire la momentul şi etapele sacrificării taurinelor de către locuitorii aşezării de la Bucov.

Din cei 57 de indivizi pentru care a fost posibilă aproximarea vîrstei, avînd în vedere, pe de o parte, decalajul în timp la apariţia diferiţilor dinţi definitivi, iar pe de altă parte, gradul de erodare al acestei dentiţii (şi mai cu seamă a lui M_3) se poate constata că doar un număr de 14 exemplare nu erau mature; restul de 43 sînt reprezentate prin indivizi care au atins maturitatea, adică aveau de acum dentiţia jugală definitivă completă, ea fiind totodată supusă unui grad mai mic sau mai mare de eroziune.

Astfel, tineretul reprezintă doar cam 1/4 din totalul indivizilor sacrificaţi pentru care s-a putut aproxima vîrsta; totodată se poate observa (vezi tabelul 7) că predomină net în cadrul exemplarelor nemature acei indivizi care se apropie de faza adultă, iar viţeii sub un an par a lipsi cu totul.

Între exemplarele ce au atins maturitatea (vezi tabelul 8) aproape jumătate sînt reprezentaţi de indivizi ce au ajuns la 5—7 ani, adică la perioada optimă de exploatare a taurinelor; sînt foarte rare mai ales animalele bătrîne.

Tabelul 8

Bos taurus. Repartiţia pe vîrste a indivizilor maturi în funcţie de gradul de eroziune a dentiţiei

Dintele	Caracterul erodării	Vîrsta aproximativă	Nr. indivizi	%
M_3	abia începută	cca $2^1/_2$—$3^1/_2$ ani	2	4,65
M_3	uşoară	cca $3^1/_2$—5 ani	11	25,58
M_3	medie	cca 5—7 ani	20	46,52
M_3	puternică	cca 7—10 ani	9	20,93
M_3	foarte puternică	peste 10 ani	1	2,32
			Total 43	

Oasele extremităţilor sînt reprezentate atît prin centuri, toate fragmentare, cît şi prin oasele lungi şi scurte ale membrelor propriu-zise. Cu excepţia unor metapodale cantitatea oaselor lungi întregi este foarte restrînsă şi ea se rezumă doar la 2 tibii (vezi tabelul 9); astragalele, calcaneele şi falangele complete sînt în cantitate mai mare. De aceea cele mai multe măsurători s-au executat doar pe fragmente ale oaselor lungi urmărindu-se în special lărgimile acestora.

Tabelul 9

Bos taurus. Măsurătorile executate pe oasele lungi întregi (în mm)

Tibia		
1. Lung. max.	(272)	329
2. Lărg. epif. sup.	68	95
3. Lărg. epif. inf.	48	59
4. Lărg. supraf. art. inf.	43	51
5. Lărg. min. a diaf.	30	37
Înălţimea la greabăn conform cu coeficientul lui Matolcsi	938	1135

Din tabelul 10 se poate constata că există o destul de mare variabilitate a acestor dimensiuni, amplitudinea ei întrecînd-o chiar uneori pe aceea din alte aşezări feudale timpurii. S-ar putea ca într-o oarecare măsură această amplitudine largă să fie generată pe de o parte de dimorfismul sexual, iar pe de alta de existenţa masculilor castraţi, dar este tot atît de evident faptul că înseşi femelele prezintă o amplă variaţie dimensională. Se cunoaşte dealtfel faptul că rasele de animale domestice şi mai cu seamă tipurile şi rasele primitive neameliorate se caracterizează printr-o mare neomogenitate, privind nu numai dimensiunile, ci chiar şi o serie de caractere morfologice. Considerăm deci că heterogenitatea mai ales dimensională a taurinelor de la Bucov, aşa cum reiese ea din tabelul 10, nu trebuie interpretată ca fiind o consecinţă a unor amestecuri rasiale, sau prin prezenţa în staţiune a mai multor tipuri de vite, ci ea are, am putea spune un caracter intrinsec, rezultînd din înseşi caracteristicile de primitivitate ale rasei aborigene crescută de locuitorii aşezării.

Cantitatea relativ mare de metapodale întregi (13 metacarpe şi 10 metatarse) ne-a dat posibilitatea ca pe baza studiului să putem desprinde două concluzii importante : pe de o parte componenţa pe sexe şi existenţa masculilor castraţi în cadrul materialului provenit de la indivizi maturi, dat fiind faptul că dimorfismul sexual şi consecinţele castrării apar cel mai bine reprezentate pe aceste oase. Pe de altă parte posibilitatea aflării taliei (înălţimii la grabăn) a taurinelor de la Bucov.

Pentru a putea sesiza influenţa dimorfismului sexual şi a castrării asupra metapodalelor de bovine trebuie să ţinem seama de două fenomene. Mai întîi de faptul că spre deosebire de celelalte oase lungi creşterea în lungime a metapodiilor se opreşte cu mult înainte de atingerea maturităţii sexuale, avînd loc în continuare doar o creştere a dimensiunilor transversale (lărgimi) care e mai puternică la masculi decît la femele şi deci dimorfismul sexual apare la metapodalelele provenite de la maturi mai pregnant decît la alte oase lungi ale extremităţilor. Apoi că una din consecinţele principale ale castrării este aceea a unei prelungiri a stadiului juvenil şi ca urmare o creştere mai puternică pe dimensiunile longitudinale a metapodalelor castraţilor în raport cu indivizii necastraţi, putîndu-se astfel

Tabelul 10

Bos taurus. Variabilitatea şi media dimensiunilor (în mm)

		Nr.	Variabilitatea	Media
Maxilar sup.	1. Lung. mol.	1	80	—
	2. Lung. M^3	11	25—31	28,18
Maxilar inf.	1. Lung. dinţi jugali	5	125—143	131,80
	2. Lung. mol.	4	76—84	80,75
	3. Lung. M_3	32	31—38	34,65
Omoplat	1. Lung. max. a cap. artic.	14	57—73	65,07
	2. Lung. cavit. artic.	14	48—65	56,28
	3. Lărg. cavit. artic.	14	37—53	46,21
	4. Lărg. min. a gît.	11	44—60	50,90
Humerus	1. Lărg. epif. inf.	8	67—93	75,62
	2. Lărg. supraf. artic. inf.	11	61—82	67,81
Radius	1. Lărg. epif. sup.	13	65—80	75,07
	2. Lărg. supraf. artic. sup.	16	60—73	68,25
	3. Lărg. epif. inf.	13	59—77	68,38
	4. Lărg. supraf. artic. inf.	13	54—68	62,69
Cubitus	1. Lărg. supraf. artic.	8	38—46	41,25
Coxal	1. Diam. acetabular	8	52—68	59,87
Femur	1. Lărg. cap. artic.	2	55 ; 56	—
	2. Diam. cap. artic.	2	44 ; 45	—
	3. Lărg. epif. inf.	1	93	—
Tibia	1. Lărg. epif. inf.	31	50—73	56,67
	2. Lărg. supraf. artic. inf.	16	44—56	50,37
Calcaneu	1. Lung. max.	10	119—147	132,60
	2. Lărg. max.	9	37—50	42,66
Astragal	1. Lung. max.	44	55—68	61,40
	2. Lărg. trocleei inf.	43	34—44	39.44
Centrotars	1. Lărg. max.	13	43—58	51,46
Metacarp	1. Lărg. epif. sup.	35	45—68	54,08
	2. Lărg. epif. inf.	22	48—68	56,04
Metatars	1. Lărg. epif. sup.	28	37—52	44,32
	2. Lărg. epif. inf.	17	46—59	51,88
Falanga I	1. Lung. max.	89	50—66	57,94
	2. Lărg. epif. sup.	80	24—33	28,06
Falanga II	1. Lung. max.	32	35—47	41,00
	2. Lărg. epif. sup.	30	23—33	28,66
Falanga III	1. Lung. max.	14	58—77	66,28
	2. Lărg. feţei plant.	15	19—30	23,33
	3. Lărg. faţetei artic.	15	18—24	21,33

semnala eventuala lor prezenţă (fig. 5). Evidenţierea mai puternică a celor două fenomene se obţine nu prin prelucrarea valorilor absolute, ci prin calcularea valorilor relative, adică a raporturilor dintre dimensiunile axiale (lungimea maximă) şi cele transversale (lărgimea epifizei superioare,

Fig. 5. Bucov. *Bos taurus* : metacarpe de ♀, ♂ şi ♂.

lărgimea epifizei inferioare şi lărgimea minimă a diafizei) exprimate prin indici (vezi tabelul 11).

Se poate constata, pe baza indicilor stabiliţi şi înscrişi în tabelul 11, că dimorfismul sexual apare relativ şters pe metapodalele de la Bucov. Menţionăm că şi acest fapt este cunoscut ca fiind caracteristic raselor primitive neameliorate de taurine. Totuşi în seria noastră se evidenţiază prezenţa unuia sau chiar a doi masculi.

n Îceea ce priveşte existenţa masculilor castraţi putem de asemenea considera că prezenţa lor în seria noastră apare ca aproape sigură. Totuşi caracteristicile tipice de castrat sînt destul de slab evidenţiate pe materialul de la Bucov. Se pune problema dacă nu cumva castrarea masculilor se făcea de către locuitorii aşezării, în stadiile mai avansate de creştere ale taurinelor, ceea ce duce implicit la o diminuare a consecinţelor acesteia asupra metapodalelor indivizilor respectivi şi deci la o ştergere a caracterelor tipice de castrat.

Făcînd frecvenţa indivizilor pe sexe, cît şi a castraţilor în cadrul materialului provenit de la exemplarele mature, aşa cum reiese ea conform cu seria metapodalelor, se poate constata că populaţiile de taurine de la Bucov (excluzînd tineretul) erau alcătuite aproape în exclusivitate din

Tabelul 11

Bos taurus. Măsurătorile executate pe metapodale (în mm)

METACARP														Nr.	Variab.	Media
1. Lung. max.	175	177	185	188	189	190	190	191	192	197	198	202	203	13	175—203	190,53
2. Lărg. epif. sup.	52	50	51	50	57	51	52	57	57	60	68	56	(53)	13	50— 68	54,92
3. Lărg. epif. inf.	52	52	—	48	56	51	53	56	56	62	68	55	63	12	48— 68	56,00
4. Lărg. min. a diaf.	27	28	29	26	29	27	28	28	28	39	36	32	33	13	26—39	30,00
Indicele $\frac{2\times 100}{1}$	29,7	28,2	28,0	26,6	30,1	26,8	27,4	29,8	29,7	30,4	34,3	27,7	26,1	13	26,1—34,3	28,8
Indicele $\frac{3\times 100}{1}$	29,7	29,3	—	25,5	29,5	26,8	27,9	29,3	29,2	31,5	34,3	27,2	31,0	12	25,5—34,3	29,2
Indicele $\frac{4\times 100}{1}$	15,4	15,8	15,6	13,8	15,3	14,2	14,7	14,6	14,6	19,7	18,2	15,8	16,4	13	13,8—19,7	15,7
Sex	♀	♀	♀	♀	♀	♀	♀	♀	♀	♂	?♂	?♂	?♂			

Tabelul 11 (continuare)

METATARS											Nr.	Variab.	Media
1. Lung. max.	198	200	205	213	213	214	219	219	224	226	10	198 – 226	213,10
2. Lărg. epif. sup.	45	—	46	41	47	41	42	44	46	46	9	41 — 47	44,22
3. Lărg. epif. inf.	57	—	—	49	55	49	48	49	51	54	8	48 — 57	51,50
4. Lărg. min. a diaf.	25	—	27	22	28	23	23	23	22	24	9	22 — 28	24,11
Indicele $\frac{2 \times 100}{1}$	27,8	—	22,4	19,2	22,1	19,1	19,2	20,8	20,5	20,3	9	19,1 — 27,8	21,3
Indicele $\frac{3 \times 100}{1}$	28,2	—	—	23,0	25,8	22,9	21,9	22,4	22,8	23,9	8	21,9 — 28,2	23,9
Indicele $\frac{4 \times 100}{1}$	12,6	—	13,1	10,3	13,1	10,7	10,5	10,5	9,8	10,6	9	9,8 — 13,1	11,2
Sex	♀	?	♀	♀	♀	♀	♀	♀	♀?	?♂			

femele (vezi tabelul 12). Reamintim că aceeaşi mare frecvenţă a femelelor a fost evidenţiată de noi la prelucrarea morfoscopică şi biometrică a coarnelor. Totodată studiul a 9 fragmente de coxale (os care dă de asemenea posibilitatea de diferenţiere a sexelor, dar cu un grad de probabilitate mult mai mare decît metapodalele) duce la acelaşi rezultat: toate aparţineau unor indivizi femeli.

Tabelul 12

Bos taurus. Frecvenţa femelelor, masculilor şi a castraţilor în populaţiile mature, aproximată după metapodale

Sexul	Nr. de indivizi	%
Femel	17	77,28
Mascul	2	9,09
Mascul castrat	3	13,63
Total	22	

Tot pe baza studiului metapodalelor complete am putut afla şi înălţimea la greabăn, adică talia taurinelor de la Bucov, înălţime care reprezintă destul de bine indiciul mărimii lor.

S-a stabilit, plecînd de la exemplare atuale de taurine a căror talie şi sex erau cunoscute, coeficientul cu care se înmulţeşte lungimea metacarpelor şi metatarselor pentru a afla această înălţime. Evident că aceşti coeficienţi, deosebiţi pentru masculi, femele şi castraţi reprezintă doar media variaţiei găsită la indivizii actuali la care s-au executat măsurătorile respective. Boessneck în Germania [5] şi Ţalkin în U.R.S.S. [36] au calculat pentru prima oară aceste valori. Primul a stabilit coeficienţii avînd la dispoziţie un număr nu prea mare de exemplare aparţinînd unor rase actuale foarte diferite, în special ameliorate. Cu aceşti coeficienţi el a calculat — prin intermediul metapodalelor găsite în staţiunile arheologice — talia taurinelor din Europa Centrală în diferite epoci pre- şi protoistorice; ulterior ei au fost folosiţi şi de alţi cercetători care au determinat înălţimea la greabăn mai ales pentru vitele din vestul şi centrul continentului nostru. Ţalkin a avut la dispoziţie pentru stabilirea coeficienţilor un material actual mult mai abundent aparţinînd totodată unei rase primitive locale: vitele din stepa calmucă. Determinînd aceşti coeficienţi — care sînt mai joşi decît cei găsiţi de Boessneck — Ţalkin a putut stabili talia taurinelor din diferite perioade, în estul şi nordul-estul Europei. Este evident că pentru vitele din epocile vechi, care sînt mai apropiate ca structură de rasele primitive actuale, coeficienţii lui Ţalkin apar mai adecvaţi; acest lucru a putut fi constatat şi prin studiile mai noi ale lui Fock [12] şi Matolcsi [23] care au găsit pentru materialul actual prelucrat de ei, coeficienţi doar ceva mai mari decît cei stabiliţi de către Ţalkin. Totuşi pentru a avea la dispoziţie date comparative cît mai complete, este necesar să întrebuinţăm ambele serii de valori ale coeficienţilor deşi, în general, înălţimea la greabăn calculată după cei stabiliţi de Boessneck apare cu circa 6 cm mai înaltă decît cea calculată după coeficientul lui Ţalkin.

Din cifrele tabelului 13, unde sînt trecute înălțimile la greabăn calculate prin aplicarea atît a coeficienților lui Boessneck, cît și ai lui Țalkin, se poate observa că atunci cînd considerăm la un loc femelele cu masculii și castrații, talia taurinelor de la Bucov, variază în limite nu prea largi, amplitudinea acestei variații fiind de circa 20 cm. Se știe că masculii și castrații sînt în general mai înalți decît femelele și această variație destul de restrînsă arată încă odată că dimorfismul sexual apare relativ șters în cadrul materialului nostru. Considerînd doar grupul femelelor se poate constata o amplitudine proporțional mai largă a variației, aceasta mergînd pînă la circa 15 cm cînd o calculăm după metatars; datele acestea vin să confirme faptul arătat cu ocazia prelucrării materialului osos reprezentat prin oasele extremităților și anume că taurinele de la Bucov au, mai cu seamă în ceea ce privește dimensiunile acestora, un caracter destul de eterogen. Reamintim că atît ștergerea dimorfismului sexual, cît și caracterul neomogen, atît dimensional cît și morfologic denotă prezența unui tip rasial primitiv, neameliorat.

Înălțimea la greabăn este în medie aproape aceeași, calculînd-o pe seria metarcapelor și pe cea a metatarselor avute la dispoziție (vezi tabelul 13), ea fiind cu numai circa 1 cm mai înaltă pentru metarcarpe; această mică diferență are desigur doar un caracter fortuit și nu este cazul să considerăm că taurinele de la Bucov se caracterizau printr-un tren anterior relativ mai înalt.

Talia medie generală calculată după coeficienții lui Boessneck este de 121,1 cm, iar după cei ai lui Țalkin de 114,7 cm. Aceste cifre ne arată că vitele de la Bucov erau de talie destul de mică, dar totuși ceva mai înaltă decît cele din așezările evului mediu din Europa Centrală [2, 4, 15, 24, 25, 30] și mai ales cele din nord-estul continentului [34, 37]. Talia lor este asemănătoare cu aceea a bovinelor din așezări feudale timpurii din Cîmpia Pannonică [8], din Podișul Volîno-Podolic [33] și regiunea situată la sud-est de aceasta [36] de pe Volga mijlocie [35, 36], tătărăști [38] etc. Totodată mărimea lor este cam aceeași cu cele descrise de Ivanov la Popina și Novi Pazar [18], dar o întrec foarte puțin pe aceea a vitelor de la Dinogetia [14]. În ceea ce privește masivitatea se pare că taurinele de la Bucov sînt cu ceva mai gracile decît cele de la Dinogetia; este posibil ca această gracilitate, ca dealtfel o înălțime medie la greabăn ceva mai joasă decît cea reală, să fie pentru taurinele de la Bucov o consecință a faptului că resturile după care am studiat caracteristicile lor provin aproape cu exclusivitate de la femele.

Trebuie să remarcăm că în materialul nostru nu există și indivizi de talie mai mare, care să se apropie ca mărime de așa-zisul tip „*primigenius*", exemplare care apar însă sporadic în diferite stațiuni feudale timpurii din diverse regiuni al Europei; aceștia sînt menționați la Popina [17], dar nu au fost găsiți de noi la Dinogetia [14]. Mai degrabă am putea spune că la Bucov se găseau și exemplare foarte mici, dacă ar fi să considerăm faptul că înălțimea la greabăn calculată conform cu coeficientul lui Matolcsi [23] la una din tibiile întregi (vezi tabelul 9) este doar de 93,8 cm.

Așa dar putem spune că taurinele așezărilor de la Bucov aparțineau unui tip de talie mică cu coarne scurte, cu o mare variabilitate dimensională, ceea ce caracterizează dealtfel rasele primitive aborigene, neameliorate.

Tabelul 13

Bos taurus. Calcularea înălţimii la greabăn prin aplicarea coeficienţilor lui Boessneck şi Ţalkin (în mm)

METACARP															Nr.	Variab.	Media
Lung. max.		175	177	185	188	189	190	190	191	192	197	198	202	203	13	175—203	190,53
Sex		♀	♀	♀	♀	♀	♀	♀	♀	♀	♂	♂?	♂?	♂			
Înălţ. la greabăn după coef.	B.	1 104	1 117	1 167	1 186	1 193	1 199	1 199	1 205	1 212	1 322	1 329	1 293	1 299	13	1 104—1 329	1 217
	T.	1 047	1 058	1 106	1 124	1 130	1 136	1 136	1 142	1 148	1 228	1 236	1 236	1 242	13	1 047—1 236	1 151

METATARS												Nr.	Variab.	Media	Variab. şi medie gen.		
Lung. max.		198	200	205	213	213	214	219	219	224	226	10	198—226	213,10			
Sex		♀	?	♀	♀	♀	♀	♀	♀	♀?	♂?						
Înălţ. la greabăn după coef.	B.	1 115	1 142	1 154	1 199	1 199	1 205	1 233	1 233	1 261	1 290	10	1 115—1 290	1 203	23	1 104—1 329	1 211
	T.	1 057	1 098	1 095	1 137	1 137	1 143	1 169	1 169	1 196	1 241	10	1 057—1 241	1 144	23	1 047—1 241	1 148

Sus scrofa domesticus

Porcinele prezintă o cantitate destul de mare de resturi şi anume au putut fi determinate ca aparţinînd cu precizie porcului domestic 740 fragmente.

Materialul se caracterizează printr-o fragmentare foarte puternică, chiar mai avansată decît la celelalte animale domestice, încît în raport cu abundenţa resturilor, măsurătorile ce au putut fi executate sînt în număr relativ mic. Ele au fost completate însă prin evidenţierea unor caracteristici morfoscopice (fig. 6 şi 7).

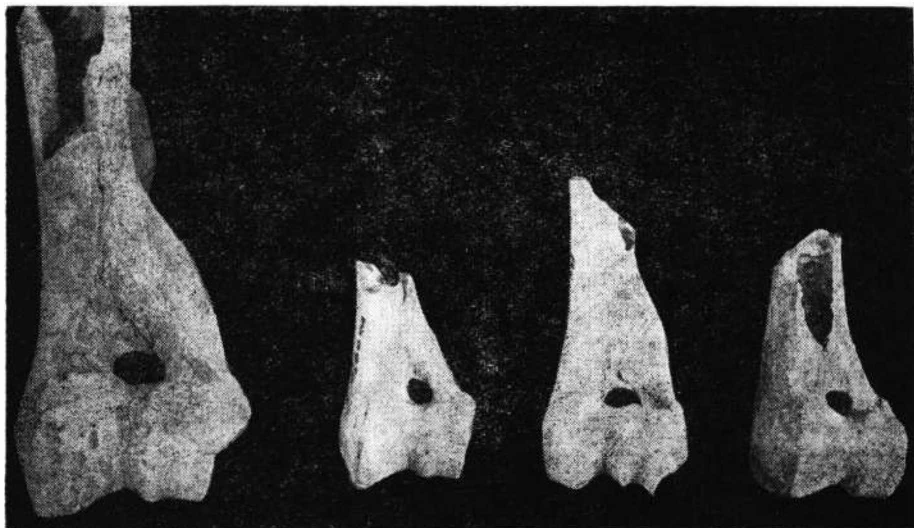

Fig. 6. Bucov. *Sus scrofa:* humerusuri fragmentare—primul din stînga mistreţ.

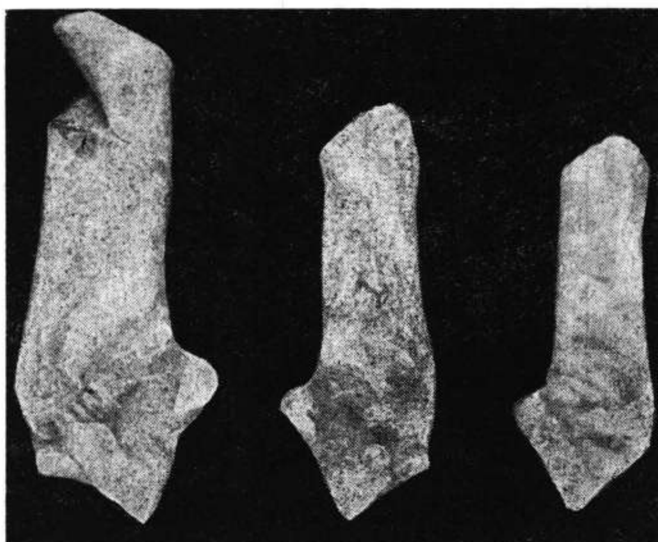

Fig. 7. Bucov. *Sus scrofa:* calcanee—primul din stînga mistreţ.

Aşa cum se poate observa din tabelul 5 cel mai frecvent au fost găsiţi dinţi izolaţi şi acest fapt se poate explica suficient de bine prin caracterul foarte fragmentar al materialului. Apare însă o neconcordanţă între cantitatea relativ mare de maxilare inferioare şi numărul mult mai mic al oaselor lungi ale extremităţilor. În ceea ce priveşte coastele şi chiar vertebrele, penuria lor în materialul determinat nu este reală, ci se datoreşte faptului că ne-a fost imposibil să dăm pentru multe resturi foarte fragmentare ale acestor piese osoase o diagnoză diferenţială.

În materialul nostru apar aşa cum se vede şi în tabelul 5, o cantitate relativ mare de resturi aparţin diferitelor regiuni ale craniului, dar ele sînt de cele mai multe ori şi foarte fragmentare şi nesemnificative. Cîteva piese mai întregi au putut fi luate în consideraţie pentru a evidenţia o serie de caractere morfologice : pe două porţiuni la care se găseşte regiunea nucală mai întreagă s-a putut constata că ea se îndreaptă relativ puţin pieziş către gaura occipitală, unghiul nucal fiind de circa 83° şi 85°. La o altă piesă cu o parte a orbitei se poate observa că marginea anterioară a găurii orbitale este aproape dreaptă. În fine, pe un rest de craniu la care se păstrează lacrimalul se vede că acesta are o formă uşor oblongă, indicele său fiind de 1,18 (20 :17).

Resturile de maxilare sînt abundente, dar evident tot pe atît de fragmentare. Totuşi dată fiind şi cantitatea mare de dinţi izolaţi am putut executa unele măsurători, distinge o serie de caractere morfologice şi totodată putem determina, pentru un număr destul de mare de exemplare, aproximarea vîrstei şi a sexului.

Mai întîi trebuie să arătăm că dinţii jugali şi mai ales M^3 prezintă o mare variabilitate în ceea ce priveşte suprafaţa ocluzală ; la aceasta din urmă ea se evidenţiază mai cu seamă cu privire la regiunea talonului şi a talonidului. În general la M^3 tuberculul posterior nu este prea masiv, iar cuspizii mici, suplimentari, ce se găsesc în jurul acestui ultim tubercul apar slab dezvoltaţi, la un exemplar lipsind aproape cu totul. La M_3 talonidul poate apărea mai alungit sau mai scurt, dar se remarcă că de obicei tuberculul intermediar impar, situat pe axul longitudinal al dintelui, înaintea perechii posterioare de tuberculi, nu este puternic dezvoltat; dealtfel chiar perechea a treia de tuberculi (tuberculii posteriori) nu sînt prea masivi şi totodată cuspizii suplimentari aşezaţi înapoia lor au o evidentă tendinţă de micşorare şi regresare, încît la unele exemplare nu se păstrează decît un singur asemenea cuspid. Evident că toate aceste caracteristici duc la o scurtare a lui M_3 şi implicit la gracilizarea întregii dentiţii jugale.

Se pot pune în evidenţă, pe materialul de la Bucov şi unele fenomene legate de scurtarea însăşi a maxilarelor. Astfel, în general, simfiza mandibulei nu apare excesiv de prelungă, dimensiunile ei variind între 57 şi 68 mm, cu o medie de 60,14 mm, remarcîndu-se mai ales un rest care deşi provine de la un mascul matur, prezintă botul relativ scurt. La un alt fragment de mandibulă, tot de mascul matur, se poate distinge pe faţa externă a ramului orizontal, în dreptul lui M_2, un ieşind puternic care este dat de împingerea spre înafară a tăbliei osoase de către vîrful rădăcinii dintelui canin. Se ştie că, în cadrul micşorării prognatismului

maxilarelor, există între partea osoasă şi dentiţie o disarmonie, aceasta din urmă fiind mai conservativă. Astfel, odată cu scurtarea părţii anterioare a mandibulei, caninul descreşte mai încet ca dimensiuni şi masivitate decît se scurtează maxilarul, păstrîndu-se astfel proporţional mai lung, iar rădăcina sa, pentru a avea loc, presează asupra tăbliei osoase, bombînd-o spre înafară.

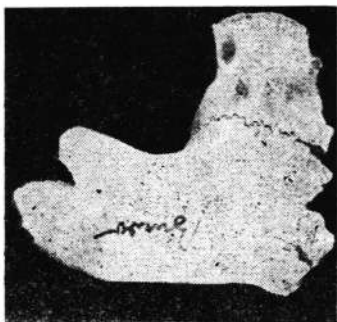

Fig. 8. Bucov. *Sus scrofa domesticus:* forma osului lacrimal.

Fig. 9. Bucov. *Sus scrofa domesticus:* mandibulă fragmentară de ♂.

Deşi caracterele la care ne-am referit la craniu, cît şi cele expuse mai sus cu privire la maxilare şi dinţi sînt legate de o scurtare a masivului facial şi o gracilizare a capului în general, nu trebuie să conchidem că porcinile de la Bucov erau foarte evoluate. Particularităţile arătate le diferenţiau net şi le depărtau morfologic (vom vedea că şi dimensional) de mistreţul existent în zonă, dar totuşi în raport cu rasele actuale ameliorate ele prezentau încă un mare grad de primitivitate. Tot aici trebuie să menţionăm că prezenţa unui individ cu un lacrimal doar uşor oblong (fig. 8), apropiat astfel prin formă de „*Sus vitatus*" care-l are pătratic, nu este deloc un indiciu că porcinele de la Bucov l-ar avea pe acesta şi nu mistreţul autohton drept strămoş. Noi credem că înălţarea lacrimalului trebuie privită şi ea drept o caracteristică legată de restructurarea proporţiilor întregului masiv facial, determinată de o scurtare a botului, fiind astfel legată ca atare de fenomenul domesticirii şi ameliorării rasiale; aşa dar forma lacrimalului nu poate fi luată în consideraţie drept un criteriu valabil după care s-ar putea stabili pentru diferite rase şi tipuri de porcine genitorul sălbatic care le-a dat naştere.

În ceea ce priveşte stabilirea vîrstei aproximative şi deci a momentului sacrificării indivizilor respectivi, putem observa urmărind tabelele 14 şi 15, că din 107 exemplare un număr doar de 49 nu ajunseseră încă la maturitate, dar că o cantitate mai mare încă : 58 indivizi (54,20 %) prezintă de acum dentiţia definitivă cu diferite grade de eroziune.

Tabelul 14

Sus scrofa domesticus. Repartiţia pe vîrste a indivizilor nematuri în funcţie de apariţia diverşilor dinţi jugali definitivi

Dintele	Caracterul	Vîrsta aproxim.	Nr. indiv.	%
M_1	neapărut	sub 6 luni	6	12,25
M_1	în diverse stadii de creştere	cca 6—12 luni	13	26,53
M_2	în diverse stadii de creştere	cca 12—18 luni	15	30,61
M_3	în diverse stadii de creştere	cca 18—22 luni	15	30,61
		Total	49	

Se constată uşor (vezi tabelul 14) că în cadrul nematurilor predomină nu indivizii foarte tineri — adică purceii de lapte —, ci din contra cei care au ajuns la vîrsta adultă. Pentru cei cu dentiţia jugală completă sînt mai frecvenţi indivizii la care M_3 abia îşi începe erodarea, sau la care aceasta

Tabelul 15

Sus scrofa domesticus. Repartiţia pe vîrste a indivizilor maturi în funcţie de gradul de eroziune a dentiţiei

Dintele	Caracterul	Vîrsta aproximativă	Nr. indiv.	%
M_3	abia începută	cca 2—3 ani	23	39,65
M_3	uşoară	cca 3—4 ani	19	32,76
M_3	medie	cca 4—6 ani	9	15,53
M_3	puternică	cca 6—8 ani	6	10,34
M_3	foarte puternică	peste 8 ani	1	1,72
		Total	58	

este încă slabă, dar găsim totodată chiar şi exemplare bătrîne. Vîrsta la care erau sacrificate cele mai multeporcine s-ar întinde cam de la 18—20 luni pînă la cca de 3—4 ani, deci atunci cînd maturitatea sexuală era de acum atinsă.

Sexul a putut fi aproximat după gradul de mărime şi masivitatea a caninului (sau a alveolei sale) pe un număr de numai 28 resturi, pentru multe exemplare neavînd posibilitatea să stabilim dacă dinţii respectivi aparţin tineretului, adulţilor sau maturilor. Se constată din tabelul 16 că

masculii depășesc ușor femelele. S-ar putea ca acest fenomen să fie o consecință a faptului că dinții canini de la femele — mai cu seamă de la tineret — sînt relativ mici și fragili încît au putut să se distrugă sau pierde relativ mai ușor decît cei ai masculilor.

Dimorfismul sexual, deși evident, nu apare însă foarte accentuat.

Resturile provenite de la oasele extremităților, deși relativ multe, sînt totuși foarte fragmentare neexistînd nici un os lung întreg; de aceea măsurătorile executate pe fragmente s-au referit doar la lărgimile acestora. Numai pentru astragale, calcanee și falange au putut fi luate și lungimile. Toate aceste date sînt înscrise, alături de măsurătorile executate pe maxilare și dinți în tabelul 17. Din cifrele acestuia se poate constata o

Tabelul 16

Sus scrofa domesticus. Aproximarea sexului indivizilor pe baza dinților canini

Sexul	Nr. de indivizi	%
Mascul	16	57,14
Femel	12	42,86
Total 28		

Tabelul 17

Sus scrofa domesticus. Variabilitatea și media dimensiunilor (în mm)

		Nr.	Variabilitate	Media
Maxilar sup.	1. Lung. mol.	8	60 — 68	62,62
	2. Lung. M^3	33	26 — 33	29,18
Maxilar inf.	1. Lung. simfizei	14	57 — 68	60,14
	2. Lung. dinți. jugali	3	102 — 106	103,66
	3. Lung. mol.	14	57 — 70	63,57
	4. Lung. M_3	54	26 — 35	30,88
Omoplat	1. Lung. cap. artic.	14	31 — 39	33,85
	2. Lung. cavit. artic.	15	25 — 34	29,06
	3. Lărg. min. a gît.	16	20 — 27	23,12
Humerus	1. Lărg. epif. inf.	19	34 — 42	38,36
	2. Lărg. supraf. artic. inf.	21	26 — 34	29,61
Radius	1. Lărg. epif. sup	16	24 — 30	27,25
Cubitus	1. Lărg. supraf. artic.	7	19 — 24	21,28
Coxal	1. Diam. acetabular	7	29 — 34	31,71
Femur	1. Lărg. epif. sup.	1	67	—
	2. Lărg. epif. inf.	2	48 ; 48	—
Tibia	1. Lărg. epif. sup.	2	49 ; 52	—
	2. Lărg. epif. inf.	31	26 — 32	29,09
Calcaneu	1. Lung. max.	3	74 — 80	77,00
	2. Lărg. max.	2	24 ; 22	—
Astragal	1. Lung. max.	16	36 — 45	40,25
Falanga I	1. Lung. max.	6	32 — 40	35,66
	2. Lărg. epif. sup.	6	14 — 16	15,00
Falanga II	1. Lung. max.	7	21 — 28	23,28

mare variabilitate dimensională a porcului de la Bucov, dar totodată se vede că el apare bine delimitat față de mistreț, existînd un hiatus evident între limitele superioare de variație ale porcinelor și cele inferioare de la *Sus scrofa ferus;* nu se pun în evidență la Bucov resturi aparținînd așa-zisei „forme de trecere", adică indivizii pentru care nu se poate preciza exact dacă aparțin porcului domestic sau mistrețului.

Amplitudinea mare de variație dimensională se vădește și atunci cînd calculăm înălțimea la greabăn, aplicînd la astragale și calcanee (singurele oase complete ale extremităților) coeficienții lui Teichert [32]. Se poate observa (vezi tabelul 18) că dacă media taliei calculate este de circa 72 cm, diferența între cea mai mică și cea mai mare înălțime la greabăn ajunge la 17 cm, ea fiind astfel foarte mare.

Tabelul 18

Sus scrofa domesticus. Înălțimea la greabăn calculată pe calcaneu și astragal conform cu coeficienții lui Teichert (în mm)

Piesa osoasă	Nr. indiv.	Variația înălțimii	Media înălțimii
Calcaneu	3	691 – 747	719
Astragal	16	631 – 805	719

Menționăm că talia porcului de la Bucov se situează cu ceva sub media dată de către Teichert pentru porcinele evului mediu din Europa Centrală [32]. Totuși acesta apare mai masiv decît cel găsit în cele mai multe așezări feudale timpurii ale Europei [1, 2, 8, 16, 34], el fiind astfel mai apropiat de porcul descoperit în alte stațiuni medievale, mai puține ca număr, dar răspîndite, de asemenea, pe întregul continent [24, 29, 37], printre acestea enumerăm ca mai apropiate de Bucov așezările dobrogene de la Dinogetia și Popina [14, 17].

Ovis aries și Capra hircus

Cornutele mici (ovicaprinele) au resturi destul de abundente, dar totuși în cantitate mai mică decît cele provenite de la taurine și de la porcine. Cantitatea totală a fragmentelor se ridică la 557 piese.

Se știe că în ceea ce privește scheletul, diagnoza diferențială dintre genurile *Ovis* și *Capra* este foarte dificilă mai ales cînd avem material fragmentar; există chiar unele segmente osoase pentru care această diagnoză apare imposibilă, neexistînd nici un criteriu de separare fie el somatoscopic sau biometric, între un gen și celălalt. Iată de ce în tabelul 5 au fost trecute pe lîngă resturile aparținînd cu precizie genului *Ovis* și genului *Capra* și fragmente pentru care nu s-a putut executa o diagnoză diferențială, categorisindu-se într-o grupare intermediară, care evident va conține atît resturi de la oaie, cît și piese provenind de la capră; după cum se vede această grupă intermediară conține materialul cel mai abundent.

Resturile ovicaprinelor sînt și ele foarte fragmentare și acest fapt constituie una din cauzele pentru care diagnoza diferențială precisă între cele două genuri a putut fi făcută doar pentru foarte puține piese.

Și la ovicaprine, în materialul de la Bucov, cei mai abundenți apar dinții izolați (vezi tabelul 5), iar apoi fragmentele de maxilare. Cantitatea relativ mică de vertebre și, mai ales, de coaste are aceeași explicație ca și

aceea expusă la prelucrarea materialelor de la taurine şi porcine. Se observă însă o discrepanţă între numărul mic de resturi provenind de la diferite oase ale extremităţilor şi cantitatea mai mare de maxilare (mai cu seamă mandibule). Totodată chiar în cadrul segmentelor osoase ale membrelor unele sînt în materialul nostru cu mult mai bine reprezentate decît altele (vezi tabelul 5); aceasta, deşi multe tibii şi astragale erau prelucrate, nu au fost luate în consideraţie de către noi.

Coarnele reprezintă piesele pentru care diagnoza diferenţială între cele două genuri este dintre cele mai uşoare; iată de ce din cele 16 piese găsite, toate fragmentare, s-a putut stabili că 7 aparţin genului *Ovis* şi alte 8 coarne genului *Capra* (fig. 10 şi 11).

Cele 7 coarne de la *Ovis*, deşi fragmentare (nu s-au putut executa măsurători), pot fi împărţite în trei categorii, ţinînd cont de caracteristicile lor morfologice şi dimensionale : a) Coarne cu baza puternică, masive, mari,

Fig. 10. Bucov. *Capra hircus:* coarne.

mai mult sau mai puţin răsucite, aparţinînd masculilor; b) Coarne mai mici, mai gracile, alungite, curbate mai mult sau mai puţin în arc, prezentînd un aspect caprin, provenind probabil de la femele şi c) Coarne foarte mici şi scurte, drepte sau uşor îndoite aparţinînd femelelor.

Din prima categorie fac parte 2 coarne fiecare din ele avînd un aspect morfologic distinct: astfel, unul se caracterizează prin prezenţa a trei feţe, evidente mai ales către bază, şi anume: una internă aproape plană, alta anterioară şi a treia laterală, acestea din urmă fiind evident convexe; pe secţiune baza cornului apare triunghiulară şi totodată bine muchiată; cornul se apleacă spre înapoi şi spre în afară răsucirea nefiind prea duternică. Celălalt tip, care este ceva mai puţin masiv, prezintă spre bază poar două feţe, una medio-nucală foarte uşor concavă şi o alta laterală puternic convexă, încît secţiunea bazei este aproape semicirculară, dar muchiile nu sînt prea tăioase; cornul se apleacă, de asemenea spre înapoi, dar fiind rupt nu se pot da alte amănunte, ci doar se constată că răsucirea este aproape nulă. Menţionăm că primul tip reprezintă forma comună pentru masculii de *Ovis*, dar şi al doilea apare sporadic în diferite aşezări pre- şi protoistorice, fiind găsit de noi chiar pe teritoriul României.

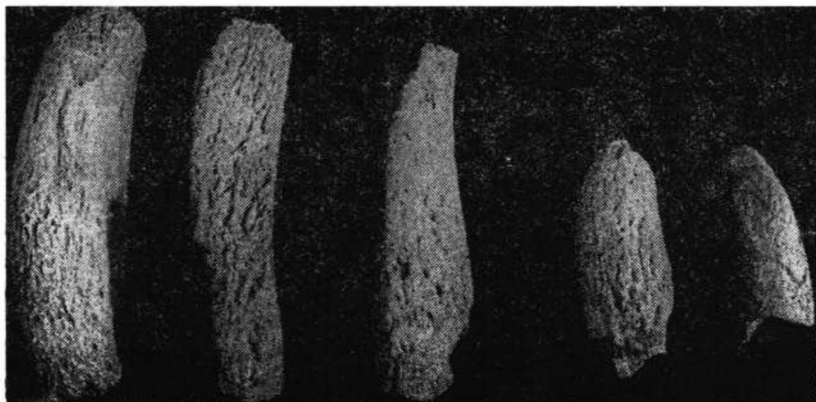

Fig. 11. Bucov. *Ovis aries*: coarne.

Coarnele din cea de-a doua categorie sînt reprezentate prin 2 fragmente. Ele au baza mai puţin masivă decît cele descrise mai sus, aparţinînd masculilor. Se pot observa două muchii, dintre care cea anterioară apare mai puternică, iar dintre cele două feţe pe care acestea le determină, cea internă este doar uşor convexă sau chiar plană, la una din piese, iar cea laterală apare puternic convexă; secţiunea bazei este astfel la un corn aproape semicirculară, iar la celălalt mai mult în formă de lentilă biconvexă; coarnele se arcuiesc spre înapoi şi uşor în afară încît îmbracă un aspect aproape caprin.

În ultima categorie putem încadra 3 fragmente la care secţiunea bazei apare aproape rotundă sau biconvexă, cu muchiile foarte şterse; cornul se îndreaptă uşor spre înapoi, vîrful fiind mai ascuţit la o piesă, şi rotund, teşit la o alta; cel de-al treilea fragment pare a fi fost foarte scurt, încît credem că pe viu nici nu era vizibil la exterior.

Coarnele descrise mai sus arată prezența masculilor în cadrul populațiilor de indivizi maturi de *Ovis*, dar nu putem aduce nici o precizare cu privire la existența sau absența masculilor castrați. Este mai probabil că piesele din cea de-a doua categorie de coarne să aparțină totuși unor oi și nu batalilor, întrucît anumite caracteristici, despre care se spune că ar reprezenta o consecință a castrării, nu au fost evidențiate pe aceste fragmente. Nu putem deci preciza faptul dacă locuitorii de la Bucov foloseau sau nu castrarea la ovine, dar e ușor de constatat că existau oi cu coarne, unele din ele avîndu-le chiar destul de dezvoltate. Lipsa unor resturi mai mari de craniu de ovine cu regiunea frontală, în cadrul materialului nostru, ne face să nu avem nici măcar posibilitatea să spunem dacă, pe lîngă aceste femele ce purtau coarne, existau și oi fără coarne și dacă se găseau, care dintre cele două forme era mai frecventă.

Coarnele de la *Capra*, în număr de 8, sînt și ele fragmentare, încît doar unul singur, aproape întreg, a putut fi măsurat. Un fragment de corn care, prin masivitate, arată că aparține unui mascul, se îndreaptă în lături și este răsucit nu prea puternic spre în afară; secțiunea bazei apare plan convexă, iar muchia posterioară este relativ teșită; prin caracterele sale el se încadrează bine așa-zisul tip „prisca". Celelalte 7 piese aparțin femelelor, printre ele găsindu-se și cornul aproape întreg; și el are caracteristicile tipului „prisca", dar acestea apar aici ceva mai șterse decît la fragmentul provenit de la un mascul. Restul fragmentelor, deși variază ca morfologie, se apropie totuși de tipul mai sus menționat.

Se pare, considerînd numărul de coarne, că frecvența caprinelor este tot atît de ridicată în materialul nostru ca cea a ovinelor. Diagnoza diferențială executată pe piese scheletice, arată însă clar că la Bucov, oaia era cu mult mai abundentă decît capra, întrecînd-o de cîteva ori (vezi tabelul 5).

Așa cum am mai arătat puținele resturi de craniu găsite sînt foarte fragmentare și nici unul din ele nu prezintă vreo porțiune semnificativă; abia dacă am putut, pe baza unor caractere date de suturi și unele reliefuri osoase, să stabilim pentru cîteva piese diagnoza generică (vezi tabelul 5).

În ceea ce privește maxilarele superioare fragmentare, manidibulele și dinții izolați se știe că nu este posibilă executarea diagnozei diferențiale între oaie și capră. Pe baza acestor resturi destul de abundente am putut aproxima pentru un număr mare de indivizi vîrsta la care aceștia au fost sacrificați.

Astfel se poate constata că din cele 74 exemplare la care a fost posibilă stabilirea vîrstei (vezi tabelele 19 și 20), doar un număr de 18 indivizi, adică 24,32%, sînt încă nematuri, restul de 56 prezentînd la dentiția jugală diverse grade de erodare. Așa cum reiese din tabelul 19 printre nematuri predomină indivizii ce se apropie sau au atins de acum stadiul de adult. În cadrul maturilor sînt mai frecvenți, așa cum era de așteptat, cei cu dentiția doar ușor erodată (vezi tabelul 20), exemplarele foarte bătrîne, dincolo de limita superioară a vîrstei zootehnice de exploatare, lipsind cu totul.

Tabelul 19

Ovicaprinae. Repartiţia pe vîrste a indivizilor nematuri în funcţie de apariţia diverşilor dinţi jugali definitiv

Dintele	Caracterul	Vîrsta aproximativă	Nr. indiv.	%
M_1	neapărut	sub 3 luni	—	—
M_1	în div. stad. de creşt.	cca 6— 9 luni	2	11,12
M_2	în div. stad. de creşt.	cca 9—12 luni	6	33,33
M_3	în div. stad. de creşt.	cca 12—20—24 luni	10	55,55
			Total 18	

Tabelul 20

Ovicaprinae. Repartiţia pe vîrste a indivizilor maturi în funcţie de gradul de eroziune a dentiţiei

Dintele	Caracterul erodării	Vîrsta aproximativă	Nr. indivizi	%
M_3	abia începe	cca 2—3 ani	10	17,86
M_3	uşoară	cca 3—4 ani	27	48,22
M_3	medie	cca 4—5 ani	12	21,42
M_3	puternică	cca 5—7 ani	7	12,50
M_3	foarte puternică	peste 7 ani	—	—
		Total	56	

Piesele provenite de la scheletul extremităţilor apar în general fragmentare, încît dintre oasele lungi ale membrelor doar 3 metapodale (2 de oaie şi 1 de capră) s-au păstrat într-o stare aproximativ bună (vezi tabelul 22). De aceea cele mai multe măsurători se referă la lărgimile acestor fragmente. Ele sînt date, alături de măsurătorile executate pe dentiţie, în tabelul 21.

În ceea ce priveşte ovinele se poate constata o variabilitate relativ amplă a acestor dimensiuni. În medie însă, oile de la Bucov apar cam de aceeaşi mărime cu cele din staţiunile feudale timpurii din Europa Centrală [8, 10, 15, 16] şi chiar din nord-estul continentului [34], dar cu mult mai mici decît cele găsite în zona de stepă est-europeană [35, 38]; ele sînt totodată mai puţin masive şi decît ovinele de la Dinogetia [14] şi cele de la Popina [17], a căror talie mai mare s-ar putea datora unei componente esteuropoide.

Asupra genului *Capra*, cu toată penuria datelor rezultate din puţinele măsurători ce s-au putut executa (vezi tabelul 21) putem spune că aceasta se încadrează totuşi în limitele de variaţie a caprinelor din aşezările feudale timpurii ale Europei Centrale. După cum se vede, faţă de oaie, capra de la Bucov apărea mai masivă.

Tabelul 21

Ovicaprinae. Variabilitatea şi media dimensiunilor (în mm)

		OVIS			CAPRA			x*		
		Nr.	Variab.	Media	Nr.	Variab.	Media	Nr.	Variab.	Media
Corn	1. Lung. max.				1	(195)	—			
	2. Circ. la bază				1	102	—			
	3. Diam. mare				1	39	—			
	4. Diam. mic				1	24	—			
						♀				
Maxilar sup.	1. Lung. M³							9	18,5—21	19,66
Maxilar inf.	1. Lung. dinţi jugali							3	72—81	76,33
	2. Lung. mol.							6	50—53	52,83
	3. Lung. M_3							38	19—26	23,00
Omoplat	1. Lung. max. a cap. artic.	3	28—31	29,66	2	31 ; 31	—			
	2. Lung. cavităţii artic.	2	23 ; 24	—	2	24 ; 22	—			
	3. Lărg. cavităţii artic.	1	21,5	—	1	21	—			
	4. Lărg. minimă a gît.	1	19	—	1	18	—			
Humerus	1. Lărg. epif. inf.	24	26—36	30,45	4	34—37	35,50			
	2. Lărg. supraf. artic. inf.	26	24—33	28,50	4	32—35	33,50			
Radius	1. Lărg. epif. sup.	7	30—36	31,71	1	33	—			
	2. Lărg. supraf. artic. sup.	7	27—33	29,00	1	32	—			
	3. Lărg. epif. inf.	3	27—29	28,00	—	—	—			
Coxal	1. Diam. acetabular	4	26—29	26,75						
Femur	1. Lărg. epif. inf.							1	31	—
Tibia	1. Lărg. epif. inf.							34	25—30	26,97
Astragal	1. Lung. max.	28	26—33	28,92	4	29—31	30,25			
	2. Lărg. trocleei inf.	28	16—22	18,46	4	18—20	19,00			
Centrotars	1. Lărg. max.	1	22	—						
Metacarp	1. Lărg. epif. sup.	7	19—24	22,14	3	24—26	25,00			
	2. Lărg. epif. inf.	5	24—28	25,60						
Metatars	1. Lărg. epif. sup.	3	18—22	20,00						
	2. Lărg. epif. inf.	3	24—24,5	24,16						
Falanga I	1. Lung. max.	7	32—43	38,28						
	2. Lărg. epif. sup.	7	11—13	12,57						
	3. Lărg. min. a diaf.	7	9—11	10,42						

* Segmentele osoase pentru care nu s-a putut executa diagnoza diferenţială.

Tabelul 22

Ovicaprinae. Măsurătorile executate pe metapodalele întregi şi înălţimea la greabăn calculată pentru *Ovis* conform coeficientului lui Ţalkin (în mm)

	METACARP		METATARS
1. Lung. max.	125	(105)	134
2. Lărg. epif. sup.	—	25	20
3. Lărg. epif. inf.	26	—	24
4. Lărg. min. a diaf.	—	15	12
Indicele $\frac{4 \times 100}{1}$	—	14,3	8,9
Gen	Ovis	Capra	Ovis
Înălţ. la greabăn	607,50	—	627,12

Equus caballus

Faţă de celelalte mamifere domestice de importanţă economică, calul prezintă cu mult mai puţine fragmente şi anume 132. Resturile sale sînt însă şi ele foarte fragmentare. Dacă ar fi să le comparăm, de exemplu, cu cele provenite de la taurine specie care prezintă cam aceeaşi talie cu ecvidele nu am putea spune că piesele osoase ale calului ar fi într-o stare de păstrare mai bună.

Din tabelul 5 se poate constata că lipsesc atît craniile întregi, cît şi fragmente ale acestora, astfel încît precizarea caracteristicilor raseologice ale cailor de la Bucov devine imposibilă. Totuşi prezenţa unui număr relativ ridicat de dinţi, existenţa unor metapodale întregi, măsurătorile executate pe diferite piese osoase fragmentare, fac ca din sumarea tuturor datelor de ordin morfologic şi metric să putem contura unele caractere ale acestor ecvide.

Dinţii jugali apar relativ masivi. Se poate constata că plisarea smalţului este în general moderată, dar ea poate apare şi foarte slabă sau chiar să lipsească cu totul (adică fosetele dinţilor superiori prezintă doar cornul respectiv nu şi alte repliuri) ; în schimb mărimea şi chiar forma protoconului variază mult, dar el nu este excesiv de alungit la nici un exemplar. La majoritatea dinţilor, imediat sub suprafaţa ocluzală se pot distinge 1—3 îngroşări ale smalţului de forma unor brîie. Toate aceste particularităţi ar apropia ecvidele de la Bucov de tipul calului estic.

Avînd la dispoziţie şi o serie de incisivi am putut afla pentru cîteva exemplare vîrsta aproximativă : astfel, am găsit un individ de aproximativ 6 ani, altul de 7 — 8 ani, unul de 10 — 11 ani şi 3 de 13 — 16 ani, aşadar toţi maturi, iar unii chiar bătrîni.

Absenţa tinerilor este relevată şi de faptul că în tot materialul provenit de la cabaline au fost găsite doar 2 epifize la care discul de creştere nu era închis ; fiind vorba de epifiza inferioară de radius, indivizii cărora ele le aparţinuseră erau precis deja adulţi. Menţionăm însă că au fost găsite împreună o serie de oase ale membrelor toate aparţinînd unui foetus

Fig. 12. Bucov. *Equus caballus* : metapodii — stînga metacarp, dreapta metatarse.

de ecvideu; nu putem însă preciza dacă ele provin de la un cal sau de la un măgar.

Exemplarul în vîrstă de circa 7 — 8 ani (fig. 13) este reprezentat printr-o porțiune mai mare a ramului orizontal al mandibulei care a fost reîntregită de noi; ea prezintă toți cei 6 incisivi, caninii, cît și dinții jugali de pe arcada dreaptă. Caninul moderat dezvoltat arată că fragmentul provine cu cea mai mare probabilitate de la un mascul castrat. Se pare,

Fig. 13. Bucov. *Equus caballus* : mandibulă fragmentară.

de asemenea, că acest cal nu a purtat zăbală, căci el nu prezintă la P_2 erodarea caracteristică pe care aceasta o dă dintelui respectiv.

Măsurătorile executate pe diferite fragmente ale oaselor membrelor arată un cal de mărime mijlocie sau submijlocie, iar pe de altă parte nu prea gracil (vezi tabelul 23).

Tabelul 23

Equus caballus şi Asinus domesticus. Variaţia şi media dimensiunilor (în mm)

		EQUUS CABALUS			ASINUS		
		Nr.	Variab.	Media	Nr.	Variab.	M
Maxilar inf.	1. Lărg. incisivilor	1	56	—	—	—	—
	2. Lărg. min. a diastemului	1	(45)	—	—	—	—
	2. Lung. dinţ. jugali	1	169	—	1	(133)	—
	4. Lung. premolarilor	1	88	—	1	66	—
	5. Lung. molarilor	1	80	—	1	(67)	—
	6. Lung. diastemului	1	62	—	—	—	—
Humerus	1. Lărg. epif. inf.	1	76	—			
	2. Lărg. trocleei	1	68	—			
Radius	1. Lărg. epif. inf.	2	73 ; 78	—			
	2. Lărg. supraf. artic. inf.	2	59 ; 65				
Tibia	1. Lărg. epif. inf.	5	68 – 70	69,40	1	52	—
	2. Lărg. supraf. artic. inf.	5	45 – 60	53,00	1	42	—
Calcaneu	1. Lung. max.	1	113				
	2. Lărg. max.	1	56				
Astragal	1. Lung. max.	3	58 – 62	60,00			
	2. Lărg. max.	2	59 ; 59	—			
	3. Lărg. supraf. artic. inf.	2	48 ; 49	—			
Metacarp	1. Lărg. max. a epif. sup.	2	52 ; 45	—	—		
	2. Diam. max. al epif. sup.	2	35 ; 31	—			
	3. Lărg. max. a epif. inf.	3	46 – 51	48,00	1	40	—
	4. Diam. max. al epif. inf.	3	36 – 38	37,00	1	29	—
Metatars	1. Lărg. max. a epif. sup.	3	46 – 51	48,00			
	2. Diam. max. al epif. sup.	3	38 – 47	42,00			
	3. Lărg. max. a epif. inf.	3	46 – 50	47,66	1	38	—
	4. Diam. max. al epif. inf.	2	36 ; 40	—	1	32	—
Falanga I	1. Lung. max.	7	75 – 86	80,57	1	73	—
	2. Lărg. epif. sup.	5	47 – 52	52,60	1	37	—
	3. Lărg. supraf. artic. sup.	3	49 – 51	49,66	1	36	
	4. Lărg. epif. inf.	4	43 – 47	45,25	1	35	—
	5. Lărg. min. a diaf.	5	34 – 37	35,00	1	24	—
Falanga II	1. Lung. max.	7	43 – 49	46,85			
	2. Lărg. epif. sup.	7	46 – 56	52,00			
	3. Lărg. epif. inf.	6	43 – 53	47,16			
	4. Lărg. min. a diaf.	6	40 – 48	44,00			

În ceea ce priveşte caracteristicile extremităţilor, calculînd indicele de gracilitate pentru metapodale şi încadrîndu-l în scările stabilite de Brauner (vezi tabelul 25) se poate distinge faptul că, ecvidele de la Bucov, nu erau nici prea zvelte, dar ele nu apăreau nici masive. Totuşi un individ (cu indicele diafizar la metacarp de 13,97) avea extremităţile subţiri şi zvelte, aşa cum le prezintă în general tipul cailor de călărie (vezi tabelul 26).

Tabelul 24

Equus caballus. Repartiţia indicelui de gracilitate a metacarpului pe clase, după scara Brauner

Nr. crt.	Clasa		Nr.
1	F. subţiri	—13,5	
2	Subţiri	13,5—14,5	1
3	Submijlocii	14,5—15,5	
4	Mijlocii	15,5—16,5	1
5	Submasive	16,5—17,5	
6	Masive	17,5—	

Tabelul 25

Equus caballus. Repartiţia indicelui de gracilitate a metatarsului pe clase, după scara Brauner

Nr. crt.	Clasa		Nr.
1	Subţiri	—12	1
2	Semisubţiri	12 —12,7	
3	Semimasive	12,8—13,6	
4	Masive	13,7—	

Tabelul 26

Equus caballus. Dimensiunile metapodalelor (în mm)

	METACARP		METATARS		
1. Lung. max.	228	229	255	257	268
2. Lung. later. max.	225	224	251	253	263
3. Lung. later. (K)	219	219	247	247	257
4. Lărg. max. a epif. sup.	52	45	(46)	47	51
5. Diam. max. al epif. sup.	35	31	38	41	47
6. Lărg. max. a epif. inf.	51	46	46	(47)	50
7. Diam. max. al epif. inf.	38	37	36	—	40
8. Lărg. min. a diaf.	36	32	29	31	34
9. Diam. min. al diaf.	23	21	22	23	28
10. Circumf. min. a diaf.	100	92	89	91	102
Indicele $\frac{8 \times 100}{1}$	15,78	13,97	11,37	12,06	12,68
Indicele $\frac{10 \times 100}{1}$	43,85	40,17	34,90	35,40	38,05
Indicele $\frac{4 \times 100}{1}$	23,11	20,08	(18,32)	18,57	19,77

Prezenţa în materialul nostru a 5 metapodale întregi (2 metacarpe şi 3 metatarse), întrebuinţînd coeficienţii lui Kisewalter, ne-au dat posibilitatea aflării înălţimii la greabăn. Se poate constata din tabelul 27 că talia cailor de la Bucov variază între 131,6 cm şi 140 cm, cu o medie de 136 cm; aşadar amplitudinea de variaţie nu este mare, ea fiind de circa 10 cm. Folosind scările lui Vitt [39] (vezi tabelul 28) se poate observa faptul că datele sînt în general aceleaşi, caii plasîndu-se în categoriile de

talie mijlocie şi submijlocie stabilite de către acest autor. Media aflată prin intermediul coeficienţilor lui Kisewalter, vedem că se găseşte exact între aceste două categorii.

Tabelul 27

Equus caballus. Înălţimea la greabăn a cailor de la Bucov calculată conform coeficienţilor lui Kiesewalter

	Metacarp		Metatars			Variaţia	Media
Lung. lat.	219	219	247	247	257		
Înălţ. la greabăn (în mm)	1403,8	1403,8	1316,5	1316,5	1369,8	1316,5—1403,8	1362

Tabelul 28

Equus caballus. Înălţimea la greabăn a cailor de la Bucov calculată prin încadrarea în scările lui Vitt

	METACARP		METATARS			Categoria taliei
Lung. max.	228	229	255	257	268	128—136 = submijlocie
Înălţ. la greabăn (în cm)	136—144	136—144	128—136	128—136	136—144	136—144 = mijlocie

Trebuie să remarcăm că ecvide cu aceeaşi variabilitate a înălţimii la greabăn se găsesc şi în alte aşezări feudale timpurii din Europa, dar în general se observă că media taliei este mai înaltă în partea centrală şi vestică a continentului, decît cea găsită de noi la Bucov, ca dealtfel şi cea a cabalinelor din diferite regiuni mai răsăritene ale Europei. Calul de la Bucov apare în medie ceva mai înalt decît caii mongoli [31], dar probabil de o aceeaşi mărime cu caii avarilor [3] şi ungurilor [7]; talia sa este, în medie, aproape asemănătoare şi cu cea a cailor descoperiţi la Dinogetia [14], Dridu [27], Popina [17] şi Novi Pazar [18].

Asinus domesticus

Asinului îi corespund un număr de 21 resturi osoase care apar destul de fragmentare, ca şi cele ale calului; mai mult chiar un astragal de măgar poartă urme de arsură (fig. 14, 15 şi 16).

După cum se vede din tabelul 5, asinul este reprezentat atît prin fragmente ale oaselor membrelor, cît şi prin porţiuni de maxilare şi dinţi. Ca piese mai semnificative se remarcă un fragment din ramul drept al mandibulei ce prezintă dentiţia jugală foarte puternic erodată, el aparţinînd deci unui individ de vîrstă înaintată; un alt rest de mandibulă cu regiunea simfizară, dar din păcate cu toţi incisivii căzuţi sau rupţi, 5 incisivi inferiori şi 1 canin care provin de la un exemplar de circa 15 ani, 2 metapodale fragmentare, 1 falangă I etc.

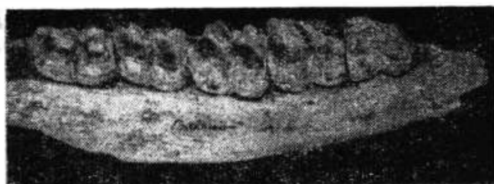

Fig. 15. Bucov. *Asinus domesticus:* mandibulă fragmentară.

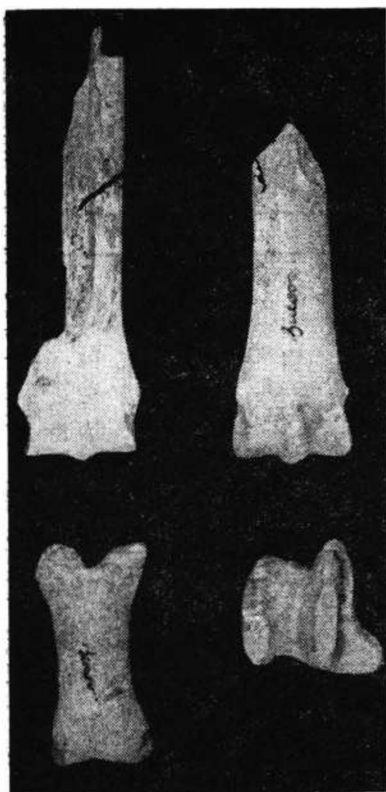

Fig. 14. Bucov. *Asinus domesticus:* metapodii, falanga I, astragal.

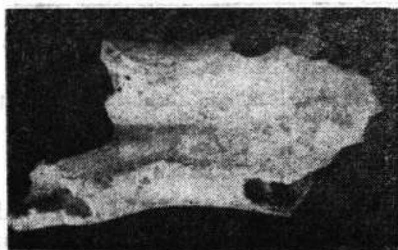

Fig. 16. Bucov. *Asinus domesticus:* mandibulă fragmentară — regiunea simfizară.

Puținele măsurători executate (vezi tabelul 23) par a arăta existența unui măgar de talie mai degrabă mică decît mijlocie. Nu am găsit resturi provenite de la catîr.

Canis familiaris

Cîinele este reprezentat la Bucov printr-o cantitate mare de resturi adică 89 piese osoase, dar fenomenul își are explicația în faptul că în așezarea Bucov — Tioca, în groapa nr. 4, adîncită în umplutura bordeiului nr. 19 a fost găsit un schelet întreg, încît 73 fragmente aprțin tocmai acestui individ. Pe lîngă exemplarul citat, care are păstrat în bună stare atît craniul, cît și oasele lungi se mai găsesc : un fragment de craniu facial, 4 resturi de mandibule, cîțiva dinți și unele oase fragmentare ale membrelor.

Individul găsit în groape nr. 4 este de talie foarte mare (vezi tabelul 29 cu măsurători). Craniul prezintă botul prelung, relativ ascuțit, cu o

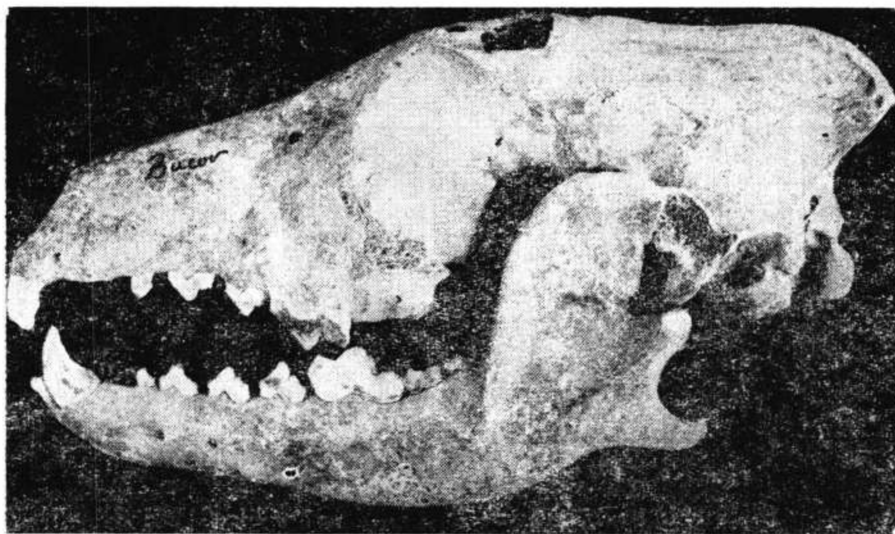

Fig. 17. Bucov. *Canis familiaris* : craniul cîinelui din groapa nr. 4 (b. 19).

îngustare în dreptul lui P^1—P^2 şi o proeminare moderată în lături a alveolelor caninilor ; feţele sale laterale sînt destul de abrupte, oasele nazale sînt prelungi şi după o uşoară adîncire ele se ridică lent şi continuu spre baza lor, aceeaşi pantă lină păstrîndu-se şi pe frontale, profilul frunţii fiind astfel relativ puţin ridicat faţă de cel al botului. Constricţia postorbitară este evidentă dar nu prea puternică, aceasta şi datorită unei frunţi relativ înguste. Orbitele relativ mici sînt aşezate pieziş. Creasta sagitală şi cea occipitală puternice, dar neurocraniul apare relativ larg, cu parietale evident bombate. Triunghiul occipital jos şi larg, datorită şi crestei occipitale puternice, gaura occipitală moderat de mare, condilii relativ mici, dar bulele timpanice destul de mari. Arcada zigomatică nu prea masivă. Alveola caninului, cît şi carnasiera moderat de mari, molarele relativ mici. Atît caninul, cît şi M_1 apar la mandibulă moderat de mari. La ambele maxilare, premolarii sînt aşezaţi distanţaţi între ei (fig. 17).

Prin mărimea sa craniul respectiv se apropie de limita inferioară de variabilitate pentru lup ; dealtfel şi unele caractere morfologice par a-l apropia de acesta din urmă. Totuşi prin condilii relativ mici, caninii relativ scurţi şi carnasierele mai puţin masive, prin dentiţia în general mai gracilă, prin craniul neural bombat, arcada zigomatică nu prea înaltă şi nici prea masivă (lărgimea bizigomatică apare moderată), prin faptul că craniul neural îl întrece uşor pe cel facial în lungime (indicele este de de 96,6), că oasele craniului apar oarecum relativ mai subţiri, iar reliefurile nu atît de pregnante, considerăm că sîntem în faţa unui schelet de cîine. Este mult mai puţin probabil ca acesta să aparţină unei femele de lup (menţionăm că nu am găsit în materialul nostru osul penian).

Fragmentul de craniu facial provine de la un individ cu botul relativ scurt şi larg şi prin comparaţie putem conchide că el aparţinuse unui exem-

plar mare cu lungimea bazală a craniului cam de circa 90 mm. La cele 4 fragmente de mandibulă, care provin de la indivizi diferiţi, calculîndu-se lungimea bazală a craniului prin aplicarea coeficienţilor lui Brinkmann şi

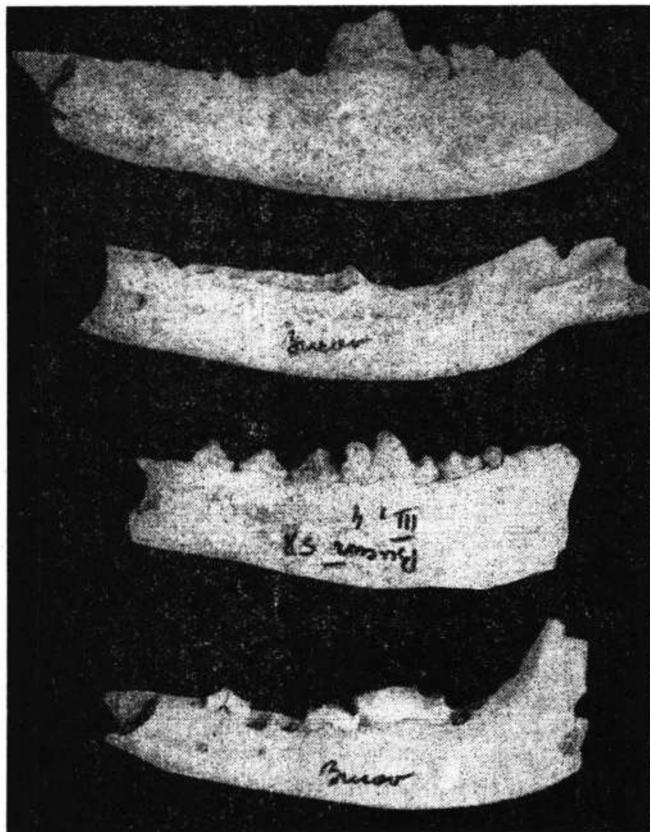

Fig. 18. Bucov. *Canis familiaris*; mandibule fragmentare.

Dahr, se ajunge la dimensiuni care ar varia între 136 și 208 mm (vezi tabelul 29). Restul de mandibulă care a dat o lungime bazală calculată de 208 mm — deci foarte mare — aparţine cu siguranţă unui cîine și nu lupului, întrucît el apare chiar mai gracil decît maxilarul inferior de la exemplarul din b. 19 (fig. 18).

Urmărind caracteristicile dentiţiei putem constata că nici unul dintre exemplare nu era tînăr, iar individul cel mai mic are chiar dentiţia foarte tare erodată.

Aplicînd oasele lungi ale cîinelui din b. 19 coeficienţii lui Koudelca am putut stabili talia acestuia (vezi tabelul 30). Se constată că înălţimea la greabăn variază, așa cum era de aşteptat, în limite foarte strînse fiind în medie de 68 cm; se vede încă o dată cît de mare era acest individ.

Avînd în vedere cele de mai sus, cît şi luarea în consideraţie a oaselor fragmentare ale membrelor, putem conchide că la Bucov se găseau cîini

Tabelul 29

Canis familiaris. Măsurătorile efectuate la craniu şi maxilarul inferior (în mm)

		b. 19				
Craniu	1. Lung. totală	223				
	2. Lung. condilară	208				
	3. Lung. bazală	(197)				
	4. Axa bazicranială	(48)				
	5. Axa bazifacială	150				
	6. Lung. dorsală a craniului neural	(118)				
	7. Lung. dorsală a craniului facial	114				
	8. Lung. totală a botului	100	77			
	9. Lung. botului propriu-zisă	71				
	10. Lung. palatului osos	107	(91)			
	11. Înălţ. craniului	72				
	12. Lărg. maximă a craniului	59				
	13. Lărg. minimă a craniului	38				
	14. Lărg. în dreptul orificiului auditiv	67				
	15. Lărg. bizigomatică	(112)				
	16. Lărg. minimă a botului propriu-zisă	38				
	17. Lung. dinţilor jugali	78		62		
	18. Lung. molarilor	21	(22)	20		
	19. Lung. P^4	22	19	17		
	20. Diam. max. al bulei	26				
	21. Diam. min. al bulei	18				
	22. Lărg. max. a găurii occipitale	(23)				
	23. Înălţ. găurii occipitale	(17)				
	24. Înălţ. max. a orbitei	30				
Maxilar inferior	1. Lung. max. condilară	163				
	2. Lung. max. angulară	164				
	3. Lung. de la eşancrură între apofize	153				
	4. Lung. de la condil la partea post. a alveolei C_1	143				
	5. Lung. de la eşancrură la partea post. a alveolei C_1	135	(93)	(108)		
	6. Înălţ. ram montant	65				
	7. Înălţ. corpului sub M_1	20	21		24	26
	8. Lung. dinţilor jugali	82	66	(66)	70	(87)
	9. Lung. molarilor	39	33		34	(43)
	10. Lung. M_1	24	20		20	(23)
	Lung. bazală Brinkmann (nr. 5 × 1,46)		(136)	(158)		
	Lung. bazală Dahr (nr. 8 × 2,9—44)		147	(147)	159	(208)

relativ mici, de talie mijlocie, mari şi chiar foarte mari. Nu credem că ei erau reprezentaţi prin tipuri distincte, ci mai degrabă exista o puternică variabilitate a lor.

Tabelul 30

Canis familiaris. Calcularea înălţimii la greabăn la individul găsit în b. 19 aplicînd coeficienţii lui Koudelka la oasele lungi ale membrelor (în mm)

Segmentul osos	Lungimea	Înălţimea la greabăn	Media
Humerus	209	704,3	
Radius	209	672,9	680,00
Femur	225	677,2	
Tibia	228	665,7	

Felis catus

Aşa se cum se vede în tabelele 1 şi 5, printre mamiferele domestice fără importanţă economică directă, figurează alături de cîine şi o pisică. Ea este reprezentată prin două resturi: o tibie întreagă şi un metatars V. Măsurătorile executate pe tibie (vezi tabelul 31) ne arată că prin gracilitatea sa osul aparţine cu precizie unei pisici domestice şi nu lui *Felis silvestris*.

Tabelul 31

Felis catus. Măsurătorile executate pe tibie (în mm)

1. Lung. max.	100
2. Lărg. epif. sup	16,7
3. Lărg. epif. inf	12,2

MAMIFERELE SĂLBATICE

Lepus europaeus

Între mamiferele sălbatice un loc foarte puţin important îl are iepurele, pe de o parte datorită taliei sale mici, iar pe de altă parte prin faptul că el prezintă doar 3 resturi osoase. Aşa cum reiese din tabelul cu

Tabelul 32

Lepus europaeus. Măsurătorile executate (în mm)

Humerus	1. Lărg. epif. inf.	13
	2. Lărg. trocleei inf.	10
Tibia	1. Lărg. epif. inf.	18
	2. Lărg. supraf. artic. inf.	14
		♂?

măsurători (vezi tabelul 32), fragmentul de tibie apare foarte masiv şi este aproape sigur că provine de la mascul; humerusul mai gracil aparţine altui individ.

Sus scrofa ferus

Mistreţul este reprezentat la Bucov printr-un număr de 17 resturi. Lui îi aparţine un fragment de mandibulă provenit de la un individ încă foarte tînăr, dar foarte masiv, 4 bucăţi de defense, cît şi fragmente ale oaselor membrelor (vezi tabelul 5).

Măsurătorile executate arată că toate resturile sale se pot separa net de cele ale porcilor domestici atît prin dimensiuni, cît şi prin masivitate, între cele două forme existînd un hiatus foarte evident în ceea ce priveşte mărimea (vezi pentru comparaţie tabelele 17 şi 33).

Tabelul 33

Sus scrofa ferus şi Bos primigenius. Măsurătorile executate (în mm)

		Sus scrofa	Bos primigenius
Maxilar inf.	1. Lung. dinţi jugali		(153)
	2. Lung. molar.		(98)
Omoplat	1. Lung. cap. artic.	(46)	80
	2. Lung. cavit. artic.	38	63
	3. Lărg. cavit. artic.		54
	4. Lărg. min. a git.	32	62
Humerus	1. Lărg. epif. inf.	58	
	2. Lărg. supraf. artic. inf.	44	87
Radius	1. Lărg. epif. sup.	39 ; 38	
	2. Lărg. epif. inf.	45	
Metacarp	1. Lung. max.		224 ; 234
	2. Lărg. epif. sup.		69 ; 80 ; 67
	3. Lărg. min. a diaf.		43 ; 51
	4. Lărg. epif. inf.		70 ; 78
	Indicele $\frac{2\times100}{1}$		30,80 ; 34,18
	Indicele $\frac{4\times100}{1}$		31,25 ; 33,33
	Indicele $\frac{3\times100}{1}$		19,19 ; 21,79
			♀ ♂
Calcaneu	1. Lung. max.	103	
	2. Lărg. max.	26	
Astragal	1. Lung. max.	53	
	1. Lărg. trocleei inf.	33	
Falanga I	1. Lung. max.	50	68 ; 69 ; 69 ; 70
	2. Lărg. epif. sup.	22	32 ; 31 ; 35 ; 33
Falanga III	1. Lung. diagonală		84
	2. Lărg. feţei plant.		28
	3. Lărg. faţetei artic.		25

Din tabelul 33 se constată că unele piese apar mai masive, iar altele mai gracile. Se evidenţiază astfel existenţa unui dimorfism sexual destul de pregnant.

Deşi în materialul de la Bucov nu am găsit resturi care să atingă mărimea unor piese capitale, se pare totuşi că talia mistreţului era, acum un mileniu, în medie, mai mare decît cea a reprezentanţilor actuali ce trăiesc în aceeaşi regiune.

Capreolus capreolus

Căpriorului ii aparţin doar două resturi în cadrul materialului de la Bucov. Unul dintre ele este reprezentat printr-un fragment de corn la care este ataşată o porţiune a osului frontal ; sutura interfrontală încă deschisă

Tabelul 34

Cervus elaphus şi Capreolus capreolus. Măsurătorile executate (în mm)

		Cervus elaphus	Capreolus capreolus
Corn	1. Diam. bazei		25
Maxilar inf.	1. Lung. M_3	34	
Humerus	1. Lărg. epif. inf.	58	
	2. Lărg. supraf. artic. inf.	54 ; (56) ; (62) ; (62)	
Radius	1. Lărg. epif. inf.	59	
	2. Lărg. supraf. artic. inf.	56 ; 48	
Femur	1. Lărg. epif. inf.	67	28
	2. Diam. epif. inf.	100	27
Tibia	1. Lărg. epif. sup.	83	
Astragal	1. Lung. max.	58	
	2. Lărg. trocleei inf.	37	
Metacarp	1. Lung. max.	293	
	2. Lărg. epif. sup.	48	
	3. Diam. epif. sup.	34	
	4. Lărg. epif. inf.	48	
	5. Diam. epif. inf.	32	
	6. Lărg. min. a diaf.	27	
Metatars	1. Lărg. epif. sup.	(35)	
	2. Diam. epif. sup.	(33)	
Falanga I	1. Lung. max.	65 ; 67 ; 67	
	2. Lărg. epif. sup.	25 ; 23 ; 26	
	3. Lărg. min. a diaf.	19 ; 18 ; 20	
Falanga II	1. Lung. max.	45 ; 47 ; 48 ; 48 ; 49	
	2. Lărg. epif. sup.	21 ; 22 ; 23 ; 23 ; 23	
	3. Lărg. min. a diaf.	17 ; 16 ; 17 ; 18 ; 17	

arată că el aparţinuse unui individ de vîrstă mijlocie. Celălalt rest este un fragment de radius cu epifiza inferioară, care aparţine unui individ relativ masiv (vezi tabelul 34) (fig. 19).

Fig. 19. Bucov. *Capreolus capreolus*: corn şi craniu fragmentare.

Se constată, dată fiind penuria resturilor sale în materialul determinat, că densitatea specifică a căpriorului era în raport de cea a cerbului cu mult mai joasă în zona din jurul aşezării.

Cervus elaphus

Cerbul prezintă printre mamiferele sălbatice numărul cel mai mare de resturi şi anume 38 de piese. Pe lîngă 4 fragmente de coarne care nu prezintă urme de cioplire, s-au mai găsit : un fragment din regiunea parieto-occipitală a craniului provenind de la un mascul, o mică bucată a regiunii orbitare, porţiuni de maxilare şi dinţi ; s-au descoperit, de asemenea, resturi fragmentare de la diferite oase ale membrelor. Remarcăm prezenţa unui metacarp întreg, cît şi cea a unui număr mai mare de falange (vezi tabelul 5) (fig. 20).

Se poate observa (vezi tabelul 34) existenţa unui evident dimorfism sexual, piesele de dimensiuni mai mari aparţinînd masculilor, iar cele mai gracile femelelor. Totodată talia specifică a cerbului de la Bucov pare să fi fost în medie mai mare decît cea a reprezentanţilor actuali carpatini ai lui *Cervus elaphus*.

Bos primigenius

Este de remarcat faptul că printre mamiferele sălbatice un loc, deloc neglijabil, îl ocupă bourul (vezi tabelul 5). În afară de o serie de resturi fragmentare au fost găsite şi două piese întregi şi anume 2 metacarpe ;

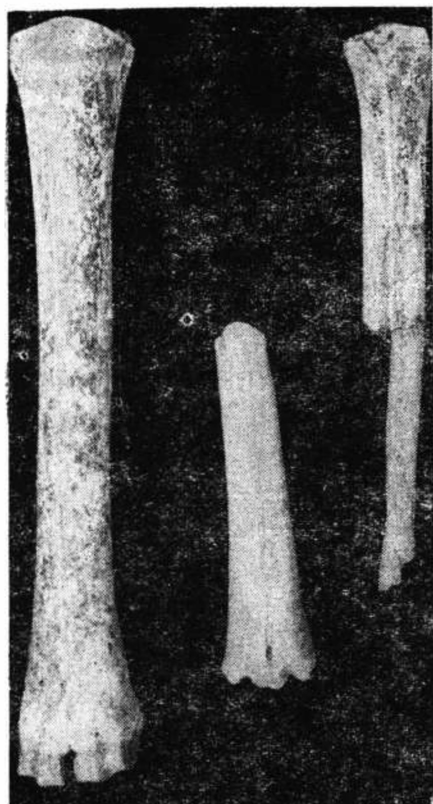

Fig. 20. Bucov. *Cervus elaphus:* metapodale.

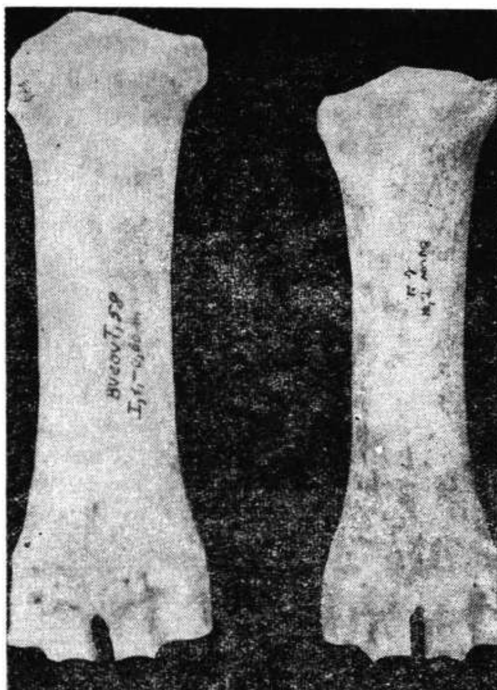

Fig. 21. Bucov. *Bos primigenius:* metacarpe —stinga ♂, dreapta ♀.

unul provine de la individ mascul iar celălalt aparţine unei femele (vezi tabelul 33). Pe aceste oase cît și pe resturile fragmentare se poate distinge existenţa unui accentuat dimorfism sexual (fig. 21). Totodată, în raport cu taurinele domestice, chiar resturile mai gracile ale femelelor de *Bos primigenius* sînt cu mult mai mari, diferenţa dimensională dintre bour și vite fiind foarte evidentă (vezi comparativ tabelele 10 și 33).

Discuții și concluzii

Încă din primul moment, trebuie să precizăm faptul că între materialul provenit din așezarea Bucov—Rotari și cel de la Tioca, nu apar deosebiri sau particularități care le-ar putea fi specifice; similitudinea este evidentă. De asemenea nici în ceea ce privește caracteristicile resturilor și a frecvenţei speciilor găsite în diversele complexe închise, nu par a exista deosebiri prea frapante. Faptul că în bordeie au fost descoperite proporţional mai multe resturi de păsări și porcine decît în case, iar în acestea frecvenţa calului și a ovicaprinelor pare a fi cu ceva mai înaltă, credem că are un caracter strict fortuit și deci deloc concludent.

Urmărind grupele şi speciile determinate, cît şi cantitatea resturilor provenite de la fiecare din ele se poate constata că locuitori de la Bucov utilizau toate resursele animaliere existente în zonă pentru satisfacerea nevoilor, în special pentru hrană (vezi tabelul 2). Totuşi culesul moluştelor, dar mai cu seamă pescuitul nu pot fi considerate drept ocupaţii cît de cît conturate, caracterul lor cu totul sporadic apărînd foarte evident. Dealtfel un rol infim din punct de vedere economic îl avea şi vînătoarea, întrucît mamiferele sălbatice prezintă în cadrul materialului o frecvenţă foarte joasă (2,22 % în fragmente de 6,60 % în indivizi prezumaţi) ; chiar dacă am adăuga aici cele 4 resturi de păsări care nu au putut fi determinate şi care provin cu mare probabilitate de la o specie sălbatică, situaţia rămîne neschimbată. Vînătoarea în măsura în care era exercitată avea un caracter net alimentar ; nici măcar un singur rest de la vreo specie de mamifer necomestibil, care putea fi vînat pentru blana sa, nu figurează în materialul nostru. Frecvenţa atît de joasă a animalelor sălbatice, chiar dacă printre ele găsim resturi de la speciile „nobile" : cerbul şi bourul, credem că exclude şi latura de divertisment a vînătorii, care se ştie că apare foarte evidentă în evul mediu, acolo unde se găsesc o grupare militară sau un centru politico-administrativ mai important.

Ocupaţia de bază a locuitorilor de la Bucov era creşterea animalelor, înţelegînd prin aceasta atît mamiferele domestice, cît şi păsările domestice, acestea din urmă avînd în raport cu primele un rol cu totul neglijabil, dacă avem în vedere atît cantitatea resturilor, cît şi talia specifică mică faţă de cea a mamiferelor.

Locul prim printre animalele domestice (vezi tabelul 35) este ocupat, aşa cum se vede, de către taurine care au frecvenţa cea mai ridicată, atît

Tabelul 35

Frecvenţa speciilor de mamifere în fragmente şi indivizi prezumaţi

	FRAGMENTE		INDIVIZI	
	Nr. absolut	%	Nr. absolut	%
Bos taurus	1 625	50,18	81	31,39
Sus scrofa domesticus	740	22,86	76	29,45
Ovicaprinae	557	17,20	63	24,12
Equus caballus	132	4,08	11	4,27
Asinus domesticus	21	0,65	3	1,16
Canis familiaris	89	2,75	6	2,33
Felis catus	2	0,06	1	0,38
Lepus europaeus	3	0,09	2	0,77
Sus scrofa ferus	17	0,53	4	1,56
Capreolus capreolus	2	0,06	1	0,38
Cervus elaphus	38	1,17	6	2,33
Bos primigenius	12	0,37	4	1,56
Total	3 238		258	

ca număr de fragmente, cît și ca indivizi prezumați. Dar această pondere iese și mai mult în evidență dacă considerăm faptul că în greutate o vită ar reveni cam la 3 porci și la 5—6 ovicaprine.

Considerînd vîrsta de sacrificare (vezi tabelele 7 și 8) observăm preponderența indivizilor maturi, fiind chiar ridicată frecvența acelora ce au trecut de stadiul de adult. Așadar vitele erau folosite mai întîi în scopuri utilitare și abia în mod secundar ca furnizoare de carne. În cadrul populațiilor mature, așa cum era de așteptat, cantitatea masculilor este foarte mică, dar totodată se evidențiază și penuria castraților (vezi tabelul 12). Probabil că vitele erau ținute mai ales pentru lapte și nu ca animale de muncă, întrucît este mai greu de admis că, nefolosind pe scară largă practica castrării masculilor, locuitorii de la Bucov, substituiau boii cu femelele la căratul poverilor sau la muncile agricole ; din acest context ar reieși mai degrabă că agricultura nu era prea dezvoltată, avînd un caracter destul de limitat, necerînd forța de muncă animală în cantitate mare, practicarea castrării nefiind astfel o necesitate stringentă.

Porcinele urmează ca frecvență imediat după taurine, dar importanța lor economică este cu mult mai mică decît cea a vitelor dacă luăm în considerație diferența de talie dintre un grup și celălalt.

Este știut că spre deosebire de alte animale domestice porcul se crește în exclusivitate pentru carne. Totuși așa cum s-a arătat (vezi tabelele 14 și 15) majoritatea indivizilor erau sacrificați, nu în jurul vîrstei de un an — cum ne-am fi așteptat —, ci mai tîrziu cînd trecuseră chiar și de perioada de adult. Credem că această practică folosită de locuitorii de la Bucov, la prima vedere cu totul ineficientă din punct de vedere economic se poate explica prin faptul că la rasele primitive, denumite și tardive, creșterea este cu mult mai lentă ; probabil că abia după mai bine de 2 ani de la naștere indivizii atingeau talia și greutatea maximă.

Cornutele mici ocupau un loc mult mai restrîns decît taurinele și porcinele în economia locuitorilor de la Bucov. Se distinge faptul (vezi tabelele 19 și 20) că ovicaprinele erau ținute pentru scopuri utilitare, întrucît sacrificarea lor se executa de obicei cu mult după atingerea maturității. Ovinele au o cantitate de resturi mult mai mare decît caprinele ; probabil că scopul principal pentru care erau crescute oile îl reprezenta furnizarea de lînă și piei, locuitorii de la Bucov folosind în cantitate mult mai mare laptele de vacă.

În ceea ce privește păsările, am arătat că de la ele provine o cantitate mică de resturi, dar dealtfel niciodată ele nu ar fi putut avea — dat fiind și talia lor—un rol economic preponderent. Găina era ținută mai ales pentru a furniza ouă, întrucît am găsit în special resturi de la indivizi maturi și totodată de sex femel. Creșterea gîștelor era de o importanță minimă ele reprezentînd doar 1/10 din resturile provenite de la păsări. Nu s-a semnalat prezența raței domestice sau a altor păsări cum ar fi bibilica, păunul etc.

Pentru toate speciile de mamifere domestice specificate mai sus, care erau crescute fie pentru carne, fie inițial pentru alte scopuri utilitare, dar care deveneau odată cu tăierea lor furnizoare de carne, nu se constată o sacrificare sezonieră, moment critic legat de ivirea sezonului rece. Astfel, au fost găsite fragmente de maxilare de la indivizi nematuri pe care toate

stadiile de apariţie şi creştere a diverşilor dinţi jugali definitivi sînt reprezentate în proporţie sensibil egală şi deci tăierea acestora a avut loc de-a lungul întregului an şi nu numai în anumite anotimpuri. Acest fapt arată că locuitorii aşezărilor de la Bucov aveau o economie relativ stabilizată, cu posibilităţi de întreţinere a animalelor domestice cu destulă uşurinţă pe parcursul întregului an ; dealtfel porcinele şi într-o oarecare măsură chiar taurinele şi cornutele mici puteau să-şi dobîndească singure hrana, chiar şi în timpul iernii, în marile păduri de foioase (fag) care se găseau în jurul aşezărilor.

Calul prezintă la Bucov o frecvenţă destul de joasă (vezi tabelul 35), deci rolul său în economia locuitorilor celor două aşezări era cu mult mai mic decît a altor animale domestice. Nu s-au găsit cai de talie mare şi nici tipuri bine diferenţiate încît credem că aceeaşi indivizi erau folosiţi la călărie, tracţiune şi alte munci. Cu cea mai mare probabilitate el era întrebuinţat şi în alimentaţie — unde dat fiind talia sa specifică mare — trebuie socotit ca un factor deloc neglijabil în acoperirea necesităţilor de carne a locuitorilor aşezărilor.

Asinul are puţine resturi, dar totuşi el apare la Bucov mult mai frecvent decît la Dinogetia [14]. Este probabil că şi carnea lui să fi folosit în alimentaţie.

În ceea ce priveşte cîinele, acesta are resturi relativ destul de puţine dacă ne gîndim la faptul că locuitorii de la Bucov aveau foarte multe vite cornute mari şi mici. Deşi nu am găsit cîini de talie foarte mică („de salon"), totuşi este probabil că pe lîngă utilizarea pentru pază, intervine în creşterea sa şi factori de ordin afectiv : astfel menţionăm prezenţa unui individ de statură mică, dar foarte bătrîn, cît şi îngroparea în bordeiul 19 a unui cîine de talie mare.

Din descrierea materialului rezultă clar că animalele domestice de la Bucov erau reprezentate prin tipuri primitive, de talie relativ mică, cu o productivitate foarte redusă. Preocupări de ameliorare rasială nu se pot pune deloc în evidenţă. Se pare că există o relativă abundenţă a produselor animaliere de toate tipurile, dar totuşi gospodăria locuitorilor celor 2 aşezări trebuie considerată drept săracă.

Pe baza materialului faunistic avut la dispoziţie putem să aducem unele clarificări în ceea ce priveşte caracterul peisajului geografic, cît şi alte caracteristici ale regiunii din jurul aşezărilor de la Bucov.

Absenţa în rîndul resturilor de moluşte a valvelor de lamelibranchiate, penuria materialului piscicol, lipsa resturilor castorului, ne arată că apele Teleajenului aveau acum un mileniu un debit destul de mic şi totodată probabil inconstant. Prezenţa în cadrul mamiferelor sălbatice a grupului ecologic „de pădure" vine să arate însă că în regiune se găseau mari masive forestiere care — dat fiind altitudinea locului — erau de foioase. În cadrul acestor păduri existau zone defrişate, porţiuni cu aspect de lizieră şi luminişuri, mediu optim de trai pentru căprior, bour şi chiar pentru cerb. Trebuie menţionat ca important faptul că, spre sfîrşitul mileniului I e. n., *Bos primigenius* nu numai că era prezent în regiunea deluroasă din estul Munteniei, dar mai constituia încă un element relativ comun în această zonă.

BIBLIOGRAFIA

1. AMBROS C., *Zvieracie zvysky z Bešenova a Nitrianskeho Hradky okr. Surany*, SlovArch, 6, 2, 1958.
2. AMBROS C., *Zvieracie kosti zo stredovekych jam v Budmericiach*, Acta F.R.N. Univ. Comenianae (Anthrop.), 7, 3—5, 1962.
2. AMBROS C., *Zvieraci inventar zo slovansko avarskeho pohrebiska v Bernolákove*, SlovArch, 11, 1, 1963.
4. ANSCHÜTZ K., *Die Tierknochenfunde aus der mittelalterlichen Siedlung Ulm-Weinhof*, Stuttgart, 1966.
5. BOESSNECK J., *Ein Beitrag zur Errechnung der Widerristhöhe nach Metapodienmassen bei Rindern*. Zeitschrift f. Tierzucht u. Züchtungsbiologie, 68, 1956.
6. BOESSNECK J., *Zur Entwicklung vor- und frühgeschichtlicher Haus — und Wildtiere Bayerns im Rahmen der gleichzeitigen Tierwelt Mitteleuropas*, München, 1958.
7. BÖKÖNYI S., *Honfoglaláskori lókoponyák a Nyíregyházi muzeumban*, EvkNyíregyhaza 1, 1958 (1960).
8. BÖKÖNYI S., *Die Wirbeltierfauna der Ausgrabungen in Zalavár (Zalavár)*. ArchHung, 41, 1963.
9. BOLOMEY AL., *Osemintc de cal (Date antropologice asupra osemintelor din mormîntul de călăreț de la Tîrgșor)*, SCIV, 13, 1962, 1.
10. CLASON A. T., *Die Tierreste aus der Motte bei Hans Meer, Gemeinde Büderich*, Rheinische Ausgrabungen, 1, 1968.
11. DRIESCH-KARPF A.v.d., *Neue Pferdeskelettfunde aus Reihengräberfeldern in Bayern*, Bayer Vbl, 32, 1967.
12. FOCK J., *Metrische Untersuchungen and Metapodien einiger europäischen Rinderrassen*, München, 1966.
13. ГРОМОВА В. И., *Остатки млекопитающих из раннеславянских городищ вблизи г. Воронежа*, МІА, 8, 1948.
14. GHIORGHIU G., HAIMOVICI S. — *Caracteristicile mamiferelor domestice descoperite în așezarea feudală timpurie de la Garvăn (Dinogetia)* An. șt. Iași, seria II, 1965, 1.
15. HARTMANN-FRICK H., *Die Knochenfunde (die Burg Heitnau), Thurgau*, Beitr. z. vaterl. Gesch. d. Hist. Ver. d. Kt. Thurgau, 93, 1957.
16. HERRE W., NOBIS G., REQUATE H., SIEWING G., *Die Haustiere von Haithabu*, Neumünster, 1960.
17. ИВАНОВ С., *Домашните и диките животни от градището край с. Попина Силистренско (Славяно-Былгарского селище край село Попина Силистренско)*, Investija, Sofia, 1956.
18. ИВАНОВ С., *Животниски кости остатыци от некропола до Нови Пазар (Некрополыт до Нови Пазар)*, Sofia, 1958.
19. KLUMPP G., *Die Tierknochenfunde aus der mittelalterlichen Burgruine Niederrealta Gemeinde Cazis/Graubünden*, München, 1967.
20. KRATOCHVIL Z., *Die Tiere des Burgwalles Pohansko*, Acta sc. nat. Brno, 3(1), 1969.
21. KRATOCHVIL Z., *Wildlebende Tiere und einige Haustiere der Burgställe Pohansko*, Acta sc. nat. Brno, 3(3), 1969.
22. LEPIKSAAR J., *Restes d'animaux provenant du Grand Besle*, Meddelanden fran Lunds' Universitets, Historiska Museum, 1966—1968.
23. MATOLCSI J., *Historische Erforschung der Körpergrösse des Rindes auf Grund von Ungarischem Knochenmaterial*, Zeitschrift f. Tierzucht u. Züchtungsbiologie, 87, 1970. 2.
24. MÜLLER H. H., *Die Tierreste von Alt-Hannover*, Hannovers Geschichtsblätt, 12, 1959.
25. MÜLLER H. H., *Die Tierreste der slawischen Burg Berlin-Köpenick*, Zeitschrif f. Tierzucht u. Züchtungsbiologie, 77, 1962, 1.
26. MÜLLER H. H., *Tierreste aus mittelalterlichen Siedlungen bei Dabrun, Kreis Wittenberg*, Jschr. mitteldt. Vorgesch., 49, 1965.
27. NECRASOV O., HAIMOVICI S., *Studiul resturilor osoase de animale descoperite în așezarea feudală timpurie de la Dridu*, în *Săpăturile de la Dridu*, București, 1967.
28. SCHÜLKE H., *Die Tierknochenfunde von der Burg Neu-Schellenberg*, München, 1965.
29. SOBOCINSKI M., *Material kostny zwierzecy z wykopalisk wczesnoredniowiecznego gradziska w Bonikowie. Prace Kom.*, Arch. PTPN, Poznan, 6, 1963, 2.
30. STAMPFLI H., *Die Tierreste der slawischen Siedlungen Oldenburg in Holstein und Scharstorf*. Offa Bücher, 17—18, 1962.
31. TEICHERT M., *Haustierhaltung in der Mongolischen Volksrepublik* Wiss. Zeitschr. Martin Luther-Universität Halle Wittenberg (Mat. Naturwiss. Reihe), 13, 6, 1964.
32. TEICHERT M., *Osteometrische Untersuchungen zur Berechnung der Widerristhöhe bei vor- und frühgeschichtlichen Schweinen*, Kühn Archiv, 83, 1969, 3.

33. ТИМЧЕНКО К. Т., *К характеристике быка домашнего* (Bos taurus domesticus.) *из древнерусского города Воиня*, Вестник Зоологии, 6, 1969.
34. ЦАЛКИН В. И., *Материал для истории скотоводства и охоты в древней Руси*, МIА, 51, 1956.
35. ЦАЛКИН В. И., *Фауна из раскопок археологических памятников среднего Поволжья*, МIА, 61, 1958.
36. ЦАЛКИН В. И., *Изменчивость метаподий и её значение для изучения крупного рогатого скота древности*, Бюлл. МОИП., отд. биол., 65, 1960, 1.
37. ЦАЛКИН В. И., *К истории животноводства и охраны в восточной Европе*, МIА, 107, 1962.
38. ЦАЛКИН В. И., *Домашние животные золотой Орды*, Бюлл. МОИП, отд. биол., 72, 1967, 1.
39. ВИТТ В. О., *Лошади Позырыкских курганов*, SA. 16, 1952.

DIE FAUNA DER FRÜHMITTELALTERLICHEN SIEDLUNGEN (VIII.—X.JAHRHUNDERT VON BUCOV-PLOIEȘTI

ZUSAMMENFASSUNG

Das untersuchte faunistische Material stammt von zwei frühmittelalterlichen Siedlungen Bucov Tioca und Bucov Rotari.

Die Ausgrabungen wurden von Maria Comșa durchgeführt.

Der Fundort Bucov liegt etwa 10 km N—O von der Stadt Ploiești entfernt.

Die faunistischen Funde bestehen aus über 4000 Überresten, von denen 3617 Stücke bestimmt wurden; die unbestimmten Knochen stammen fast ausschließlich von Säugetieren.

Die Übersicht der bestimmten Arten ist in der Arbeit angeführt. Aus den Zahlen der Tabelle 1 geht hervor, daß etwa 90 % des untersuchten Materials den Säugetieren zugeordnet ist. Tabelle 3 und 4 beziehen sich auf die Häufigkeit der Skelettreste und auf die an den zwei gefundenen Vogelarten vorgenommen Abmessungen: Haushuhn und Hausgans. Die Tabellen 5 — 34 umfassen die Häufigkeit der Knochenreste, die vorgenommenen Messungen, den Ausdruck einiger morphologischer Charakteristiken, sowohl Alter, Sex und Körpergröße der 13 bei Bucov gefundenen Säugetierarten betreffend; Tabelle 35 gibt die Häufigkeit (der Knochenstücke und der Individuen) der Säugestierarten wieder.

Das Haushuhn weist eine relativ kleine Körpergröße auf, die an der unteren Grenze der Variationsbreite dieser Art in der frühmittelalterlichen Zeit liegt; die Gansknochen stammen sicher von Hausgänsen.

Die Rinder *(Bos taurus)* nehmen den bedeutensten Platz ein. In ihrem Rahmen überwiegen Kühe, adulte und mature Tiere, die senilen Exemplare sind sehr selten. Es kommen auch Ochsen vor. Von morphologischem Standpunkt aus ordnen sich die Rinder in die Gruppe der „brachyceren" ein, mit kleinen und dünnen Hornzapfen, im allgemeinen charakteristisch für das europäische Frühmittelalter, und demnach sind sie durch einen primitiven ungezüchteten Typus vertreten.

Die Schweine *(Sus scrofa domesticus)* stehen in bezug auf ihre Häufigkeit an zweiter Stelle. Zu erwähnen ist, daß die meisten Überreste von adulten und maturen Tieren abstammen; der sexuelle Dimorphismus ist nicht sehr ausgeprägt. Der Schweinetypus ist primitiv, im allgemeinen

ähnlich mit dem im Frühmittelalter in anderen europäischen Siedlungen gefundenen Schweinetyp und weist eine viel kleinere Größe als die des Wildschweines auf.

Die Schafe und Ziegen *(Ovicaprinae)* nehmen den 3. Platz in bezug auf die Häufigkeit ein. *Ovis* ist viel häufiger als *Capra.*

Unter den Schafen wurden weibliche Tiere mit mehr oder weniger entwickelten Hornzapfen gefunden, wir wissen aber nicht ob Exemplare ohne Hörner vorkommen oder nicht. Ebenfalls konnte das Vorkommen von Kastraten nicht nachgewiesen werden. Die Hornzapfen der Gattung *Capra* sowohl der ♀ als auch der ♂, sind „priscaförmig." Von den Schafen sind nur 1/4 juvenil; senile Individuen wurden jedoch nicht gefunden. Ihrer Größe nach ordnen sich die Schafe denen in anderen frühmittelalterlichen Siedlungen in Europa gefundenen ein. *Capra* scheint massiver als *Ovis.*

Die Pferdereste *(Equus caballus)* sind viel spährlicher als die der vorangegangenen Arten, die Knochenreste sind jedoch gleicherweise fragmentiert. Die Messungen zeigen ein Pferd von mittlerer oder untermittlerer Größe und gleichzeitig ein nicht sehr graziles. Die errechnete Widerristhöhe ist im Durchschnitt 136 cm.

Vom Esel *(Asinus domesticus)* gibt es sehr wenige Überreste, die von Tieren von fast kleiner Körpergröße stammen. Das Maultier konnte nicht nachgewiesen werden.

Vom Hund *(Canis familiaris)* stammen relativ viele Überreste, da in der Hütte Nr. 19 ein vollständiges Skelett gefunden wurde, das einem großwüchsigen Exemplar gehörte. Andere Individuen haben eine errechnete Größe die von klein bis zu sehr groß reicht, wir nehmen aber an, daß es keine gut ausgebildete Hundentypen gab.

Felis ist nur durch zwei von einer Hauskatze stammenden Überreste vertreten.

Von den wilden Säugetieren erwähnen wir das Vorkommen des Feldhasen *(Lepus europaeus)*, des Wildschweins *(Sus scrofa ferus)*, des Rehes *(Capreolus capreolus)*. Der Rothirsch *(Cervus elaphus)* tritt häufiger auf (38 Reste). Wichtig ist das Vorkommen von *Bos primigenius*, von dem ebenfalls verhältnismäßig viele Knochenreste angetroffen werden.

Aus der Übersicht der gefundenen Arten geht hervor, daß die Bewohner von Bucov alle in der Region vorkommenden tierischen Angebote verwertet haben.

Die Jagd (ohne die Fischerei und das Sammeln von Muscheln zu erwähnen) spielte eine vollkommen untergeordnete Rolle. Sie spielte eine ausgesprochene Ernährungsrolle. Sie kann auch nicht als eine Vergnügungstätigkeit, so charakteristisch für den mittelalterlichen Adel, angesprochen werden.

Die Haustiere wurden in erster Reihe für Verwendungszwecke gezüchtet, wobei Milch, Wolle und nach dem Schlachten die Häute, das Fleisch und sogar die Knochen verwertet wurden. Die Haustierarten waren durch primitive, nicht hochgezüchtete Typen vertreten. Der Haushalt der Bewohner der zwei Siedlungen muß als recht ärmlich angesprochen werden.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

RECTIFICĂRI ŞI ADAOSURI ARHEOLOGIC-EPIGRAFICE LA SCIVA, 29, 1978, 3, p. 437—443

DE

I. I. RUSSU

Materialul arheologic-gliptic şi epigrafic al Daciei romane, relativ abundent, variat şi instructiv pentru cunoaşterea structurilor sociale, organizării şi dezvoltării provinciei carpato-dunărene (în cursul celor 17 decenii de stăpînire efectivă şi activă romană), sporeşte în fiecare an, îmbogăţind considerabil şi îmbucurător informaţia şi posibilităţile de mai largă şi justă interpretare social-istorică. El este (în chip firesc) mai numeros în punctele unde viaţa cu procesul de muncă productivă şi circulaţia erau mai intense, adică marile centre urbane de producţie şi de manifestări colective, la marile unităţi militare care au jucat un rol nu numai militar şi organizatoric (la comandamentul suprem al armatelor Daciei, ca şi la unităţile tactice), ci şi cultural, social, economic. Cele mai mari centre demografice şi economice ale provinciei s-au dezvoltat dintru-nceput Ulpia Traiana Sarmizegetusa şi Apulum (la Alba Iulia), unde inscripţiile lapidare şi tegulare depăşesc (în măsura cunoscută pînă acum) cu mult cifra de 500 în fiecare localitate. Numărul exact (de fapt numai un fel de „minimum", limita inferioară) de materiale epigrafice pe ansamblul provinciei se va cunoaşte numai după încheierea serialului (în vreo 8 părţi — „fascicole") din *Inscriptiones Daciae Romanae*. Dar piesele sculptural-epigrafice apar mereu deopotrivă în zonele de periferie ale provinciei, fiind publicate cu descrieri şi comentarii pertinente în revistele noastre de specialitate de către harnicii descoperitori localnici, cercetători sau muzeografi. Publicaţiile respective reclamă însă uneori o reexaminare cu mici reveniri şi rectificări sau amplificări ale comentariilor şi analogiilor ce nu totdeauna este posibil să apară ample sau chiar complete în prima editare. Astfel e cazul cu trei piese sculptural-epigrafice publicate în revistă anul trecut, provenind una din vestul, două din estul Daciei romane.

1. LESPEDE FUNERARĂ DIN ALBURNUS MAIOR

O descoperire fortuită de excepţionale dimensiuni, formă, compoziţie şi valoare arheologic-epigrafică este din Roşia Montana (jud. Alba), marele centru montanistic daco-roman Alburnus Maior, în imediata apropiere a masivului Orlea (la locul numit „Tăul Secuilor"), unde în epoca romană s-a desfăşurat o intensă activitate de exploatare minieră. Stela funerară se compune din trei piese lucrate separat şi asamblate : un bazament de 112 × 90 cm cu lăcaşul în care era înfipt pivotul de fixare a lespezii cu relief

S C I V A, tomul 30, nr. 2, Bucureşti, aprilie—iunie 1979, p. 215—227

și text; deasupra se află coronamentul de 74×44 cm. Toate trei bucățile au fost aflate (toamna 1976), împreună, astupate cu glii, în locul unde se prăbușiseră la cîțiva ani sau decenii după înălțarea lor în „cimitirul" minerilor Alburnensi sau după abandonarea Daciei de stăpînirea romană. Reconstituită la muzeul arheologic al EM Roșia Montană, piesa de gresie calcaroasă are dimensiunile totale 244×97×20cm (V. Moga — R. Manta, SCIVA, 29, 1978, 3, p. 437—440; la p. 438, fig. 1 foto, ansamblul monumentului). Această grandioasă stelă iconografică, o raritate, chiar *unicum* la Alburnus și în vestul Daciei, are scenele grupate în patru planuri-registre: *a*) sus un coronament din doi lei funerari adosați (cu rosturi apotropaice), deasupra crupei lor era un con de pin (dispărut); *b*) attica înfățișînd în centru un mare vas-crater cu torți largi din care ies vițe lungi cu ciorchini, alături cîte un porumbel ciugulește din fruct; *c*) nișa arcuită cu portrete-busturi foarte corodate a trei persoane, două figuri în colțuri; *d*) cîmpul inscripției. Rețin atenția mai ales cîteva elemente din registrul *c* și textul epitafului. Sub listelul dintre cele două registre decorative, la colțurile de pe arcul medalionului, cum observă editorii, „a fost introdus un element pe cît de interesant, pe atît de rar utilizat: două portrete în profil ale unor bărbați cu barbă. Prezența lor e surprinzătoare cu atît mai mult cu cît acest spațiu (cînd e ornamentat) cuprinde cu predilecție delfini sau alte animale din simbolistica funebră, și, uneori, portrete de tineri imberbi (exemple din Apulum, Micia, Napoca ș. a.); ele simbolizează vînturile (Cagnat — Chapot, I, p. 416 — 417; DA, V, p. 715—721); aici sub înfățișarea unor bărbați în vîrstă, al căror suflu apare sub forma unei baghete spiralate, figurînd răsuflarea puternică" (SCIVA, 29, 1978, 3, p. 437—438). Acest din urmă element figurativ, bine intuit de autori anul trecut, nu e de fapt nici rar, nici surprinzător, fiind destul de frecvent în plastica funerară a Daciei romane; surprinzător este numai faptul că la alte 10 piese întregi sau fragmentare (cunoscute în muzee ori publicate cu ilustrație) el nu a fost recunoscut just decît la trei (din Potaissa, nr. *4*; din Cristești, nr. *5*; una din Porolissum, nr. *8*). În ordinea topografică (dinspre sud către nord) din Dacia Superior avem la îndemînă:

(*1*) la *Aquae* (între Călan și Călanu Mic, jud. Hunedoara) o mare și originală stelă funerară de piatră, cu inscripție, avînd trei registre: I. Sus un fronton și acroterii cu ornamente vegetale, II. Nișa cu un bust de bărbat, în colțuri înafara arcadei cîte un cap de bărbat suflînd în „bagheta" spiralică, III. Cîmpul inscripției, cu erori de limbă și grafie; partea de sus cu cei doi „suflători" s-a rupt în timpul transportului din Călan la Deva; reproducem numai fragmentul de sus (fig. *1*) (G. Téglás, Klio, 10, 1910, p. 499 — 500, cu erori la descriere, dimensiuni, lectura textului; Muz. jud. din Deva);

(*2*) din *Micia* (Vețel, jud. Hunedoara) stelă funerară, fragment cu medalion, inscripția complet corodată, în attica Meduza-bust încadrat de cîte un *Genius* cu *thyrsos* și ciorchini; în colțurile dintre attica și arcul medalionului se află două motive ornamentale nebăgate în seamă de publicația primară (L. David, L. Marghitan, ActaMN, 5, 1968, p. 134, pl. II, fig. 3): în stînga un cap (bust) cu păr bogat și barbă suflînd puternic în baghetă (adică simbolul vîntului); în colțul din dreapta o mare frunză cu trei nervuri. (fig. 2) (Muz. jud. din Deva);

Fig. 1. *Aquae* (Călan, jud, Hunedoara). Stelă funerară de piatră : detaliu.

Fig. 2. *Micia* (Veţel, jud. Hunedoara). Stelă funerară de piatră : fragment (Muzeul judeţean Hunedoara—Deva).

Fig. 3. *Alburnus Maior*. Stelă funerară de piatră : detaliu (Muzeul din Roșia Montană, jud. Alba).

Fig. 4. *Potaissa* (Turda, jud. Cluj). Stelă funerară.

(*3*) la *Alburnus* s t e l a funerară descrisă mai sus (fig. 3);

(*4*) la *Potaissa* (Turda) s t e l ă funerară: trei persoane în nișă, la colțuri cîte un „suflător" (fig. 4) desen schematic al lui A. Fodor la mijlocul veacului al XIX-lea (V. Wollman, Pagini de istorie, Turda, 1978, p. 48, fig. 8);

la *Cristești* (jud. Mureș), pe malul sudic al Mureșului, două piese (*5*), s t e l ă funerară, fragment, partea superioară cu resturi din relief: sus trei *Genii* cu ghirlande pe umeri, două capete de Meduză, doi păuni (porumbei), viță de ciorchini, rosete; registrul de jos: medalion cu resturi din portretele răposaților, la colțuri cîte un „suflător" avînd în față cîte un pui de animal mamifer („... egy-egy kürtös mellképe látható figyelve ülő kis emlössel", Paulovics I., *Dacia keleti határvonala* ..., Cluj, 1944, p. 91, fig. 38) (fig. 5);

(*6*) s t e l ă funerară, fragment, din marginea dreaptă avînd sus cap de Meduză, o persoană cu picioarele de la genunchi în jos; rest din marginea medalionului, în colț bust de bărbat (cu păr abundent) suflînd în baghetă; fig. 6; recunoscut de editor ca „zeul vîntului" („... jobbra háromszögben Szélisten formájú alak mellképe kürt (szél?) idomú rajzzal", *ibidem*, fig. 40); nr. *5* și *6* se aflau cu trei-patru decenii în urmă la conacul feudal în Gornești (jud. Mureș; Teleki D.); piatră calcaroasă;

(*7*) din *Gherla* (jud. Cluj) s t e l ă funerară, fragment din ruinele castrului ocupat de *Ala II Pannoniorum* (cf. broșura noastră *Dacia și Pannonia Inferior în lumina diplomei militare din anul 123*, București,

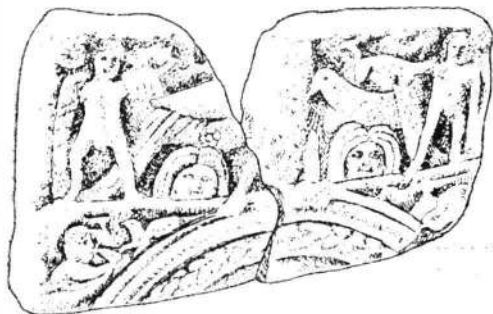

Fig. 5. *Cristești* (jud. Mureș). Stelă funerară de piatră: fragment.

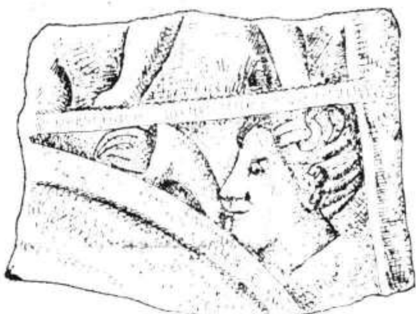

Fig. 6. *Cristești* (jud. Mureș). Stelă funerară de piatră: fragment.

1973, p. 33—34); la colțul stîng de sus, la marginea superioară un *Genius* cu ghirlandă pe umere, Meduză, în colțul stîng dintre attica și arcada medalionului un bust de bărbat suflînd de zor în pîlnia spiralică; fig. 7 (Muz. or. Gherla);

(*8*) din *Porolissum* (Moigrad, jud. Sălaj), o piesă arhitectonică în chip de a r c a d ă pentru poartă(?), considerată ca un portal, piatră calcaroasă gălbuie, fragmentară, frîntă în două, marginea dreaptă lipsă; 117 × 74 × 27 cm, diametrul interior al arcadei 103 cm; publicată în *Römer in Rumänien*, Köln, 1969 (Catalogul expoziției arheologic-epigrafice la Colonia), p. 239, G 51, „Torbogen, es zeigt in der Mitte ein Medusenhaupt und links eine Männerbüste. Links von dieser lässt sich eine gebogene Hacke erkennen, rechts die Spur eines nicht erkennbaren Gegenstands"; dar catalogul italian al aceleiași expoziții duse la Roma, *Civiltà Romana in Romania*, 1970, p. 233, G 21 aduce precizarea „Arcata. Il pezzo, conservato parzial-

Fig. 7. *Gherla* (jud. Cluj). Stelă funerară de piatră : fragment (Muzeul orăşenesc din Gherla).

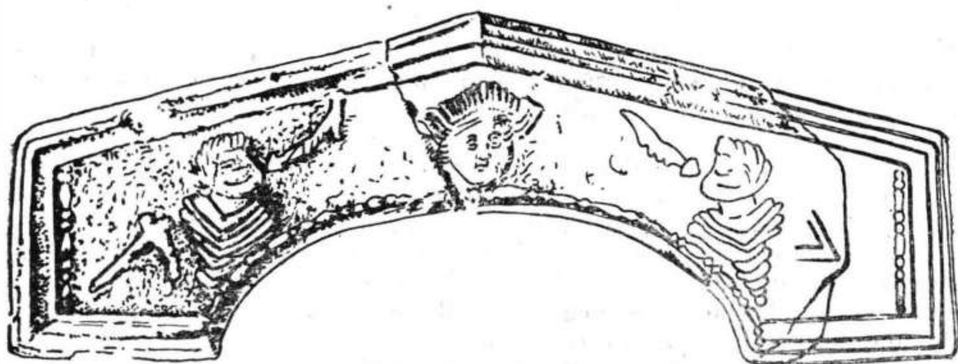

Fig. 8. *Porolissum* **(Moigrad, jud. Sălaj). Arcadă de piatră dintr-o construcţie funerară (?) (Muzeul judeţean din Zalău).**

mente, reca al centro una testa di Medusa, a sinistra un busto virile personificazione di uno dei V e n t i. Alla sinistra di quest'ultimo si distingue una scure ricurva, a destra si vedono appena le tracce di un oggetto non determinabile" ; în revista Terra Nostra, II, 1971, p. 63 — 64, fig. 5 (foto cam obscură) „arcadă de poartă" (pentru obiectul încovoiat din spatele bustului interpretat ca unealtă plugărească *rastrum*, C. Pop în catalogul *Inscripții și monumente sculpturale în Muzeul de istorie și artă Zalău*, 1975, p. 36, nr. 107 (descriere, N. Gudea — V. Lucăcel). Rostul figurii din marginea stîngă a fost bine intuit la 1970 (în catalogul roman) „personificarea unuia dintre Vînturi" ; în realitate însă nu este unul, ci a m î n d o u ă personajele simbolizînd vîntul, plasat al doilea simetric la marginea dreaptă a piesei arhitectonice porolissense (ce poate să fie tot de caracter funerar, cum ne-a sugerat oral în 4 XI 1978 arheologul-muzeograf zalăuan Al. Mateiu) ; de fapt reconstituirea noastră grafică făcută în anul 1969 la Köln (fig.8) (Muz. de ist. și artă al jud. Sălaj — Zălau), arată că la colțul din dreapta al piesei foarte corodate și lipsă o bucată, bustul „suflătorului" se repetă simetric putîndu-se distinge cu greutate, dar destulă probabilitate aceleași elemente din colțul stîng, unde „săpăliga" pare să fie mai curînd o teslă *(ascia)* frecventă pe monumente funerare în imperiu. La marginea dreaptă pare a se distinge și un obiect în formă de triunghi. Această piesă arhitectonică-funerară nu este singura din Porolissum cu personificarea vîntului : în același valoros catalog zălăuan (Gudea — Lucăcel) se află la

(*9*) p. 45, nr. 154 un r e l i e f de piatră calcaroasă, fragment de 35×30×32 cm din partea superioară a unui monument cu colțul unui fronton ; sub chenarul lat de 5 cm se distinge capul unui bărbat, profil spre dreapta, ducînd la gură un fel de trompetă sau corn (?) ; dedesubt — un chenar și o bordură (fig. 9) (Muz. din Zălau citat mai sus) ; este evident tot un asemenea „suflător", la fel ca unul mult mai tînăr :

(*10*) p. 47, nr. 163 r e l i e f de piatră calcaroasă, fragment de 30 ×16×16 cm ; în cîmp e reprezentat un personaj nud al cărui corp se termină în coadă de pește încolăcit (Triton ?) ; personajul duce la gură un fel de trompetă sau un corn (?) ținut în mîna stîngă (fig. 10) (Muz. din

Fig. 9. *Porolissum* (Moigrad, jud. Sălaj). Relief funerar de piatră : fragment (Muzeul județean din Zalău).

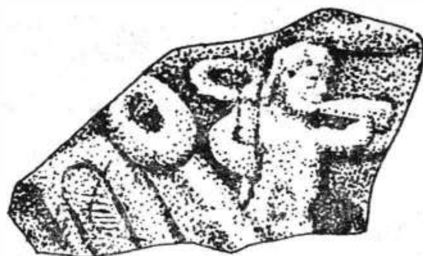

Fig. 10. *Porolissum* (Moigrad, jud. Sălaj). Relief funerar de piatră : fragment.

Zălau); după poziţie şi compoziţia scenei nu poate fi interpretat decît tot ca un „Ventus" mult mai tînăr decît cei anteriori, dar ca cel

(*11*) din *Cioroiu Nou* (jud. Dolj, în Dacia Inferior — Malvensis), s t e l ă funerară de piatră calcaroasă, 154×96×30 cm, cu două registre: relieful în formă de nişă terminată sus în arc cu capetele sprijinite pe două

Fig. 11. *Cioroiu Nou* (jud. Dolj). Stelă funerară de piatră (Muzeul Olteniei, Craiova).

console (pilaştri) în formă de altar avînd gravate literele D şi M; în nişă capul Meduzei; în colţurile deasupra arcului cîte un Genius înaripat ţinînd într-o mînă o făclie îndreptată în jos, iar în cealaltă mînă un fel de „ghirlandă stilizată ca o funie"; pe friza dintre cele două registre o scenă vivace de luptă între animale, lateral cîmpul inscripţiei e încadrat cu viţă de vie; textul epitafului *M(arco) Cassio Herculano* — — — (fig. 11)

(Muz. Olteniei, Craiova); Gr. Florescu, *I monumenti funerari romani della Dacia Inferiore*, București, 1942, p. 27 — 29, nr. 22, fig. 14; SCIVA, 28, 1977, p. 380, 3, nr. 5, fig. 8 (legenda greșită „stela lui Aurelius Gratus"); *Inscripțiile Daciei romane*, II, 1977, nr. 147. Așa-zisa „ghirlandă stilizată" nu e decît simbolul vîntului, a „tubului" în care suflă acea personificare antropomorfă și care aici este înfățișat ca un obiect detașat și ținut în mînă sus de geniile funerare, poate din cauză nu li s-a mai înțeles chiar corect funcția pentru piesa ornamentală potrivită și spre a umplea spațiul gol din colț.

Elementul simbolistic-funerar antropomorf înfățișat ca figuri de bărbați ori de juni, ca un „suflător" (asemenea unui trompet etc.) identificat pe seria (ce nu poate să fie completă) de monumente înșirate mai sus, simboliza v î n t u l, considerat de timpuriu în antichitatea greco-romană ca implicînd — prin puterea sa activă, nemijlocită — niște forțe demonice, magice sau divine, aducătoare de binefaceri, dar și de primejdii, oricum puteri ale naturii și ale cerului necesar a fi menajate și cultivate. Despre aceste forțe misterioase și demonice ca elemente de cult și subiecte în plastica din întreaga lume greco-romană, bibliografia principală (cronologic): DA, V, p. 715—721 *Venti* (R. Lantier), p. 718 — 719 „le culte des vents dans le monde romain", 719 cultul morților, 719 — 721 în artă; R. Cagnat — V. Chapot, *Manuel d'archéologie romaine*, Paris, I, 1917, p. 416—417 („soufflant dans une conque, une trompe allongée, par laquelle ils canalisent leur haleine; ... dans quelques exemplaires, leurs têtes seules sont indiquées; ils figurent à mi-corps sur plusieurs sarcophages; quant ils affectent la forme humaine entière, leur place est d'habitude aux angles des monuments, car les vents sont censés venir des quatres coins du monde"); LexMyth (Roscher), VI, 1924—1937, col. 511—517 *Windgötter* (Steuding); un articol-studiu mai amplu în RE, VIII A, 1958, col. 2 211 — 2 387 (H. Gundel, R. Böker). Vîntul personificat a devenit un important factor, prin forța sa naturală, în mitologia și plastica simbolistică prevalent funerară pe numeroase monumente din imperiu, iar în Dacia romană este unul din nenumăratele documente ale unității și caracterului omogen al culturii și credințelor populare, al factorilor spirituali care au contribuit în primul rînd la răspîndirea romanității și consolidarea ei în provincia carpato-danubiană.

T e x t u l funerar al grandioasei lespezi alburnense a fost citit astfel: *D(is) M(anibus) / ALEXAND/ER GAI VIX(it) ANOS XXXX / P(ublius) CAIUS FILIUS*, cu observația „o singură ligatură în r. 5 *FILIUS*: litera I în prelungirea lui L" (SCIVA, 29, 1978, 3, p. 439); în realitate acestea din urmă sînt două litere separate trasate în mod diform și chiar contorsionate, ca și întreaga scriere (cu totul nesimetrică, rudimentară). Epigrafa constă din două propoziții scurte-șablon, laconice și în adevăr „lapidare": *a*) numele și vîrsta „titularului" decedat, subiect *Alexander*, predicat *vixit*; *b*) numele și calitatea celui ce pune monumentul, subiect e *Caius* (scris *Gaius)* cu predicatul ce ar putea să lipsească (fiind presupus), ca *fecit*, *posuit*, *ponendum (faciendum) curavit* etc. În textul nostru alburnens există însă și al doilea verb-predicat, pentru a doua propoziție epigrafică, și anume litera P în r. 5, care nu e *P(ublius)* nepotrivit (ca praenomen?) în combinație cu *Caius (Gaius)*, ci chiar verbul

P(osuit). Lectura trebuie să fie deci: *D(is) M(anibus) Alexand/ er Gai (filius) vix(it) / an(n)os XXXX / p(osuit) Caius filius, fig. 12.* Traducere: „Zeilor Manes (sufletele morților), Alexandru (fiu) al lui Caius a trăit ani 40, (i-a) pus (epitaful) Gaius fiul (său)".

Este o familie din care se menționează trei generații, cu antroponimie foarte simplă și chiar... rudimentară: cîte un singur element onomastic,

Fig. 12. *Alburnus Maior.* Stelă funerară: detaliu al textului epigrafic.

Alexander decedat în vîrstă de 40 ani, fiul unui *Gaius* și tată al unui alt *Gaius* (repetarea numelor personale în a treia generație, după bunic la nepot). Erau „romani" bine înstăriți, aparținînd desigur societății montanistice, de condiție juridică „peregrină" (fără cetățenie romană), cu nume romane (greco-romane) improvizate, luate după bunul plac, „în familie" și cam ilegal; dar obîrșia lor teritorial-etnică nu poate fi determinată, posibil de prin Orient (nume greco-macedonean *Alexander*, larg răspîndit, dealtfel, în tot Imperiul roman); ei pot fi însă și din Illyria, Pannonia, Moesia ori Dacia, numai din Italia nu, în nici un caz nu romani de „spiță veche", ci provinciali nu prea demult romanizați, care scriu latinește și (chiar dacă ar fi orientali) nu grecește.

2. DOUĂ INSCRIPȚII VOTIVE DIN INLĂCENI

Sub titlul „Noi descoperiri epigrafice la Inlăceni (jud. Harghita)", în SCIVA, 29, 1973, 3, p. 441 — 443 Z. Székely a publicat două valoroase piese epigrafice fragmentare de interes local deosebit, texte care implică unele reveniri și rectificări de amănunt, dat fiindcă reexaminarea fotografiilor și restituirea grafică a textelor îngăduie a se recupera ceva în plus din epigrafele cam degradate. Cele două inscripții descoperite în anul 1975 la o biserică din satul Inlăceni, fiind simple, mai schematice, fără elemente ornamentale complexe, nu prezintă probleme deosebite de gliptică provincială, ci doar cîteva detalii privind textul, lectura, întregirile. Mai întîi, în SCIVA, 29, 1978, 3, p. 441, nota 1 se citește la început un verb la plural „aducem mulțumiri colegului Mólnar [corect: Molnár] Șt.", apoi un singular „care mi-a cedat dreptul publicării"; nota 2: „W. Way-

ner" este W(alter) Magner; „Galienus" se scrie Gallienus. La materialul epigrafic din Înlăceni care menţionează comandanţi ai cohortei a IV-a Hispanorum trebuie adăugat: *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára* (volum Omagial lui K. L. la 80 de ani), Cluj — Bucureşti, 1957, p. 532 — 541 (Un raport epigrafic din Mihăileni, Odorheiu; p. 536—541 *Publius Aelius Honoratus praef(ectus) coh(ortis) IIII Hisp(anorum) dom(o) Roma; L. Iulius Iucundus praef. coh. IIII Hisp.; P. Aelius Fuscus dec(urio) coh. IIII Hisp.*

1. — *Altar votiv* de piatră, foarte tocit-uzat, complet ilizibil pe jumătatea stîngă de sus pînă jos (nu „martelat") în urma scrijelării cu un obiect ascuţit, posibil chiar fierul plugului, undeva în vreun ogor unde se va fi aflat altarul răsturnat şi acoperit cu pămînt, înainte de a fi dus la biserica satului cu ocazia vreunei reparaţii. După fotografie şi desenul din SCIVA, 29 1978, 3, p. 442, fig. 1/1 şi 2/3, şi potrivit reconstituirii grafice, *fig. 13*, lectura cea mai probabilă este

[*I(ovi)*] *O*[*ptimo*) *M(aximo)*
[— — —] *Sere* —
[*?nianus* pr]*aef(ectus) coh(ortis)*
[*IIII Hisp.*] *equi*-
[*tatae G*] *ord̤i*-
[*anae v. s. l. m.?*]

După epitetul imperial „Gordiana" aplicat unităţii auxiliare înlăcene „de Hispani", piesa datează cu precizie din anii 238—244, şi nu apare

Fig. 13. *Inlăceni* (jud. Harghita). Altar votiv de piatră.

justificat comentariul „tous ces autels sont faits au cours de la seconde moitié du IIIᵉ siècle de n.è." (SCIVA, 29, 1978, 3, p. 443). Epitetul mai apare în inscripţii din Dacia, la alte unităţi, de exemplu *coh(ors) I Aelia*

Gaesatorum, *coh. II Hispanorum Gordiana* (ActaMN, 9, 1972, p. 415) ş.a. Comandantul-*praefectus* se numea nu „Serenus", ci mai probabil *Serenianus*, avînd în r. 2 înainte de cognomen desigur un gentiliciu şi foarte probabil praenomen.

2.— *Altar votiv* din piatră de gresie, avînd lipsă o fîşie la marginea stîngă, cu ornament simplu şi schematic executat, pe capitel un fronton

Fig. 14. *Inlăceni* (jud. Harghita), Altar votiv de piatră.

de trei linii frînte (unghiuri), la colţuri acrotere, cîmpul inscripţiei cu litere incizate cam rudimentar are în realitate nu trei, ci patru rînduri de text, ultimul greu de identificat fiind corodat şi înghesuit la marginea stîngă : se distinge urma lui V şi a lui M, între ele posibil (fiind o hastă verticală) P sau mai curînd L (?), SCIVA, 29, 1978,3, p. 442, fig. 1/2, foto, 2/2 desen (fig. 14) :

[*I*(*ovi*)] *O*(*ptimo*) *M*(*aximo*)
[*Au*]*r*(*elius*) *Firminus*
[*Au*]*r*(*elius*) *Fir* ⟨*i*⟩ *manus*
v(*otum*) *l*(*ibenter*) *m*(*erito*) (?)

Personajele erau evident din veacul al III-lea, după anul 212 (gentiliciul *Aurelius*, al împăratului Marcus Aurelius Antoninus-Caracalla, Constitutio Antoniniana), fiind eventual doi fraţi sau ortaci-prieteni (commilitones) cu acelaşi gentiliciu Aurelius şi cognomen asemănător în două variante : *Firminus* şi *Firimanus* ce poate fi eroare grafică (fonetică? în loc de *Firmanus* ori chiar *Firminianus* (?). Par să fie vechi militari sau aparţinători la o familie de veterani, oricum în vreo legătură cu unitatea militară şi garnizoana locală a cohortei a IV-a Hispanorum din castrul Inlăceni la poalele muntelui Harghita.

RECTIFICATIONS ET ADDITIONS ARCHÉOLOGIQUES ET ÉPIGRAPHIQUES aux SCIVA, 29, 1978, 3, p. 437—443

RÉSUMÉ

En relevant tout d'abord l'importance documentaire exceptionnelle du matériel épigraphique et glyptique de la Dacie romaine, on soumet à un examen plus attentif trois pièces avec texte et ornementation publiées dans notre revue (29, p. 437—443) et on y apporte quelques rectifications de détail.

1. STÈLE FUNÉRAIRE DE ALBURNUS MAIOR (ROŞIA MONTANA)

C'est un monument admirable par la composition et ses dimensions (hauteur 244 cm; SCIVA, 29, p. 438, fig. 1), avec trois registres (couronnement; deux lions adossés; l'attique avec un vase-cratère; la niche avec trois bustes; l'inscription); pour le motif symbolique du Vent personnifié aux angles en dehors de la niche, soufflant dans une conque (une sorte de trompe allongée), on ajoute dix exemples de Dacie sur des monuments funéraires, avec un seul ou avec deux «dieux» des Vents. La lecture du texte funéraire doit être corrigée dans la 1.5 en *p(osuit) Gaius filius.*

2. DEUX INSCRIPTIONS VOTIVES DE INLĂCENI (DÉP. DE HARGHITA)

Ce sont deux dédicaces fragmentaires à I O M (SCIVA, 29, p. 441—443), l'une d'un - - - *Serenianus* (?) *praefectus coh. IV Hispanorum Gordianae* (donc des années 238—244), l'autre érigé par deux «civils» Aurelius Firmus et Aurelius Fir⟨i⟩manus.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Aquae (Călan, dép. de Hunedoara). Stèle funéraire en pierre : détail (Musée dép. de Hunedoara — Deva).
Fig. 2. Micia (Veţel, dép. de Hunedoara). Stèle funéraire en pierre : fragment (Musée dép. de Hunedoara — Deva).
Fig. 3. Alburnus Maior. Stèle funéraire en pierre : détail (Musée de Roşia Montana, dép. d'Alba).
Fig. 4. Potaissa (Turda, dép. de Cluj), Stèle funéraire.
Fig. 5. Cristeşti (dép. de Mureş), Stèle funéraire en pierre.
Fig. 6. Cristeşti (dép. de Mureş), Fragment.
Fig. 7. Gherla (dép. de Cluj). Stèle funéraire en pierre (Musée de la ville de Gherla).
Fig. 8. Porolissum (Moigrad, dép. de Sălaj), Arcade en pierre d'une construction funéraire (?) (Musée de Zalău).
Fig. 9. Porolissum (Moigrad dép. de Sălaj). Relief funéraire en pierre : fragment (Musée départemental de Zalău).
Fig. 10. Porolissum (Moigrad, dép. de Sălaj). Relief funéraire en pierre (Musée de Zalău).
Fig. 11. Cioroiu Nou (dép. de Dolj). Stèle funéraire en pierre (Musée d'Oltenie — Craiova).
Fig. 12. Alburnus Maior. La Stèle funéraire : détail — le texte épigraphique.
Fig. 13. Inlăceni (dép. de Harghita). Autel votif en pierre.
Fig. 14. Inlăceni (dép. de Harghita). Autel votif en pierre.

CONSIDERAȚII DE ORDIN METODOLOGIC PRIVIND REALIZAREA *REPERTORIULUI ARHEOLOGIC JUDEȚEAN*

DE

ALEXANDRU PĂUNESCU, PAUL ȘADURSCHI, VASILE CHIRICA

Primele încercări de realizare a unor repertorii arheologice sînt legate de numele marelui om de cultură Alexandru Odobescu care a valorificat prin publicații cele dintîi rezultate ale răspunsurilor la chestionarul adresat intelectualității sătești a vremii (*Rămășițele antice din județul Dorohoi*, 1871, și *Antichitățile județului Romanați*, 1877—1878). În aceste răspunsuri găsim primele elemente ale unor lucrări de acest gen.

Acest efort este continuat apoi cu mai multă rigoare științifică de unul dintre pionierii arheologiei românești Pamfil Polonic, care în calitate de colaborator al lui Grigore Tocilescu, identifică numeroase vestigii aparținînd diferitelor epoci istorice (vezi P. Polonic și Gr. Tocilescu, manuscrise, Academia R.S.R.). Pentru Transilvania este necesar să amintim numele lui Karl Gooss, iar pentru Banat cel al lui Milleker Bódog.

În primul deceniu al secolului nostru, Iuliu Marțian publică în limba germană repertoriul descoperirilor arheologice din Transilvania (1909) republicat apoi în românește , amplificat, în anul 1920. Mai tîrziu Marton Roska strînge într-o lucrare de mare utilitate (*Thesaurus Antiquitatum Transsilvanicarum*, I—*Praehistorica*, Cluj, 1942) descoperirile „preistorice" din întreaga zonă intracarpatică.

După cel de-al doilea război mondial, Academia Română, reorganizată în anul 1948, a luat inițiativa, în anul următor, alcătuirii unui Repertoriu arheologic al României, a rămas încă inedit, la care timp de aproape un deceniu au lucrat circa 40 de cercetători de la institutele de specialitate din București, Cluj-Napoca și Iași. Astfel, pentru întocmirea celor aproximativ 30 000 de fișe de excerptare pe baza cărora s-au redactat cele circa 5 500 articole (voci—sate), s-a folosit toată bibliografia accesibilă pînă la acea dată ca de pildă, periodicele românești și străine, diversele lucrări cu caracter monografic, manuscrisele P. Polonic și Gr. Tocilescu, dicționarele istorico-geografice și topografice, diferitele acte referitoare la descoperiri aflate în arhivele statului din întreaga țară și Muzeului național de antichități, gazetele, notele personale ale unor cercetători reprezentînd investigații de teren, în muzee sau în colecții particulare etc. Fiecare din aceste voci conține una sau mai multe descoperiri făcute pe teritoriul satului respectiv precum și o bibliografie, de cele mai multe ori exhaustivă.

Totuși, cantitatea uriașă de informație arheologică, rezultat al cercetărilor intensive din ultimele decenii, complexitatea problematicii, la care se adaugă și dificila coordonare a datelor existente a făcut ca acest proiect îndrăzneț să nu poată fi realizat.

Ca urmare, s-a ajuns la ideea alcătuirii unor repertorii pe zone mai restrînse, mai precis pe unităţi administrativ-teritoriale (judeţe) în forma lor din 1968.

Realizarea unei lucrări de asemenea proporţii cum a fost *Repertoriul arheologic al judeţului Botoşani* a necesitat o cercetare complexă şi totodată dificilă, atît sub raportul investigaţiilor de teren şi implicit al prelucrării şi ordonării materialului arheologic descoperit, cît şi sub raportul documentării bibliografice[1].

Structura unei asemenea lucrări trebuie să cuprindă următoarele părţi :

1. Repertoriul aşezărilor ;
2. Repertoriul localităţilor ;
3. Indicele aşezărilor şi al localităţilor

Prima parte va fi precedată de o introducere, un istoric al cercetărilor, de unele consideraţii de ordin fizico-geografic privind teritoriul judeţului, precum şi de un capitol cuprinzînd consideraţii generale de ordin arheologico-istoric referitoare la zona cercetată, începînd cu cele mai vechi urme de locuire descoperite (eventual paleolitice) şi sfîrşind cu cele medievale tîrzii.

În vederea realizării primelor două mari părţi şi îndeosebi a repertoriului aşezărilor, este necesar să se folosească informaţiile foarte utile din fişele-articol (aflate în manuscris la Institutul de arheologie din Bucureşti, iar fişele pentru Transilvania la Cluj-Napoca) ale Repertoriului arheologic al României, precum şi întregul material arheologic publicat sau nepublicat, recoltat pînă în prezent prin descoperiri întîmplătoare, cercetări de teren şi săpături sistematice. De asemenea, se vor utiliza şi numeroasele informaţii primite de la localnici care vor trebui verificate pe teren de către colectivul respectiv. Aceste informaţii pot fi obţinute pe baza răspunsurilor la formularul-chestionar întocmit de colectivul redacţional şi difuzat (recomandîndu-se totodată şi sprijinirea acţiunii de depistare şi de valorificare ştiinţifică a punctelor arheologice, a obiectivelor descoperite sau a colecţiilor realizate pe raza satului sau comunei respective), directorilor de şcoală sau de cămine culturale şi îndeosebi profesorilor de istorie-geografie. Chestionarul va trebui să cuprindă următoarele rubrici :

— Comuna ;
— Satul.

1. Ce se ştie despre întemeierea satului ? Prima atestare documentară ;
2. Ce nume a mai purtat satul în trecut şi pentru ce perioadă a avut fiecare nume ;
3. Ce urme de cultură materială se găsesc pe raza localităţii (obiecte de piatră, ceramică, vase, obiecte de metal, monede, morminte etc.) ;
   — Denumirea locului (veche, actuală) ;
   — Denumirea punctului (veche, actuală) ;
   — Poziţia geografică (precizarea topografică) a punctului sau punctelor (se va întocmi eventual o schiţă a zonei, cu indicarea punctului sau a punctelor) ;
   — Anul în care s-a făcut descoperirea şi cu ce ocazie ;

[1] Al. Păunescu, P. Şadurschi, V. Chirica, *Repertoriul arheologic al judeţului Botoşani*, I—II, Bucureşti, 1976.

— Cine a făcut descoperirea (numele informatorului);
— Condițiile de găsire;
— Ce s-a descoperit (descrierea materialului);
— Unde se află materialul.

4. Dacă pe raza localității există movile:
— numele acestor movile;
— numărul lor;
— forma și mărimea (dimensiuni, diametre, înălțime);
— modul în care sînt dispuse (în șir etc.) și unde (pe culme de deal, în șes etc.);
— se va face, dacă este cazul, o schiță a lor;
— dacă există legende despre aceste movile;
— starea lor actuală.

5. Ce colecții există în localitate:
— de arheologie;
— de numismatică;
— de cine sînt realizate;
— unde se păstrează (școală, cămin cultural, colecție particulară etc.).

6. Alte observații:
— nume de locuri și văi care poartă denumiri de siliști, bordeie, cetățui, șanț, val etc.;

7. Numele și calitatea persoanei sau persoanelor care a completat sau au completat chestionarul.

Răspunsurile obținute prin completarea acestor chestionare vor contribui, fără îndoială, la îmbogățirea numărului de așezări sau a movilelor încă necunoscute etc., precum și la descoperirea de noi piese arheologice găsite întîmplător și aflate, în cele mai multe cazuri, în colecții școlare.

În felul acesta se va putea realiza un bogat material documentar care să cuprindă informații de ordin arheologic (așezări descoperite în urma cercetărilor de teren sau prin săpături sistematice, publicate sau nepublicate, obiecte găsite întîmplător, semnalări de puncte sau de obiecte etc.) și istoric (prima și ultima atestare documentară a satului, denumiri vechi purtate de sat etc.) la care se vor adăuga și hărțile comunale întocmite, cu toate elementele de toponimie minoră (nume de dealuri, de văi etc.).

Fișele cuprinzînd acest material documentar vor fi repartizate pe comune (comuna fiind luată ca unitate admnistrativ-teritorială) și înseriate în dosare sau în fișier. Pe dosar sau în fișe se vor numerota în ordine alfabetică toate satele pendinte de comuna sau orașul respectiv; pentru aceasta se va folosi *Indicatorul localităților din România*, București, 1974, precum și alte eventuale completări apărute în Buletinul oficial după perioada 1968.

De pildă, comuna Hlipiceni poartă (în numerotarea alfabetică a comunelor) cifra romană XXXI. Satele de pe teritoriul ei vor fi numerotate cu cifre arabe:

1. Hlipiceni (satul, reședință de comună);
2. Dragalina;
3. Victoria.

Punctele arheologice descoperite pe teritoriul acestor sate vor căpăta cîte o literă mare latină. De exemplu punctul „La Movilă" de pe teritoriul satului Hlipiceni, comuna Hlipiceni se va întîlni în Repertoriul aşezărilor la XXXI.1.A.

Fişa de teren care va fi întocmită de către *colectivul repertoriului arheologic* (= CRA) trebuie să cuprindă următoarele puncte :

— Poziţia geografică a punctului respectiv (precizări topografice, orientare, distanţă faţă de un punct fix). Se pot considera ca puncte fixe anumite clădiri mari, cum ar fi şcoala, biserica, grajdurile sau complexele C.A.P., ferma de stat, staţia de pompare etc., situate în vatra satului, în marginea acestuia sau la o anumită distanţă de sat.

Cu cît precizările topografice sînt mai detaliate cu atît punctul arheologic va fi mai uşor de identificat şi verificat în teren.

— Descrierea din punct de vedere geografic sau geomorfologic a locului unde se află aşezarea (dacă aşezarea este situată pe terasa inferioară, mijlocie a rîului, pe un interfluviu, pe un pinten de deal, pe un martor de eroziune etc.). Acolo unde este cazul, de obicei în malurile surpate ale teraselor, se va căuta să se facă şi descrierea stratigrafică a succesiunilor de depuneri, urmărindu-se chiar conturul gropilor de bordeie, întocmirea unor schiţe etc.

— Întinderea aproximativă a aşezării.

— Descrierea diverselor materiale arheologice recoltate de pe terenul respectiv, răscolit cel mai des de arături. Uneori vor fi consemnate şi alte observaţii privind : conturul unor gropi de bordeie, locuinţe cu sau fără platforme, adîncimea şanţurilor de apărare şi înălţimea valurilor etc.

— Încadrarea culturală a materialului recoltat.

— În cazul movilelor, se va preciza poziţia lor (ele aflîndu-se fie izolate, fie grupate sau înşiruite de obicei pe culmea dealurilor) forma şi mărimea lor (diametrul, înălţimea).

— Numele persoanei care a făcut descoperirea şi anul descoperirii.

— Numele persoanelor care au format colectivul în cazul aşezărilor săpate sistematic ; anii cînd au avut loc cercetările.

— Dacă punctul semnalat a fost verificat de CRA, se va menţiona „Cercetare CRA" şi data. Dacă semnalarea nu a fost verificată se va specifica „Semnalare neverificată de CRA".

— În cazul în care punctul semnalat, cunoscut prin cercetări de teren sau prin săpături sistematice a fost deja publicat, atunci se va indica bibliografia în întregime sau selectivă.

— Starea de conservare a aşezării : bună, relativ bună, periclitată (de construcţii, de lucrări de hidroamelioraţii alunecări de teren) şi eventual dispărute ca urmare a acoperiri lor de apele lacului de acumulare.

— În cazul colecţiilor şcolare, a muzeelor săteşti sau a colecţiilor particulare, se va căuta să se facă o descriere a întregului material aflat în aceste colecţii, precizîndu-se locul de descoperire, denumirea lui, specificîndu-se totodată persoana care a oferit informaţiile.

Pentru o mai bună evidenţă a acestor obiective se va face o inventariere a lor atît pe piese, cît şi în registru-inventar în care se va preciza denumirea punctului, anul descoperirii, numele descoperitorului, descrierea sumară a obiectului (dimensiuni, mod de realizare, materia primă utilizată etc.), încadrare cultural-cronologică.

— Cartarea pe harta comunală a punctului descoperit (de obicei în cazul punctelor verificate de CRA). Punctul respectiv va căpăta la legendă același număr aflat în paranteză pe fișă. Dacă punctul nu a fost cartat, fie datorită faptului că nu a fost verificat de CRA, fie că nu a fost suficient de bine descris din punct de vedere al poziției sale geografice, atunci se va menționa atît la legendă, cît și în fișe „necartat".

— Numărul de inventar și locul de conservare a materialelor recoltate de CRA sau de alți descoperitori.

Pentu materialul arheologic recoltat de CRA în urma cercetărilor de teren, se va căuta să se aplice acel sistem în care obiectele găsite într-un punct să-și găsească un loc precis în depozit, întîlnindu-se în mod obligatoriu cu descoperirile precedente din același loc.

Se va căuta totodată ca materialul să se grupeze și teritorial pe comune și sate. Astfel, fiecare localitate va primi un anumit cod. De pildă în cadrul comunei Hlipiceni satele componente vor primi, în ordinea lor alfabetică, o cifră de ordine : XXXI.1 —Hlipiceni ; XXXI.2— Dragalina ; XXXI.3— Victoria.

EVIDENȚA MATERIALULUI DESCOPERIT

Evidența obiectelor descoperite prin cercetări de teren — cunoscute și sub numele de periegheze — are în primul rînd o valoare documentară, cele mai multe din ele (cum ar fi de pildă fragmentele ceramice, piesele de silex atipice sau cele nefinisate etc.) neprezentînd un interes expozițional. Evidența unor asemenea obiecte se va ține într-un registru special în care, în prima parte, vor fi trecute toate localitățile cu codurile lor, păstrîndu-se loc în dreptul localităților respective pentru a se trece numărul sub care a intrat materialul în depozit.

În partea a doua a registrului se va înscrie, în ordine, materialul descoperit, acesta primind același număr, de pildă : P. 105, (adică Periegheză 105) și anume toate fragmentele ceramice recoltate de exemplu în punctul „La Movilă" aflat pe teritoriul satului Hlipiceni (comuna Hlipiceni), culese în urma cercetării de teren efectuată de CRA în anul 1974.

Dacă în anii următori se vor mai face și alte cercetări în acest punct „La Movilă", atunci toate materialele care se vor culege vor primi numerele de ordine care vor urma atunci, de exemplu P. 610 etc.

În afară de numărul curent, notat începînd cu P. 1, în cea de-a doua parte a registrului se vor completa rubricile : localitatea, comuna, punctul, cine a dat informația, cine a efectuat cercetarea de teren, data, ce reprezintă materialul recoltat, încadrare culturală, cine a făcut încadrarea, starea de conservare a punctului, locul materialului în depozit. De exemplu la XXXI.1.A — P. 105 Hlipiceni (comună), Hlipiceni (sat) „La Movilă", prof. Froicu Petre, cercetare CRA, 1974, fragmente ceramice Cucuteni B, Noua, hallstatt timpuriu, sec. III — IV e. n. și VIII — XI, CRA, S. Morintz, V. Spinei, D. Teodor, stare bună, XXXI. 1.

După ce materialul din punctul „La Movilă" care cuprinde, de pildă, 110 fragmente ceramice, a fost marcat cu sigla P. 105/1 — P. 105/110, se va pune într-o cutie ce va fi așezată în rafturile depozitului pe locul XXXI. 1 (a XXXI-a comună și primul sat în cadrul comunei respective).

Astfel, cercetătorul care s-ar referi într-un studiu la materialul din punctul „La Movilă", făcînd încadrarea cronologică ar trebui să indice că din acest punct s-au recoltat fragmente ceramice atribuite culturii Cucuteni (P. 105/1— 27), culturii Noua (P. 105/28 — 54), hallstattului (P. 105/55 — 83), sec. III—IV (P. 105/84 — 98), sec. VIII — IX (P. 105/99 —104) şi eventual fragmente incerte (P. 105/104 — 110).

În acest fel, fiecare piesă descoperită se individualizează, nemaiputîndu-se crea confuzii.

Pe cutie vor fi trecute datele esenţiale:

HLIPICENI, „La Movilă", 1974,

passim, inv. P. 105, XXX. 1.

Dacă numărul de inventar ne indică unde să deschidem registrul, în schimb codul trecut în casetă fixează locul cutiei cu materiale în depozit. În această situaţie eventualele modificări ale împărţirii administrativ-teritoriale, trecerile de sate de la o comună la alta nu ar produce greutăţi, singurele schimbări constînd din regruparea cutiilor şi modificarea codului localităţilor.

În ceea ce priveşte întocmirea fişelor obiectelor descoperite atît prin cercetări de teren, cît şi prin săpături sistematice — bineînţeles a obiectelor care prezintă interes ştiinţific şi expoziţional sau numai ştiinţific — este necesar să amintim că trebuie să se ţină seama de toate datele menţionate mai sus, inclusiv indicaţia care se referă la poziţia imaginii piesei respective pe clişeu şi a locului acestuia în fototecă.

Aşa cum s-a arătat mai sus, pentru o bună repertorizare a aşezărilor, este necesar ca investigaţiile de teren să se facă de aşa natură încît să nu rămînă nici o porţiune de teren necercetată. Numai aşa se vor putea verifica toate punctele semnalate în chestionarele amintite, în răspunsurile la chestionarul Odobescu sau în manuscrisele lui P. Polonic, Gr. Tocilescu şi alţii.

De aceea este necesar să se treacă la fotografierea tuturor aşezărilor depistate. Se va căuta ca în obiectiv să se cuprindă o zonă cît mai largă, în aşa fel încît punctul arheologic, indicat cu o săgeată să se afle spre centrul imaginii.

Fotografia respectivă va purta acelaşi număr cu care punctul apare în legenda hărţii.

Astfel, la fişa punctului respectiv din repertoriul aşezărilor se va mai adăuga după numărul de inventar al materialului arheologic descoperit şi numărul imaginii şi clişeului aflat în fototecă.

Pentru ca repertoriul unui judeţ, deci implicit Repertoriul arheologic al României, să fie mereu actual, este necesar ca fişierile respective, atît cel de la muzeul judeţean sau din centrul provinciei istorice respective (Iaşi, Cluj-Napoca etc.), cît şi cel de la Bucureşti să se îmbogăţească permanent cu noi puncte arheologice şi cu cele mai recente informaţii bibliografice.

Pentru aceasta este necesar să existe o legătură permanentă între colectivul (din muzee şi din institutele de cercetare) care a redactat repertoriul şi profesori, învăţători etc. din toate satele judeţului. Astfel, cercetătorii şi muzeografii interesaţi de o anumită epocă sau de o anumită cultură ce a evoluat în zonă, vor aduce, prin investigaţiile lor, importante contri-

buţii la îmbogăţirea numărului de așezări sau la precizarea încadrărilor culturale a materialului recoltat.

Se va căuta, de asemenea, ca volumul cu text al repertoriului să fie însoțit și de o bogată ilustraţie cu material tipic, de preferinţă inedit. Totodată s-ar putea trece la întocmirea unui atlas arheologic şi istoric al judeţului. Acesta va trebui să cuprindă hărţi, pe epoci şi culturi, cu toate punctele arheologice cunoscute însoţite bineînţeles de texte explicative.

În ceea ce priveşte materialul arheologic tipic, descoperit în urma cercetărilor de teren şi aflat atît în colecţiile muzeului judeţean, cît şi în colecţiile şcolare sau chiar particulare, este necesar ca el să fie valorificat cît mai repede.

De pildă, în seria *Inventaria Archaeologica* se vor putea publica diverse depozite de obiecte, descoperite în complexe închise.

Este necesar să relevăm că în afară de valoarea științifică a acestor descoperiri, în reconstituirea cît mai exactă a trecutului istoric din zona respectivă, un rol tot atît de important îl joacă și depistarea, cartarea și menționarea de fiecare dată a stării de conservare a tuturor punctelor arheologice. Amintim că prin *punct arheologic* înţelegem fie o aşezare sau necropolă, fie o fortificaţie, val de pămînt, movilă etc. Aceste puncte pot fi depistate fie în urma unor săpături sistematice sau a unor cercetări la suprafaţa solului (mal surpat etc.), fie a unor săpături făcute cu scopuri edilitar-gospodărești, lucrări de hidroamelioraţii etc. Descoperirile cu totul întîmplătoare de obiecte de piatră, metal, monede, morminte izolate vor trebui verificate prin săpături, pentru a se putea preciza dacă ele fac parte din așezări sau necropole ori sînt simple puncte cu descoperiri de obiecte pierdute sau îngropări fortuite în cine știe ce împrejurări. Evidenţa strictă a stării lor de păstrare ne îngăduie să intervenim prompt atunci cînd o aşezare sau o movilă este amenințată de diverse lucrări de hidroamelioraţii, agricole, amenajări de drumuri, de construcţii edilitar-gospodărești etc. Să nu uităm că la acestea se mai adaugă și amenajarea unor mari lacuri de acumulare care, prin dimensiunile lor, vor acoperi pentru totdeauna zeci și zeci de aşezări străvechi.

Din aceste considerente sarcina primordială este de a executa în punctele ameninţate a fi distruse săpături de mai mică sau mai mare amploare pentru ca, astfel, să fie salvat de la pieire acest inestimabil documentar istoric.

De asemenea, este necesar să mai amintim că absenţa din repertoriu a unor sate trebuie pusă pe seama nedepistării sau nesemnalării în primul stadiu sau în primele stadii ale cercetării a unor puncte arheologice aflate pe teritoriul acestor localităţi. Din acest considerent satelor nemenționate în repertoriu, le vor fi rezervate numerele respective rămînînd ca pe viitor cercetările să permită sau nu descoperirea de noi puncte arheologice pe teritoriul acestora.

În privinţa celorlalte obiective arheologice, cum ar fi movilele sau valurile de pămînt etc., ele vor trebui să primească numărul în continuarea celui pe care-l poartă alfabetic ultimul sat component al comunei sau oraşului, pe teritoriul cărora au fost identificate aceste obiective. Reamintim totodată că fişa arheologică a localităţii respective se va încheia, acolo unde

e cazul, cu prezentarea colecţiilor şcolare (unele din acestea putînd fi adevărate muzee săteşti) sau cu cea a colecţiilor particulare, care cuprind un număr mai mare sau mai mic de obiecte descoperite, de regulă, pe teritoriul satului sau comunei în care se află păstrate.

REPERTORIUL LOCALITĂŢILOR

În cea de-a doua parte a lucrării, deci în repertoriul localităților, se vor prezenta alfabetic toate localităţile existente și dispărute din judeţ, a căror vechime este anterioară anului 1800.

Ele s-ar putea grupa în următoarele categorii :

— sate sau cătune dispărute, neidentificate ;

— sate sau cătune dispărute sau care şi-au schimbat numele, neidentificate (unele din ele putînd fi localizate, precis sau cu probabilitate pe teritoriul actual al unei comune) ;

— sate sau cătune desfiinţate, dar înglobate la alte sate sau oraşe, unele din ele devenind cartiere ;

— sate sau cătune desfiinţate, sau dispărute (ori în curs de dispariţie), ca urmare a sistematizării sau a unor lucrări hidrotehnice etc. ;

— sate aparţinînd în prezent unei comune sau unui oraș.

Aşa cum s-a arătat, la întocmirea repertoriului localităţilor se va folosi *Indicatorul localităţilor* din 1974 iar realizarea hărţilor comunale se va face pe baza hărţilor judeţene publicate de I.G.F.C.O.T. la scările 1/100 000 ; 1/200 000. Alte detalii de teren se vor putea lua după hărţile topografice la scara 1/25 000, 1 /5 000, după fotografii aeriene sau după alte hărţi locale mai vechi.

La identificarea satelor și cătunelor desfiinţate sau dispărute în secolele XIX — XX se vor consulta vechile dicţionare geografice judeţene, sau *Dicționarul topografic și statistic al României* (D. Frunzescu, București, 1872), *Marele dicţionar geografic al României* (vol. I — V, Bucureşti, 1898 — 1902), *Dicţionarul istoric, arheologic și geografic al României* (O. G. Lecca, 1937) și altele.

În ceea ce priveşte satele mai vechi decît secolul al XIX-lea, ne referim atît la cele dispărute în decursul secolelor, cît şi la cele existente astăzi, se va căuta să se realizeze o fişă mai completă, care să cuprindă :

— Denumiri vechi sau denumirile anterioare purtate de satul respectiv ;

— Menţiuni documentare, dîndu-se de obicei cel puţin două menţiuni, prima reprezentînd cea mai veche atestare documentară a satului cunoscută pînă în prezent, iar cea de-a doua, ultima menţiune consemnată în documente, sau în hărţi vechi.

Totuşi, la unele sate ar putea exista şi o a treia menţiune, ea apărînd numai în cazul în care prima atestare este îndoielnică sau în cazul în care la un anumit an satul era deja menţionat ca silişte.

Pentru precizarea menţiunilor documentare va fi necesar să se cerceteze toate documentele medievale publicate sau nepublicate, aflate în arhive, recensămintele populaţiei (cum ar fi cel al Moldovei din anii 1772—1774), catagrafii etc., precum şi hărţile vechi (ca cea a lui Dimitrie Cantemir sau a lui F. G. de Bawr) austriece, ruseşti etc.

— Observaţii referitoare la încercarea de identificare a vetrelor vechi de sate, menţionate în documente cu aşezările feudale (siliştile) descoperite de regulă în apropierea sau chiar pe actuala vatră a satului respectiv şi datate pe baza resturilor de cultură materială (în special a ceramicii), fie în secolul (perioada) care coincide cu prima atestare documentară, fie anterioară sau posterioară acesteia. De asemenea, numeroasele toponime sau hidronime ca de pildă Dealul Săliştea, Valea sau Pîrîul Săliştea, ne vor putea permite atît depistarea multor aşezări, cît şi identificarea unor sate vechi dispărute.

— Ultima parte a fişei o constituie bibliografia, care la unele sate este completată şi cu numărul fişei din repertoriul aşezărilor (în cazul în care vatra vechiului sat a fost identificată cu siliştea depistată în urma investigaţiilor de teren).

Pe baza acestor date o fişă a unei localităţi s-ar putea prezenta astfel:

Hlipiceni, sat comună (1968).

Denumiri vechi: Hlipiceni, Hlibiceani, Slobozia-Hlipiceni.

Menţiuni documentare (sau prima menţiune doc.): 7 mai 1546.

DIR, A, Moldova, XVI, v. I, p. 492—493.

În schimb, o fişă a unui sat dispărut ar putea fi redactată în felul următor: Glodeni sau *Glodeani*, sat dispărut, aflat pe teritoriul actualei comune Vorona.

Menţiuni doc.: 16 noiembrie 1433; 31 iulie 1463.

Observaţii: La hotarul de sud-vest al actualei comune Vorona şi al celui de nord-est al comunei Liteni, la circa 0,500—0,700 km sud-vest de satul Vorona Mare există o vale denumită Valea Glodinoasa. Acest hidronim trebuie pus în legătură cu numele vechiului sat Glodeni, menţionat în documente, a cărei vatră a fost identificată pe terasa (platoul) de pe partea dreaptă a văii amintite. Aici, de pe o întinsă suprafaţă, s-au cules, din pămîntul proaspăt arat, numeroase bucăţi de chirpici şi fragmente ceramice atribuite culturilor Cucuteni, Latène (secolelor II—I î. e. n.), secolelor V—VI e. n. şi secolelor XV—XVI.

Este foarte posibil ca acest punct să reprezinte, ţinînd seama de ceramica feudală din secolele XV—XVI, siliştea satului Glodeni dispărut probabil din secolul al XVI-lea.

Costăchescu, Doc. Mold. în St. M., I, p. 369—371; DRH, A, Mold. I, (1384 — 1448), p. 173 — 174; vezi şi fişa repertoriului aşezărilor LXX 5B.

Avînd în vedere experienţa elaborării *Repertoriului arheologic al judeţului Botoşani* [2] la a cărui bază au stat principiile metodologice expuse mai sus, considerăm că reuşita realizării *Repertoriului arheologic al Româ-*

---

[2] Lucrarea a fost discutată în numeroase recenzii atît de arheologi, cît şi de istorici medievişti: M. Babeş, *Contribuţii la cunoaşterea trecutului îndepărtat al poporului român*, „Era socialistă", LVII, 11/1977, p. 56—57; idem, *Cărţi noi în ştiinţele istorice*. Referate şi recenzii, 1, 1977, Bucureşti, p. 51—55; R. Harhoiu, SCIVA, 28, 1977, 2. p. 291; Al. Vulpe, Dacia, N. S., 21, 1977, p. 384—385; C. Iconomu, CercetIstIaşi, S. N., 8, 1977, p. 571—572; I. Caproşu şi I. D. Canciuc, AIIAIaşi, 14, 1977, p. 585—588; Dan Monah şi Silvia Antonescu, Carpica, 10, 1978, p. 422—425; Nicolae Stoicescu, RÎ, 31, 1978, 9, p. 1 675—1 677.

niei pe judeţe este absolut condiţionată de respectarea următoarelor deziderate :

1. Repertoriul trebuie alcătuit în colective mixte formate din specialişti ai Institutelor de arheologie din Bucureşti, Cluj-Napoca, Iaşi şi muzeografi cu experienţă de la muzeele judeţene, orăşeneşti, de istorie a R.S.R., precum şi istorici medievişti. Vor putea fi cooptaţi în colective şi unii pasionaţi ai arheologiei care, prin cercetările lor de suprafaţă, au adus contribuţii însemnate la identificarea a numeroase puncte arheologice.

2. Coordonarea colectivelor se va face de către Comisia arheologică a Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice în colaborare cu Consiliul Culturii şi Educaţiei Socialiste.

3. Avînd în vedere experienţa ştiinţifică a institutelor de arheologie, precum şi fondul documentar existent în arhivele acestora considerăm potrivit ca redacţiile repertoriilor să aibă sediul la cele trei institute din Bucureşti, Cluj-Napoca şi Iaşi.

4. Este de dorit ca aceste repertorii să formeze o serie unitară, tipărite în condiţii grafice identice şi însoţite de o ilustraţie cît mai sugestivă.

METHODOLOGISCHE ERWÄGUNGEN FÜR DIE *ERARBEITUNG DES ÄRCHÄOLOGISCHEN KREISREPERTORIUMS*

ZUSAMMENFASSUNG

Ausgehend von der, bei der Erarbeitung des archäologischen Repertoriums des Kreises Botoşani gesammelten Erfahrung, erklären die Verfasser die methodologischen Prinzipien, die bei der Gestaltung dieses Repertoriums angewandt wurden.

Diese Prinzipien werden zur wissenschaftlichen Diskussion gestellt, um damit zu allgemein gültigen Grundprinzipien zu gelangen, die dann bei der Erarbeitung der anderen arhäologischen Kreisrepertorien angewandt werden sollen.

AŞEZAREA TARDENOAZIANĂ DE LA ICUŞENI (COM. VORONA, JUD. BOTOŞANI)

DE

ALEXANDRU PĂUNESCU

Intensele cercetări de teren efectuate în ultima vreme în zona de nord-est a Moldovei au dus la descoperirea a numeroase aşezări paleolitice şi epipaleolitice [1].

Printre acestea se enumeră şi aşezarea epipaleolitică sau mezolitică (dacă după opinia unor cercetători mezoliticul nu reprezintă altceva decît faza finală a unui epipaleolitic care se neolitizează) de la Icuşeni (com. Vorona, jud. Botoşani).

Staţiunea tardenoaziană care constituie obiectul discuţiei noastre, se află situată în marginea de vest a satului Icuşeni în punctul denumit de localnici „Poiana Eroilor". Din punct de vedere geomorfologic se pare că ne aflăm pe o terasă superioară a Siretului.

Aşezarea se întinde pe o suprafaţă relativ întinsă [2], a cărei arie — dacă ţinem seama de împrăştierea materialului litic recoltat din arături — ar putea atinge circa 35 000 — 40 000 m².

Începînd din anii 1973 — 1974, profesorul C. Rusu de la Şcoala generală nr. 3 — Icuşeni — a adunat an de an, din pămîntul răscolit de plug, un bogat material litic [3].

În toamna anului precedent, autorul acestui studiu a efectuat un mic sondaj cu scopul de a stabili poziţia stratigrafică a pieselor culese de la suprafaţă, precum şi pentru obţinerea unor probe de pămînt necesare analizelor sporopolinice. Sondajul a fost adîncit pînă la 0,80 m, distingîndu-se următoarele depuneri (de sus în jos):

a) depunere cenuşie-gălbuie, groasă de circa 0,10 m.

b) depunere gălbuie cu pete albicioase, groasă de aproximativ 0,12 m.

---

[1] Al. Păunescu, P. Şadurschi şi V. Chirica, *Repertoriul arheologic al judeţului Botoşani*, I — II, Bucureşti, 1976.

[2] *Ibidem*, p. 302. Punctul „Dealul Protopopenilor" — „Poiana Eroilor" (menţionat la LXX. 2. B.) se află la circa 0,400 — 0,500 km est de punctul „La Hlei" (menţionat la LXX. 2. A) situat pe terasa inferioară a Siretului, între satele Protopopeni-Deal şi Protopopeni-Vale (ambele înglobate în prezent la satul Icuşeni). Este necesar să facem precizarea că în urma cercetărilor efectuate în anii 1977 — 1978 de către colectivul repertoriului arheologic nu au fost descoperite în punctul „La Hlei" piese de silex microlitice atribuite culturii tardenoaziene. Aceste piese s-au recoltat numai din punctul „Poiana Eroilor".

[3] Astfel, în urma intenselor cercetări de suprafaţă executate îndeosebi în toamna anului 1978 de către prof. C. Rusu împreună cu elevii şcolii, s-a reuşit să se realizeze o frumoasă colecţie care numără circa 5 000 de obiecte litice, aflată în prezent în colecţia Muzeului Şcolii generale nr. 3. Cu asentimentul prof. C. Rusu, căruia îi mulţumim şi pe această cale, aproape tot materialul litic tipic (deci obiectele prelucrate şi nu materialul brut) a fost cedat autorului acestui articol spre studiu. S-a avut deci în vedere atît materialul litic tipic cedat de prof. C. Rusu, cît şi cel cules de colectivul repertoriului arheologic (Al. Păunescu, P. Şadurschi, V. Chirica) în anii 1977 — 1978.

S C I V A, tomul 30, nr. 2, Bucureşti, aprilie — iunie 1979, p. 239 — 251

c) depunere brun-gălbuie, groasă de circa 0,20 m.

d) depunere gălbuie cu nuanţe brune, groasă de aproximativ 0,15 m.

e) depunere brună cu nuanţe roşcate, groasă de peste 0,23 m ; limita inferioară a acesteia nefiind atinsă de săpătura noastră.

Materialul litic, dealtfel foarte sărac în sondajul executat, se află în primele trei depuneri (*a*, *b*, *c*), nivelul de locuire înscriindu-se astfel pe o grosime de aproximativ 0,40 m. Este de remarcat că în depunerile *d* şi *e* nu s-au mai găsit obiecte litice.

Se poate afirma deci că întregul material litic de care dispunem a fost cules din depunerile răscolite de lucrările agricole. S-a observat totuşi că multe piese se aflau concentrate pe mici suprafeţe distanţate între ele, ceea ce ne-ar putea îngădui să vorbim de existenţa unor sălaşe (colibe).

Este interesant de relevat faptul că, pe întreaga suprafaţă cercetată nu s-au găsit alte resturi de locuire postpaleolitice, cum ar fi de pildă fragmente ceramice neo-eneolitice sau din epoca bronzului. S-au adunat doar cîteva mici fragmente ceramice destul de atipice aparţinînd, se pare, culturii dacice.

În ceea ce priveşte materialul litic recoltat putem spune că el este destul de unitar din punct de vedere tehnico-tipologic şi că aparţine unui singur nivel de locuire tardenoaziană.

Prezenţa numeroaselor resturi de prelucrare (spărturi, aşchii simple, aşchii de descojire, nuclee etc.) ne îngăduie să vorbim de o prelucrare pe loc a uneltelor, deci de mici ateliere de prelucrare.

De asemenea, amintim că unele piese de silex au fost puternic calcinate ceea ce ar putea presupune existenţa în aşezare a unor vetre de foc.

Trecînd la studiul tipologic al uneltelor de care dispunem este necesar să menţionăm că acestea au fost clasate conform listei-tip întocmită de dr. J. - G. Rozoy (cu cele 119 tipuri de unelte categorisite în 16 grupe) pentru materialul litic epipaleolitic („mezolitic") franco-belgian [4]. S-a ţinut seamă totodată şi de studiile tipologice realizate de cunoscutul grup de studiu al epipaleoliticului — mezoliticului, publicate în Bulletin de la Société préhistorique française [5].

Cu toate că avem unele rezerve, noi am folosit lista-tip specifică epipaleoliticului („mezoliticului" — respectiv tardenoazianului) occidental, pentru o mai bună înţelegere atît în ceea ce priveşte identificarea şi clasarea diverselor grupe de unelte, cît şi pentru citirea cu uşurinţă a graficelor cumulative privind proporţia uneltelor [6], deşi tardenoazianul din zona noastră prezintă unele particularităţi locale (fig. 4).

---

[4] Dr. J.- G. Rozoy, *Typologie de l'Epipaléolithique (Mésolithique) franco-belge*, Bulletin de la Société archéologique champenoise (nr. sp., iulie 1978), Charleville, 1978, p. 1—120.

[5] Cl. Barrière, R. Daniel, H. Delporte, M. Escalon de Fonton, R. Parent, J. Roche, J. - G. Rozoy, J. Tixier, E. Vignard, BSPF, 66, 1969, p. 355—366 ; Cl. Barrière, R. Daniel, H. Delporte, M. Escalon de Fonton, R. Parent, J. Roche, J. - G. Rozoy, BSPF, 69, 1972, 1, p. 364—375 ; Cl. Barrière, R. Daniel, H. Delporte, M. Escalon de Fonton, M. Orliac, R. Parent, J. Roche, J. - G. Rozoy, A. Thévenien, BSPF, 72, 1975, p. 319—332.

[6] Subliniind importanţa folosirii tipologiei statistice J. - G. Rozoy afirmă pe bună dreptate că, aplicarea acesteia ..." industriilor epipaleolitice („mezolitice") este deci nu numai posibilă, dar şi foarte fructuoasă ; ea uşurează înţelegerea mecanismelor evolutive a acestor industrii, permite reintegrarea în cadrul stratigrafic a ansamblelor izolate, pune în evidenţă curente tehnologice şi prin urmare relaţiile între grupele umane. Marea varietate a utilajului epipaleolitic necesită multiple studii de detaliu cantitative şi calitative care vor preciza de un aspect nuanţat filiaţiile şi aculturaţiile" (vezi J. - G. Rozoy, *op. cit.*, p. 24).

Lista-tip a materialului litic descoperit la Ierşeni punctul „Poiana Eroilor" (după metoda tipologică J. - G. Rozoy)

Nr. crt.	Tipul de piesă	Nr. piese	%	% cumulate	
1	Gratoare pe vîrf de lamă lungă	3	1,95		
2	Gratoare pe vîrf de lamă scurtă	10	6,49	18,19	
3	Gratoare pe lamă spartă prin flexiune *(raccourci)*	18	11,70		
4	Gratoare simple pe aşchie	15	9,74		
5	Gratoare pe aşchie retuşată	12	7,80		52,62
6	Gratoar circular	1	0,65		
7	Gratoare unguiforme (simple, pe aşchie plată)	15	9,74	14,29	
8	Gratoare diverse pe aşchie (dublu (1); evantail (1); ogival (3); gratoar-burin (de unghi pe spărtură (1)	6	3,90		
9	Gratoar carenat (pe aşchie)	1	0,65		
11	Aşchii groase denticulate	3	1,95		
15	Aşchii subţiri trunchiate	3	1,95	3,24	
16	Aşchii subţiri retuşate	2	1,29		6,48
17	Racloare simple (cvaziconvex — uşor denticulat şi convex)	2	1,29		
19	Străpungător (pe lamelă)	1	0,65		
21	Burine diedre (din care unul nucleiform şi un altul multiplu)	4	2,60		3,90
22	Burin pe trunchiere (oblică retuşată)	1	0,65		
23	Piese *émoussée* (cu tăişul tocit) pe lamele	8	5,20		7,15
25	Diverse	3	1,95		
30	Lamă cu retuşe continui, regulate	1	0,65		0,65
32	Lamele tip *à bord abattu* (cu latura retuşată abrupt) atipice	2	1,29		
36	Lamelă tip *à tête arquée* (cu capătul arcuit). O formă diminutivă a vîrfului azilian, avînd retuşe abrupte pe latura arcuită	1	0,65		
37	Lamele cu retuşe parţiale regulate	2	1,29		14,26
38	Lamele cu retuşe continui, regulate	2	1,29	2,58	
40	Lamele tip *à coche unique* (cu o singură scobitură)	6	3,90	5,19	

Tabel (continuare)

Nr. crt.	Tipul de piesă	Nr. piesee	%	% cumulate	
41	Lamele sparte deasupra unei scobituri *(coche)*	2	1,29		
44	Lamele cu trunchiere transversală	4	2,60		
47	Lamele cu trunchiere oblică opusă unei spărturi	3	1,95		
59	Segment asimetric (formă atipică.) Arcul retuşat abrupt nu are în partea stîngă o curbură simetrică cu partea dreaptă ; coarda prezintă cîteva retuşe fine şi o mică scobitură	1	0,65		0,65
64	Lamele tip *à bord abattu* (retuşate abrupt) tipice. Una cu retuşe abrupte pe laturile lungi şi cu vîrful ascuţit amintind forma de microgravette	3	1,95	2,60	
65	Fragment de lamelă tip *à bord abattu* (cu retuşe abrupte pe ambele laturi)	1	0.65		3,25
66	Lamelă tip *à bord abattu* trunchiată. Piesă de forma unui *rectangle*, cu trunchiere transversală	1	0,65		
83	Vîrf triunghiular scurt (cu baza dreaptă retuşată cu retuşe directe şi inverse plate)	1	0,65		0,65
96	Trapez asimetric scurt (avînd cele două trunchieri inegal oblice şi cu sensuri opuse)	1	0,65		
98	Trapez simetric scurt (cu trunchierile rectilinii, dar inegal oblice ; lungimea bazei mici este mai mică decît jumătatea bazei mari ; baza mică prezintă o mică scobitură, iar cea maire este fin retuşată)	1	0,65		1,30
108	Lamelă cu scobituri *(à coches)* multiple unilaterale	1	0,65		
110	Lamele cu retuşe parţiale, unilaterale, neregulate	5	3,25		
114	Lamele cu retuşe perechi sau simetrice pe ambele laturi *(lamelles à retouches jumelles)*	6	3,90		9,09
116	Lamele cu scobituri decalate, scobituri plasate mai sus pe o latură decît pe cealaltă *(lamelles à coches décalées)*	2	1,29		
	TOTAL UNELTE	154	100,00		100,00

Material brut

Nuclee piramidale tipice și piramidale spre fusiforme	13
Nuclee fusiforme	3
Nuclee prismatice	4
Nucleu discoid	1
Nuclee globulare	2
Nuclee informe	3
TOTAL NUCLEE	26
Lame întregi	11
Lame fragmentare (extremități distale (2) și proximale (3)	5
Lame sparte la ambele capete (corpuri de lame)	7
Total lame (din care 2 utilizate)	23
Lamele groase	6
Lamele întregi	8
Lamele fragmentare (extremități distale (11), și proximale (70)	81
Lamele sparte la ambele capete (corpuri de lamele)	48
Total lamele (din care 11 utilizate)	143
Total așchii cu sau fără cortex (din care 8 utilizate)	53
Total resturi de prelucrare (deșeuri)	403
Total piese (material brut)	648

MATERIA PRIMĂ

Cea mai mare parte din obiectele litice sînt lucrate din silex de bună calitate (zis de Prut) şi numai un număr foarte mic de piese sînt cioplite din alte roci.

Din tabelul de mai sus se poate observa că circa 92% din materia primă o constituia silexul de calitate superioară care provenea din prundişurile rîului Prut (segmentul Darabani-Ștefănești). Dealtfel distanța în linie dreaptă dintre Icuşeni şi rîul Prut nu depăşeşte aproximativ 50—60 km.

Într-un procent cu totul redus se folosea silexul alburiu mat, adus probabil din zona Nistrului mijlociu (el găsindu-se frecvent în prundișurile acestui rîu). De asemenea, tot în proporții scăzute se mai prelucrau și alte

Tabel privind procentual materia primă

Materia primă	%
Silex vinețiu (cu nuanțe mai închise sau mai deschise)	63
Silex alburiu-vinețiu translucid	5
Silex negru și negru-cenușiu (lucios)	14
Silex patinat (cu patină alburie-albăstruie)	5
Silex maroniu translucid	5
Silex alburiu mat (zis de Nistru)	2
Menilit	0,60
Șist negru	0,60
Gresie silicioasă cu gauconit	1,40
Silex calcinat	3,40

roci cum ar fi menilitul, șistul negru și gresia silicioasă provenite probabil din zona Carpaților Orientali.

DIMENSIUNILE PIESELOR

Aproape întregul material litic la care ne-am referit este microlitic (90 %). Dintre acestea 75 % îl constituie piesele microlitice (lungi pînă la 5 cm), iar 15 % piesele pigmee a căror lungime nu depășesc 2 cm [7].

În schimb, piesele care au o lungime de peste 5 cm (cea mai lungă fiind un racloar avînd dimensiunile de 7,7 × 4,8 × 1,6 cm) se întîlnesc într-un procent de numai 10 %.

CONSIDERAȚII ASUPRA INVENTARULUI LITIC

Studiind lista-tip reiese destul de clar că grupa de unelte cea mai bine reprezentată este cea a gratoarelor (52,62 % din totalul uneltelor recoltate) (fig. 1 și fig. 2/16 — 19). Ea este urmată apoi de grupa lamele-

[7] După specialiștii Grupului de studiu a epipaleoliticului-mezoliticului menționați se consideră piese microlitice (cum ar fi lamelele, armăturile microlitice) acele obiecte avînd o lungime mai mică de 5 cm, iar lățimea fiind în general sub 1,2 cm și cu o grosime sub 4 mm; în schimb piesele care depășesc lungimea de 5 cm și lățimea de 1,2 cm sînt considerate ca lame; cu această ocazie reamintim definiția lamei: așchie a cărei lungime este cel puțin cît dubla lățime a piesei, iar lățimea cît dubla grosime (vezi și J. - G. Rozoy, *op. cit.*, p. 12—13).

lor retuşate, cu scobitură şi cu trunchiere, (fig. 2) de cea a lamelelor tip „Montbani" (cu retuşe neregulate), precum şi de cea a pieselor cu tăişul tocit şi a aşchiilor (retuşate, denticulate şi trunchiate).

Este necesar să remarcăm că unelte de tipul străpungătorului sau al celor combinate (de tipul gratoarului -burin, fig. 3/1) se întîlnesc cu totul sporadic. Într-un procent ceva mai ridicat (3,90 %) apar burinele (fig. 3/2, 4).

De asemenea, demn de relevat sînt şi cele cîteva exemplare care alcătuiesc aşa-zisele forme geometrice cum ar fi segmentul asimetric, vîrful triunghiular scurt (cu baza dreaptă retuşată prin retuşe directe şi inverse plate) şi trapezele (asimetric şi simetric scurt), piese specifice culturii tardenoaziene (fig. 2/1 — 4).

Dacă studiem lista-tip a epipaleoliticului („mezoliticului") franco-belgian putem observa că unele tipuri de piese, cum ar fi vîrfurile cu trunchiere, triunghiurile, microlitele cu retuşe acoperitoare *(couvrantes)* etc. nu se întîlnesc printre obiectele litice culese din aşezarea de la Icuşeni, ca de-altfel în nici o altă industrie din aceeaşi vreme descoperită în nord-estul Moldovei. Dacă pe de o parte ţinem seama de absenţa acestor piese, iar pe de alta de prezenţa în aşezările noastre a nucleelor fusiforme (fig. 3/8 — 13), obiecte necunoscute în staţiunile franco-belgiene, putem afirma că locuirile tardenoaziene descoperite în zona dintre Siret şi Prut, reprezintă un *facies* cu particularităţi oarecum diferite faţă de cel occidental, cel puţin în ceea ce priveşte unele tipuri de unelte.

Este interesant de reţinut că în urma săpăturilor sistematice şi în deosebi a cercetărilor de teren efectuate în zona amintită, se cunosc pînă în prezent un număr de opt puncte aparţinînd culturii tardenoaziene. Dintre acestea, cinci sînt descoperiri de suprafaţă, identificate pe baza unor piese de silex microlitice culese din solul răscolit de arături şi care numai pe baze tehnico-tipologice au fost atribuite tardenoazianului [8]. În afara aşezării în discuţie (de la Icuşeni), în zona la care ne referim, demne de menţionat sînt şi cele două aşezări cercetate prin săpături în ultimii 17 ani. Avem în vedere marea staţiune de la Ripiceni—Izvor (întinsă pe ambele versante ale viroagei Sterleuca), precum şi aşezarea de dimensiuni mai reduse de la Erbiceni (jud. Iaşi)[9].

Este foarte greu să se precizeze, ţinînd seama de puţinătatea aşezărilor săpate metodic, care puncte reprezintă aşezări permanente, stabile, şi care din ele aşezări sezoniere. Ceea ce putem spune totuşi, este că staţiunea de la Ripiceni-Izvor prin poziţia, întinderea şi bogăţia materialului litic a constituit o importantă aşezare de bază.

Aşa cum s-a arătat şi cu alte ocazii, locuirile tardenoaziene descoperite pînă acum în regiunea cuprinsă între Siret şi Prut, atît cele din partea nordică a acesteia (în care se află staţiunile menţionate), cît şi cele din partea sudică [10] (avem în vedere aşezările de la Bereşti — Dealul Taberei

---

[8] Al. Păunescu, P. Şadurschi şi V. Chirica *op. cit.* (ne referim la punctele de pe teritoriile satelor : Crasnaleuca, Ghireni, Hăneşti, Miorcani şi Mitoc, jud. Botoşani) ; vezi şi Al. Păunescu, Materiale, 10, 1973, p. 9—10 şi fig. 1.

[9] Idem, *Evoluţia uneltelor şi armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, Bucureşti, 1970, p. 31—33, 145—147 ; idem SCIV, 15, 1964, 3, p. 321—331.

[10] M. Brudiu, *Paleoliticul superior şi epipaleoliticul din Moldova*, Bucureşti, 1974, p. 67—70 ; idem, SCIV, 22, 1971, 3, p. 361—375.

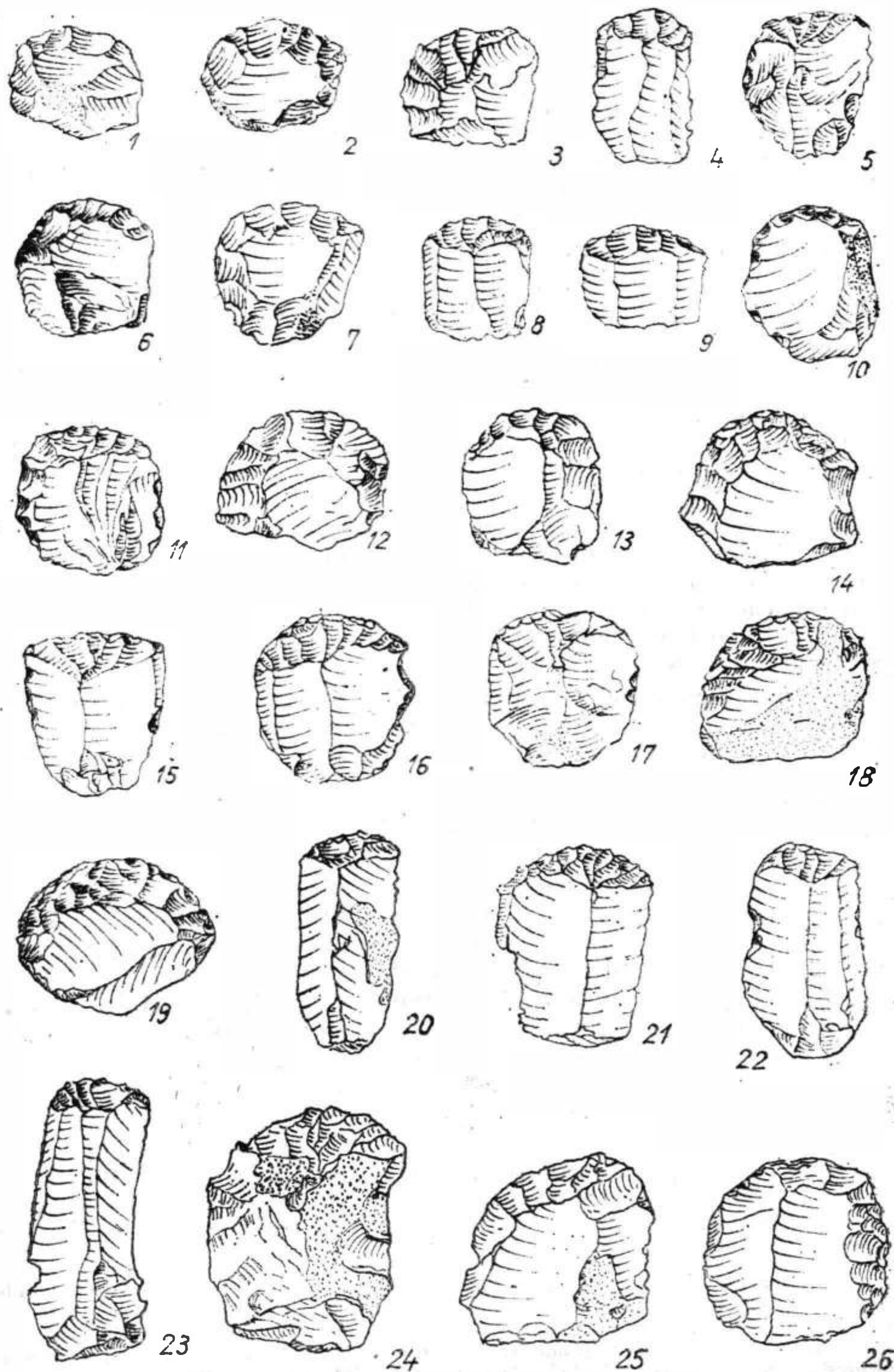

Fig. 1. — Icușeni — „Poiana Eroilor". 1 — 26 gratoare pe așchii și lame de silex, microlitice (scara 1/1).

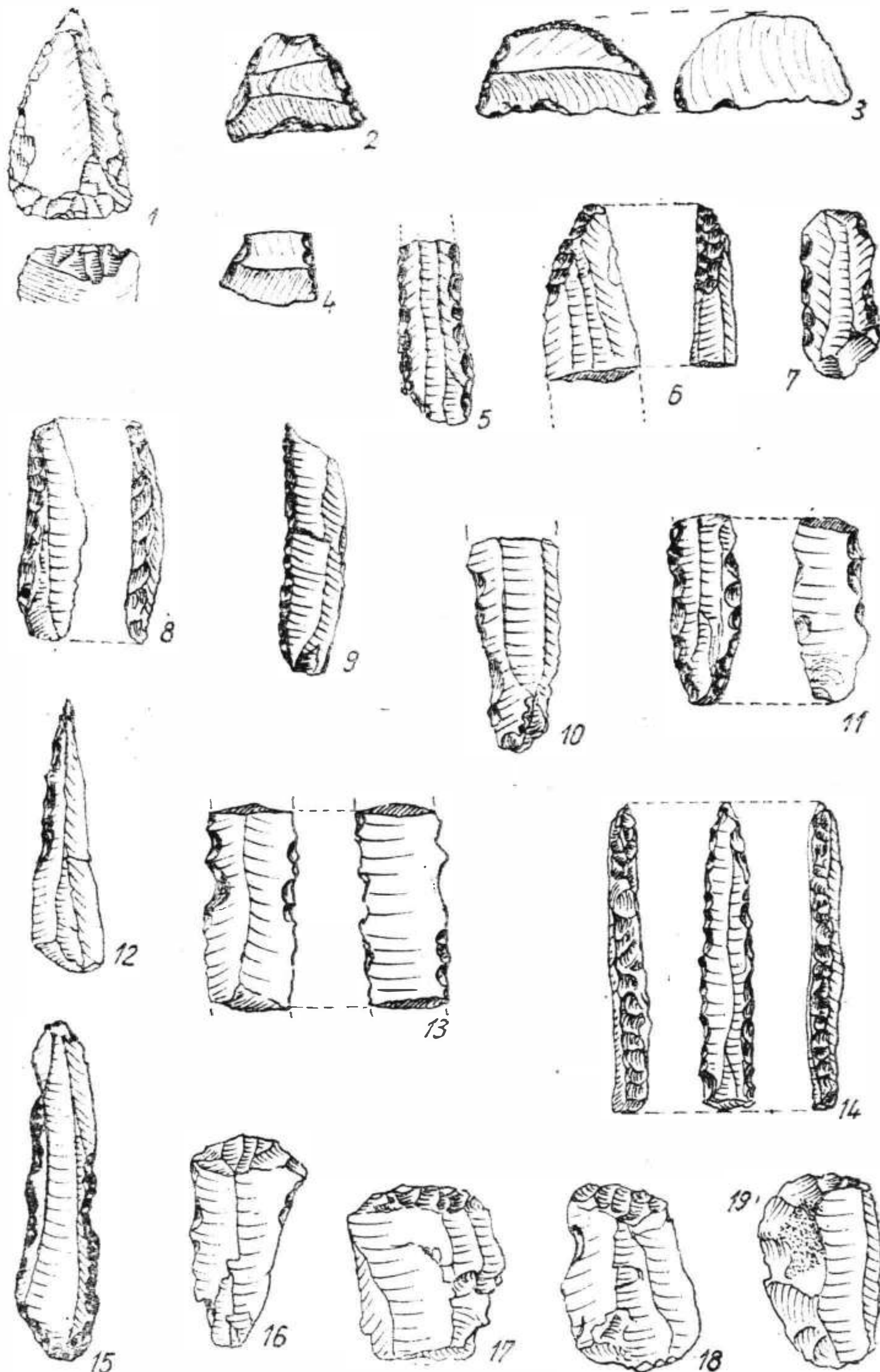

Fig. 2. Icuşeni — „Poiana Eroilor". 1—18 piese de silex microlitice: 1 vîrf triunghiular scurt cu retuşe directe plate şi inverse la bază; 2, 4 trapeze; 3 segment asimetric; 5—15 lamele divers retuşate (*à bord abattu* etc.) şi cu scobitură; 16—19 gratoare (scara 1/1).

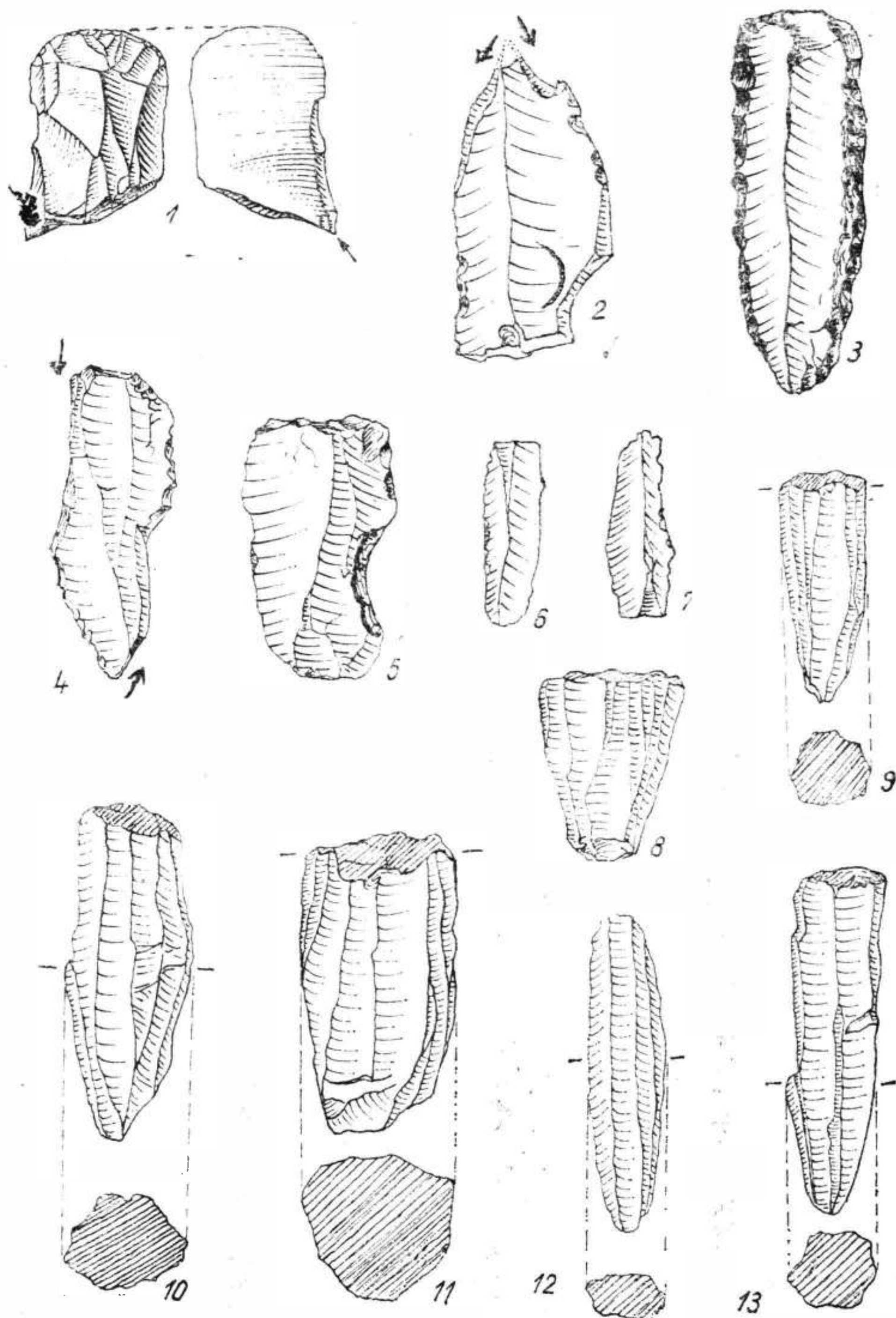

Fig. 3. Icușeni — „Poiana Eroilor". 1 — 13 piese de silex : 1 gratoar-burin ; 2, 4 burine ; 3, lamă cu retușe regulate ; 5 piesă trunchiată și cu scobitură largă ; 6, 7 lamele utilizate ; 8—13 nuclee piramidale și fusiforme (scara 1/1).

şi Băneasa) fac parte din marea zonă a tardenoazinului vest-nord-vest pontic. În stadiul documentării actuale nu vom insista asupra genezei şi evoluţiei acestei culturi, dar vom încerca totuşi să emitem ipoteza potrivit căreia tardenoazianul de aici a avut se pare mai multe etape de dezvoltare, prima din ele (cea veche) dezvoltîndu-se pe un fond gravetian oriental final. Nu pare exclus ca locuirile gravetiene tardive cum ar fi cea de la Balšaia Akarja (din apropiere de Odesa) sau cele din sud-estul Moldovei de la Puricani, Bereşti, Măluşteni, Moscu [11] etc., să reprezinte acel orizont cultural care ar fi putut evolua spre un epipaleolitic (tardenoazian incipient) şi la care ulterior s-au mai adăugat şi alte elemente (poate din afara acestei zone) mai ales dacă ţinem seama atît de tendinţa spre o microlitizare accentuată a uneltelor (piese pigmee), cît şi de apariţia unor forme cvazigeometrice, cum ar fi de pildă lamela teşită abrupt *(à bord abuttu)* trunchiată sau vîrful triunghiular cu baza retuşată, forme sesizate, în deosebi, în industriile litice din staţiunile descoperite de M. Brudiu pe teritoriile judeţelor Galaţi şi Vaslui. [12]

O altă etapă, evoluată, a culturii tardenoaziene din regiunea discutată ar fi reprezentată, credem, de locuirile de la Icuşeni. Ripiceni—Izvor, Erbiceni, al căror inventar litic este aproape identic dacă nu chiar identic cu cel descoperit în numeroase aşezări situate în regiunea de la est de Prut cum ar fi cele de la Frumuşica I [13] etc.) sau la Grebeniki [14], în apropiere de Tiraspol şi altele.

Fără îndoială că viitoarele cercetări vor îmbogăţi harta descoperirilor tardenoaziene din Moldova, iar studiile tehnico-tipologice ale materialelor litice, precum şi numeroasele analize cum ar fi cele palinologice sau cele referitoare la datările prin C_{14} etc., vor aduce lumini noi în ceea ce priveşte originea şi evoluţia acestei culturi care premerge neoliticul.

L'ÉTABLISSEMENT TARDENOISIEN D'ICUŞENI (COM. DE VORONA, DÉP. DE BOTOŞANI)

RÉSUMÉ

En bordure du village d'Icuşeni, à l'ouest, au lieu-dit Poiana Eroilor, a été découvert sur une terrasse supérieure du Siret un vaste site tardenoisien.

Le matériel lithique, essentiellement en silex de bonne qualité, provient de recherches de surface, et non de fouilles. Seul un petit sondage a été effectué, pour permettre quelques observations d'ordre stratigraphique et récolter des échantillons de terre en vue de la réalisation des diverses analyses.

L'industrie lithique a été étudiée et analysée d'après la liste-type du Dr. J. G. Rozoy. On a pu constater que le groupe d'outils le mieux repré-

[11] P. I. Boriskovski, SCIV, 15, 1964, 1, p. 5—17.

[12] M. Brudiu, *Paleoliticul superior*..., p. 51—70 ; idem, SCIVA, 30, 1979, 2, p. 285—291.

[13] N. A. Ketraru, *Pamiatniki epoh paleolitia i mezolita*, în *Arheolologiceskaia karta Moldavskoi S.S.R.*, I, Chişinău, 1973, p. 140—158.

[14] P. I. Boriskovski, *op. cit.*, ; V. N. Stanko, KS Moscova, 149, 1977, p. 40—53.

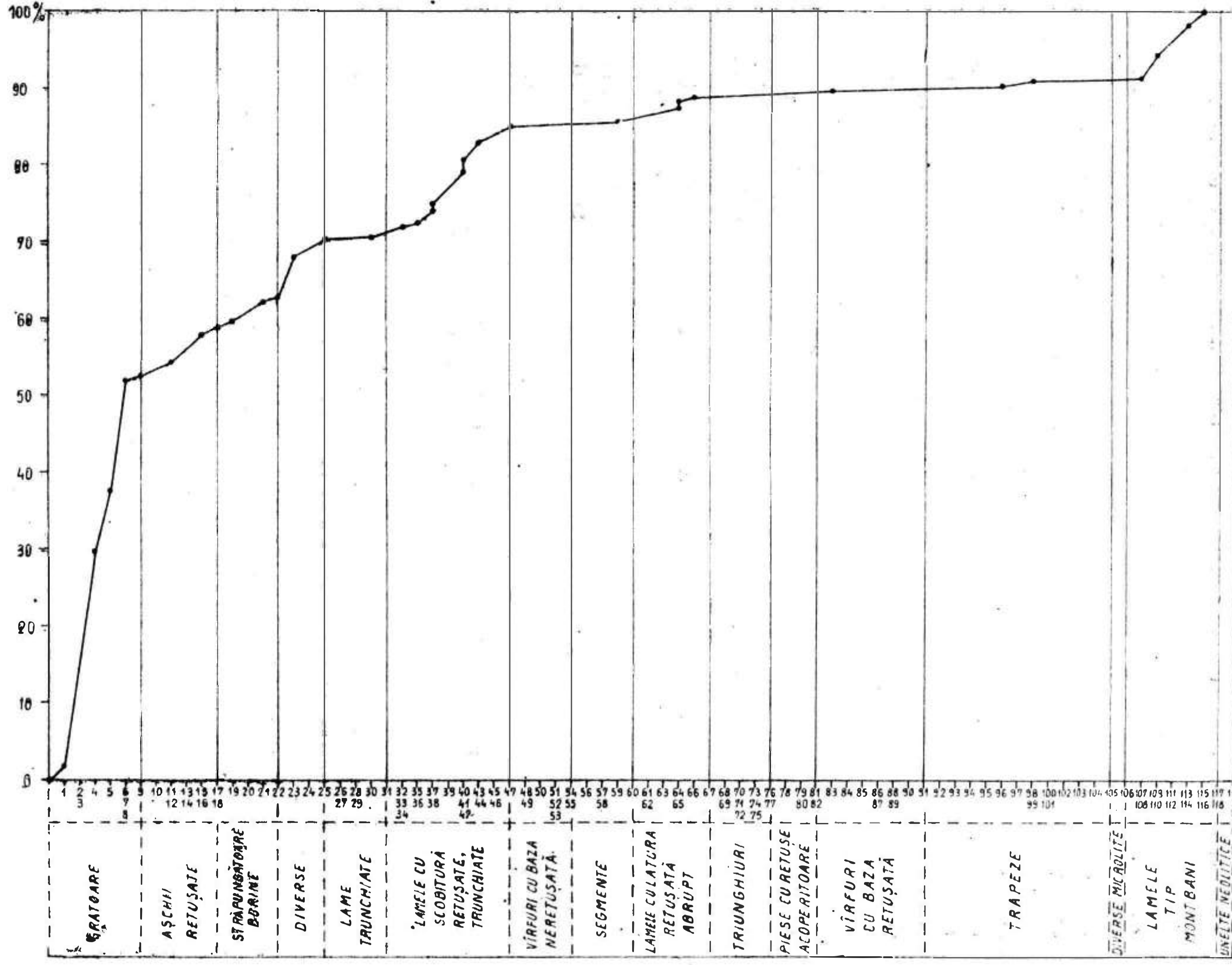

Fig. 4. Icușeni — „Poiana Eroilor", grafic cumulativ reprezentînd proporția uneltelor tardenoaziene.

senté est celui des grattoirs. Vient ensuite celui des lamelles retouchées, à encoche et à troncature, suivi des autres groupes. Les formes géométriques, comme par exemple le segment asymétrique, la pointe triangulaire courte (à la base droite retouché par des retouches directes et inverses plates), les trapèzes (asymétrique et symétrique court), apparaissent en nombre très réduit.

L'auteur est arrivé à la conclusion que le site d'Icuşeni fait partie, comme ceux de Ripiceni, Ghireni, Erbiceni, du grand complexe du Tardenoisien Ouest-Nord-Ouest pontique. Du point de vue chronologique, les sites mentionnés appartiennent, semble-t-il, à la phase évoluée de cette culture. En ce qui concerne l'origine du Tardenoisien de la zone en question, est envisagée la possibilité de son développement à partir d'un fond local, le gravettien final, auquel auraient pu s'ajouter, en parcours, également quelques éléments venus de l'extérieur.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Icuşeni — „Poiana Eroilor". 1—26 grattoirs sur éclats et lames de silex, microlithiques (échelle 1/1).

Fig. 2. Icuşeni — „Poiana Eroilor". 1—18 pièces de silex microlithiques : 1 pointe triangulaire courte à retouches directes et inverses, plates à la base ; 2,4 trapèzes ; 3 segment asymétrique ; 5—15 lamelles diverses à retouches diverses (à bord abattu, etc). et à encoche ; 16—19 grattoirs (échelle 1/1).

Fig. 3. Icuşeni — „Poiana Eroilor". 1 — 13 pièces de silex : 1 grattoir-burin ; 2,4 burins ; 3 lame à retouches régulières ; 5 pièce à troncature et à encoche large ; 6,7 lamelles utilisées ; 8 — 13 nuclei pyramidaux et fusiformes (échelle 1/1).

Fig. 4. Icuşeni — „Poiana Eroilor", graphique cumulatif représentant la proportion des instruments tardenoisiens.

DEPOZITUL DE OBIECTE ROMANE DE LA CĂIANU MIC (JUD. BISTRIȚA-NĂSĂUD)

DE

GEORGE MARINESCU și ALEXANDRU RETEGAN

În primăvara anului 1975, elevul Fazekaș Teodor a descoperit întîmplător cîteva obiecte de fier pe care le-a transportat la Școala generală din Căianu Mic. Ulterior, alte cîteva obiecte mărunte, rămase neobservate de către descoperitor, au fost culese de către profesorul de istorie Al. Retegan care a semnalat descoperirea muzeului județean.

Descoperirea a fost făcută pe dealul „Poduri", în punctul „Poderei", loc situat la N—V de centrul comunei, spre satul Dobric. După informațiile furnizate de către descoperitor obiectele s-au aflat depuse grupat într-o groapă ovală, de mici dimensiuni și a cărei adîncime nu depășea 60—70 cm.

În aprilie 1976, însoțiți de către descoperitor am efectuat un sondaj la locul amintit pentru o cercetare mai amănunțită a condițiilor în care a apărut depozitul [1]. Sondajul a dus la recuperarea altor fragmente de fier, identice în ceea ce privește starea de conservare cu piesele recuperate anterior. Am verificat astfel exactitatea informațiilor privind locul descoperirii și am putut face constatarea sigură că depozitul a fost recuperat în întregime. Sondajul, ca și cercetarea amănunțită a împrejurimilor nu a dus la descoperirea de fragmente ceramice, romane sau din alte epoci, fapt ce dovedește că obiectele au fost ascunse într-un loc izolat, la oarecare distanță de locuința posesorului lor.

Piesele recuperate sînt lucrate din fier prin batere la cald și prezintă urme evidente de întrebuințare. Toate obiectele sînt puternic atacate de rugină, din care cauză cîtorva fragmente mărunte, unele rupte probabil și cu ocazia descoperirii, nu le-am putut stabili cu certitudine tipul și utilizarea din epoca antică.

Depozitul, care se păstrează în Muzeul județean Bistrița, este compus așadar din următoarele piese:

1. *Brăzdar* (fig. 1/1). Lama ușor rotunjită spre vîrf se lățește spre partea superioară unde, prin crestarea și îndoirea plăcii de fier, s-au obținut cele două aripioare-manșon de fixare a brăzdarului pe talpa de lemn a plugului. Brăzdarul este ușor arcuit atît pe axul longitudinal, cît și pe cel transversal. Dimensiuni: lungimea totală = 19 cm; lățimea maximă a lamei = 10,8 cm; lățimea maximă a manșonului = 9 cm; grosimea maximă a lamei = 1 cm; inventar 12 357.

2. *Hîrleț* (fig. 1/2). Piesa este formată dintr-o lamă subțire, îngustă și ușor arcuită pe ambele fețe. Partea activă a lamei este dublată (pe ambele fețe) de o ramă atașată prin batere la cald. Partea superioară a lamei — inițial se pare de o formă rotunjită — intra, pînă la marginile de sus ușor pliate ale ramei, în despicătura unei cozi de lemn. Fixarea uneltei în coada de lemn era probabil consolidată apoi cu un manșon de fier. Dimensiuni: lungimea totală = 15,5 cm; lățimea maximă = 8,4 cm; grosimea maximă = 0,8 cm; inventar 12 358.

---

[1] La cercetare a participat și arheologul Ștefan Dănilă.

S C I V A, tomul 30, nr. 2, București, aprilie — iunie 1979, p. 253—260

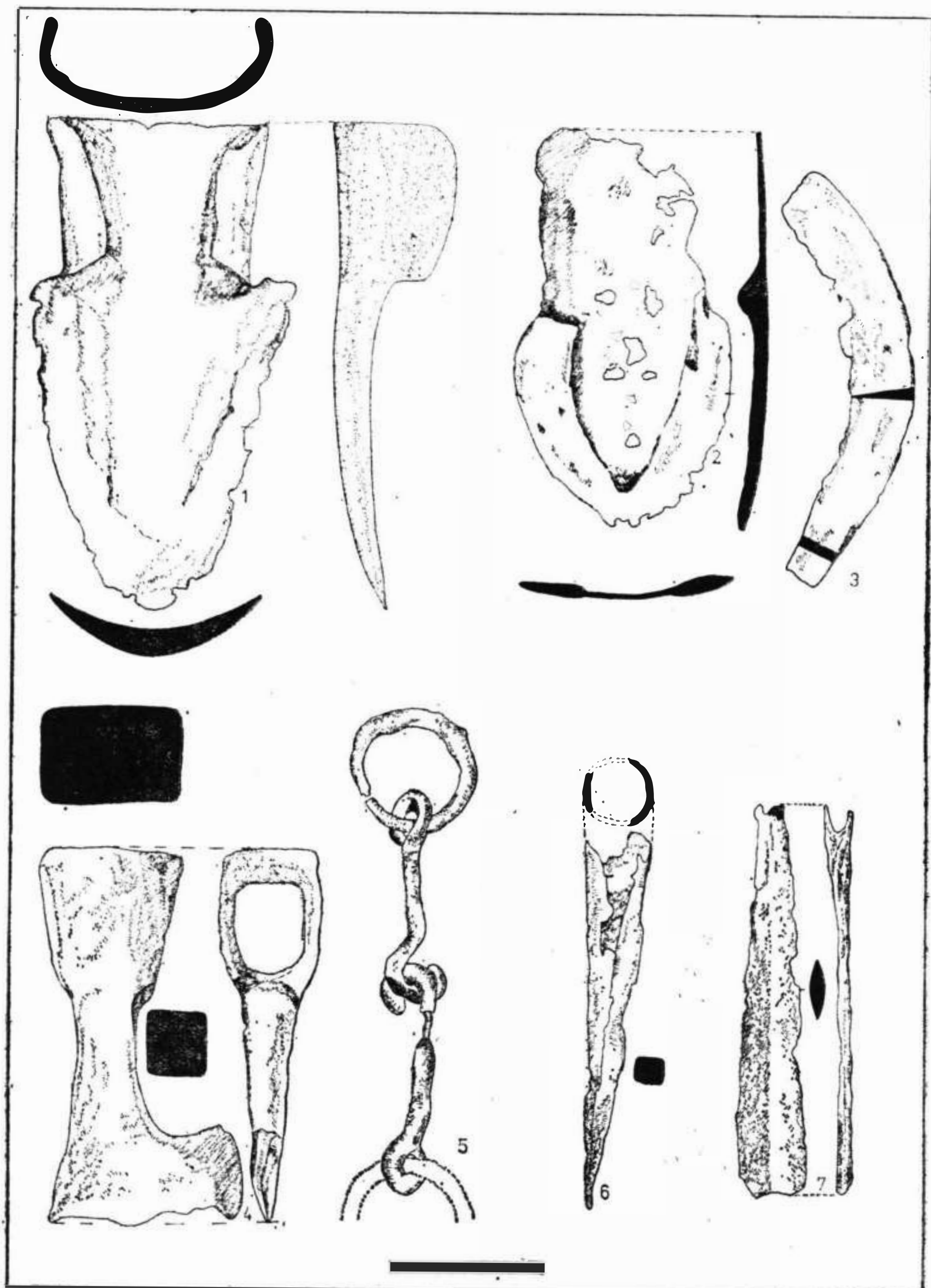

Fig. 1. Căianu Mic. 1 brăzdar de plug; 2 hîrleț; 3 seceră; 4 topor; 5 zăbală; 6 vîrf de suliță; 7 vîrf de lance (1/3).

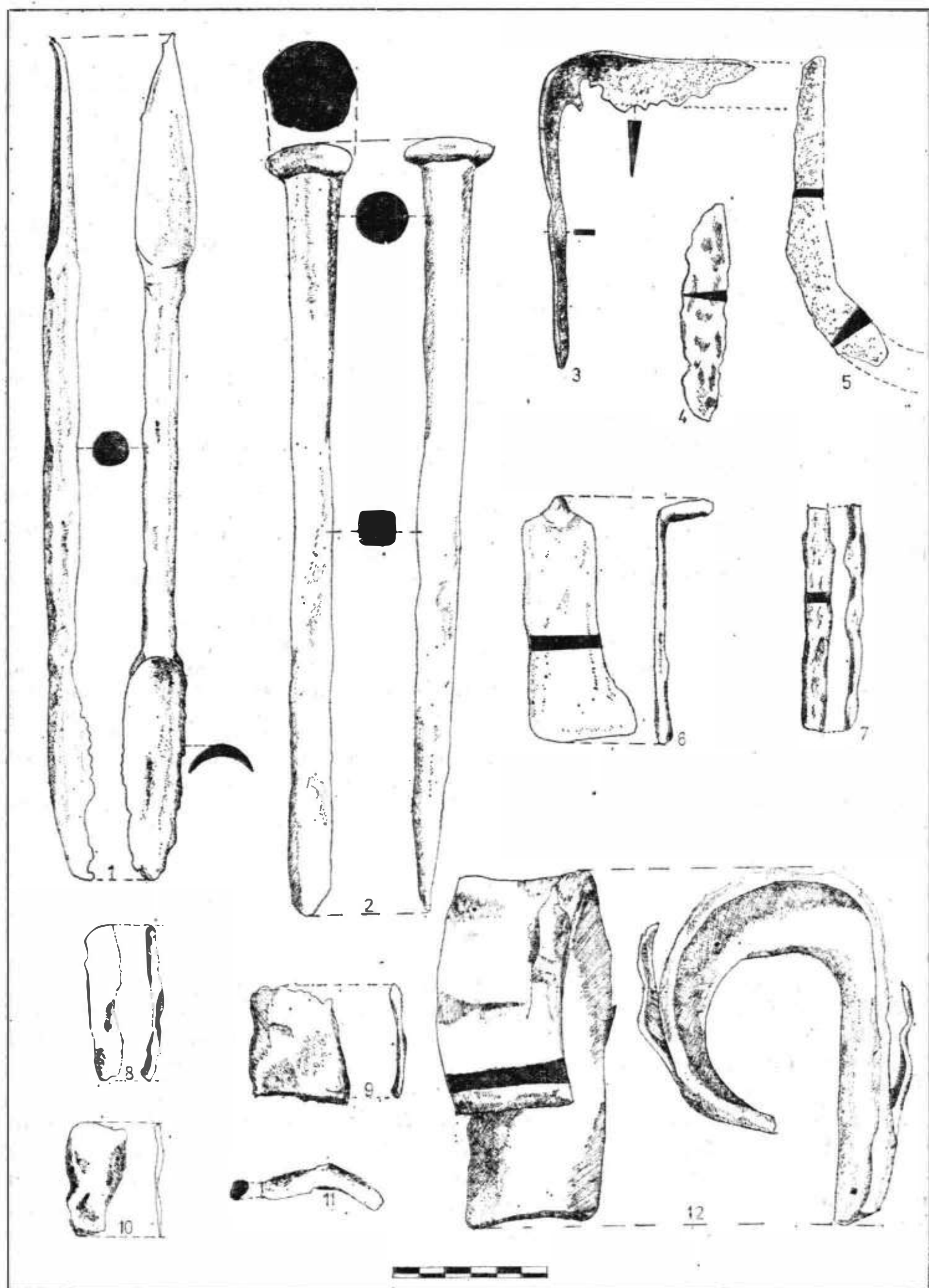

Fig. 2. Căianu Mic. 1 sfredel; 2 daltă; 3,5 cuțitoaie; 4 cuțite; 6 pană?; 12 bucșă?(1/3).

3. *Seceră* (fig. 1/3). Păstrată fragmentar, de tipul celor cu lama îngustă şi puternic arcuită. Dimensiuni: lungimea totală = 15,5 cm; inventar 12 359.

4. *Topor* (fig. 1/4). De tipul celor cu orificiu transversal pentru fixarea cozii de lemn, cu muchia dreptunghiulară, tăişul alungit şi deteriorat în parte după descoperire. Dimensiuni; înălţimea maximă = 14,6 cm; lăţimea maximă a tăişului = 7,5 cm; inventar 12 360.

5. *Zăbală* (fig. 1/5). Piesa este compusă din două segmente mobile înlănţuite cruciş la mijloc şi avînd la capete cîte o verigă (una pierdută după descoperire) de secţiune rotundă. Dimensiuni: lungimea totală actuală = 19 cm; lungimea segmentelor mobile = 8,7 şi 8,4 cm; diametrul exterior al verigii = 5 cm; inventar 12 361.

6. *Vîrf de suliţă* (călcîi de lance?) (fig. 1/6). Piesa are ascuţişul patrulater, iar tubul de înmănuşare conic. Tubul a fost realizat prin lăţirea şi plierea barei metalice. Dimensiuni: lungimea totală = 14,1 cm; diametrul maxim al tubului = 2,6 cm; inventar 12 362.

7. *Vîrf de lance* (fig. 1/7). Păstrat fragmentar, lama îngustă şi cu muchia nervurii abia conturată. Piesa, realizată prin batere dintr-o singură bucată de fier, mai păstrează la capătul inferior o parte din mînerul cu gaură de înmănuşare. Dimensiuni; lungimea totală = 15,2 cm; lăţimea maximă = 2,5 cm; inventar 12 363.

8. *Sfredel* (fig. 2/1). Lucrat dintr-o bară uşor torsionată, prevăzută la un capăt cu două muchii ascuţite realizate prin scobirea barei iar la celălalt cu o prelungire aplatizată. Dimensiuni; lungimea totală = 34 cm; lăţimea maximă = 2,5 cm; inventar nr. 12 364.

9. *Daltă* (fig. 2/2). Masivă, cu suprafaţa de lovire în formă de disc, cu corpul rotund spre capătul superior şi rectangular spre tăiş. Dimensiuni; lungimea totală = 28 cm; diametrul maxim al discului = 3,5 cm; inventar nr. 12 365.

10. *Cuţitoaie* (fig. 2/3). Fragmentară, lucrată dintr-o bară subţire, uşor lăţită în zona tăişului. Lama curbată şi ascuţită spre interior este plasată oblic faţă de cele două extremităţi ce se fixau în minerele de lemn. Dimensiuni: lungimea actuală, pe coardă = 15 cm; lăţimea maximă a lamei = 2,1 m; inventar nr. 12.366.

11. *Cuţitoaie*? (fig. 2/5). Fragmentară, s-a păstrat doar una din extremităţi şi capătul părţii arcuite. Dacă fragmentul actual a făcut parte într-adevăr dintr-o cuţitoaie atunci aceasta a fost de tipul celor cu lama curbată şi ascuţită spre exterior. Dimensiuni: lungimea totală actuală, pe coardă = 12,5 cm; lăţimea maximă = 1,7 cm; inventar nr. 12 367.

12. *Cuţit* (fig. 2/4). Păstrat fragmentar, cu un singur tăiş. Dimensiuni actuale; lungimea totală = 8,5 cm; lăţimea maximă = 1,7 cm; inventar nr. 12 368.

13. *Obiect de fier* (Pană) (fig. 2/6). Întreg, lucrat dintr-o bară aplatizată, lăţită la un capăt iar la celălalt terminată într-un pinten ascuţit, îndoit în unghi drept faţă de axul lung. Piesa a servit probabil la fixarea coasei sau toporului în coada de lemn. Dimensiuni: lungimea totală = = 9,4 cm; lăţimea maximă = 4,2 cm; lungimea pintenului = 2,4 cm; inventar nr. 12 369.

14 — 18. *Cinci fragmente* (fig. 2/7—11) cu o utilizare greu de stabilit, poate cu excepţia fragmentului de la fig. 2/9 care pare să fi făcut parte dintr-o coasă; inventar 12 370.

19. *Bucşă*? (fig. 2/12). Lucrată din bară masivă, aplatizată, cu marginile uşor îngroşate, pe feţele exterioare apărînd cîte o prelungire ondulată. Remarcăm de asemenea şi faptul că piesa a avut, pe butucul roţii, capetele doar alăturate şi nu sudate. Dimensiuni: diametrul maxim, dacă a servit ca bucşă; exterior = aproximativ 10 cm; lăţimea maximă a barei = 5,2 cm; grosimea maximă = 0,8 cm; inventar 12 371.

Din prezentarea de mai sus a reieşit faptul că depozitul are în componenţa sa unelte agricole, de dulgherie, arme, piese de harnaşament etc. Majoritatea obiectelor fac parte din categorii binecunoscute şi au frecvente analogii în descoperirile făcute pe teritoriul ţării noastre şi datate în Latèneul dacic tîrziu, dar mai ales în secolele II — III e. n.

Brăzdarul (fig. 1/1), avînd o formă bine proporţionată, manşonul deschis şi mai îngust decît maxima lăţime a lamei triunghiulare, se înscrie în seria aşa-numitelor brăzdare de „tip roman". Acest tip, construit cu economie de metal, a cunoscut o largă răspîndire şi folosire în lumea romană şi în zonele sale de influenţă [2].

---

[2] V. Neamţu, *La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIIIe siècle*, Bucureşti, 1975, p. 58 şi nota 63.

Descoperirea unor exemplare apropiate ca formă în incinta fortificației de la Căpîlna [3] a făcut pe unii cercetători să creadă că brăzdarele de „tip roman" s-au răspîndit în Dacia încă înainte de cucerirea romană [4]. Deși nu excludem cu totul această posibilitate apreciem și noi că brăzdarele de la Căpîlna nu pot fi un argument în susținerea ipotezei penetrației brăzdarului de „tip roman" în Dacia preromană [5].

Cum este și firesc cele mai bune analogii privind forma și dimensiunile exemplarului nostru le-am găsit în brăzdarele de epocă romană de la Dedrad [6], Mărculeni [7], sau de la Corvinești [8]. Acest tip de brăzdar a continuat însă să fie folosit și în perioadele următoare, prefeudală și feudală timpurie, fapt dovedit de numărul relativ mare al descoperirilor de acest gen făcute pe teritoriul României [9]. În legătură cu acestea din urmă, se impune însă o precizare și anume aceea că ele sînt mai mult în principiu decît de fapt analogii pentru brăzdarele de tip roman „clasice". Deosebirile privesc în special *modul de execuție* (în vădit regres față de piesele de epocă romană), *forma rudimentară* (datorită tendinței de lărgire disproporționată a lamei și manșonului) și *dimensiunile* (în special greutatea). Cîteva din remarcile de mai sus pot fi ilustrate de pildă prin brăzdarele de la Obreja [10] și Bratei [11] databile într-o epocă postromană, dar lucrate rudimentar, sau prin cele medievale timpurii de la Căpîlna [12], Mănăstirea [13] sau Șieu [14], identice ca formă cu cele de „tip roman", dar mult mai mari și mai grele [15].

Întrucît acest tip de brăzdar a fost folosit, alături de cel de „tip dacic", pe tot timpul stăpînirii romane în Dacia, datarea sa în secolele II — III e. n. este asigurată, constatare cu atît mai importantă cu cît

---

[3] M. Macrea, I. Berciu, Dacia, N. S., 9, 1965, p. 223, 228, fig. 41 ; R. Tanțău, *Meșteșugurile la geto-daci*, București, 1972, fig. 5.

[4] Părere formulată în scris mai întîi de I. Glodariu și M. Cîmpeanu, SCIV, 17, 1966, 1, p. 25 și preluată apoi de V. Neamțu, *op. cit.* p. 58.

[5] După examinarea pieselor de la Căpîlna, I. Glodariu, ActaMN, 4, 1967, p. 471. nota 2,, revine asupra părerii enunțate anterior (SCIV, 17, 1966, 1, p. 25) considerînd brăzdarele ca fiind medievale (cel asimetric sigur și foarte probabil cel cu aripioare-manșon, publicat în Dacia. N. S., 9, p. 228, fig. 31). Brăzdarele „dacice" de la Căpîlna prezentate de R. Tanțău, *op. cit*, fig. 5, sînt, după părerea noastră, cel mai devreme din epoca feudală dacă nu chiar din cea modernă.

[6] I. Glodariu, M. Cîmpeanu, SCIV, 17, 1966, 1, p. 19 și urm., fig. 2/1 și fig. 4/1.

[7] I. Glodariu, A. Zrinyi și P. Gyulai, Dacia, N. S., 14, 1970, p. 208, fig. 3/1 și fig. 21/5.

[8] G. Marinescu, Arhiva someșeană, Muzeul Năsăud, 3, 1975, p. 304—305, fig. 7.

[9] Prezentarea tuturor acestor descoperiri, cu o bogată bibliografie și ilustrație, făcută recent de V. Neamțu, *op. cit.* p. 58 și urm. ne scutește de reluări.

[10] Depozitul de unelte de la *Obreja* (D. Protase, ActaMN, 8, 1971, p. 140, 8/4—8) se datează după părerea noastră în secolul al IV-lea e. n. Pledează pentru această datare forma brăzdarului și a ramei-hîrleț. Datarea depozitului în secolul al IV-lea e. n. — dacă presupunerea noastră este valabilă — nu schimbă cu nimic concluziile istorice și semnificația etnică atribuită de D. Protase descoperirilor de la Obreja, avînd în vedere că așezarea amintită datează din secolul al II-lea e.n. pînă în a II-a jumătate a secolului al IV-lea.

[11] Eugenia Zaharia, Materiale, 8, 1962, p. 626—627, fig. 7/3 ; L. Bârzu, *Continuitatea populației autohtone în Transilvania în secolele IV—V. Cimitirul 1 de la Bratei*, București, 1973, p. 55—56, pl. 21/9.

[12] M. Macrea, I. Berciu, Dacia, N. S., 9, 1965, p. 229, fig. 31.

[13] G. Coman, SCIV, 20, 1969, 2, p. 309, fig. 16/14 ; V. Neamțu, *op. cit.*, p. 69, fig. 8/3.

[14] Șt. Dănilă, Arhiva someșană, 1, 1972, p. 181 și urm., fig. 2.

[15] Spre edificare menționăm că exemplarul nostru, identic ca formă cu cele 2 exemplare de la Șieu, se deosebește net de acestea prin greutate : exemplarul de la Căianu Mic, lucrat dintr-o placă subțire, cintărește 600 g, pe cind cele de la Șieu, lucrate dintr-o placă masivă, cîntăresc peste 4 500 g fiecare.

avem în vedere faptul, după cum se va vedea mai jos, că brăzdarul este piesa de bază în datarea întregului depozit.

Hîrlețul (fig. 1/2), ca unealtă de grădinărit, este atestat în mai multe descoperiri de epocă romană cum ar fi, de pildă, cele de la Hobița[16], Răcari[17], Peceneaga—Mangalia[18] sau Mărculeni[19]. Trebuie să remarcăm însă faptul că unealta prezentată de noi nu este similară pieselor amintite care, dealtfel, sînt considerate de unii cercetători ca fiind de fapt brăzdare[20]. Hîrlețul nostru pare să reprezinte veriga de legătură între hîrlețele mai vechi, de lemn, folosite pînă în epoca romană, și hîrlețele de lemn cu ramă metalică folosite și ele se pare încă din epoca romană[21] pînă în epoca feudală. Prezența unei rame metalice de hîrleț în depoziul de la Obreja[22] sau în așezarea din secolele III — IV de la Poienești[23] dovedește că înlocuirea hîrlețelor din prima categorie cu cele din categoria a doua a început încă de prin secolul al III-lea e. n. Înlocuirea poate fi pusă în legătură cu penuria de metal resimțită și în Dacia în a doua jumătate a secolului al III-lea e. n., ca urmare a situației de criză politică, economică, prin care trecea Imperiul roman, dar este posibil ca înlocuirea să fi fost făcută și din rațiuni tehnice, impuse de faptul că prin cioplirea, dintr-o singură bucată de lemn, a cozii și a lamei, pe marginile căreia se putea aplica cu ușurință rama, se evitau probabil dificultățile de fixare în coada de lemn a unor hîrlețe de tipul celui de la Căianu Mic. Hîrlețul se datează așadar, cel mai probabil, în secolul al III-lea e. n., poate chiar în a doua sa jumătate.

Secera (fig. 1/3) fiind păstrată fragmentar nu poate fi încadrată cu certitudine într-una dintre variantele de seceri stabilite pentru piese întregi găsite în depozite bine datate[24]. Dealtfel, această unealtă apare, în forme similare, atît în descoperirile Latèneului dacic, în cele din secolele II — III din Dacia romană sau din afara granițelor ei, cît și în descoperiri mai tîrzii, practic pînă în epoca feudală.

Toporul, sfredelul, cuțitoaiele ca unelte de bază în practicarea dulgheriei sînt piese ce apar frecvent în descoperirile databile în Latèneul dacic sau în cele de epocă romană. Toporul, de pildă, are analogii în piesa găsită la Grădiștea Muncelului[25] sau la Mărculeni[26], ca și în cele două topoare

---

[16] O. Floca, Materiale, 1, 1953, p. 751, fig. 9.

[17] D. Tudor, *Oltenia romană* [3], 1968, fig. 12/9.

[18] *Istoria României*, 1, 1960, p. 510—511, fig. 112/2.

[19] I. Glodariu, A. Zriny, P. Gyulai, Dacia, N. S., 14, 1970, p. 222—223, fig. 12/1—3 și fig. 25/3, 6.

[20] V. Neamțu, *op. cit.*, p. 57. În ce ne privește considerăm că argumentele formulate de I. Glodariu, A. Zrinyi și P. Gyulai *op. cit.* sînt, cel puțin deocamdată, mai convingătoare, fapt ce ne face să apreciem și noi piesele cu lama triunghiulară și cu manșon lung și îngust ca fiind hîrlețe.

[21] V. Neamțu, *op. cit.*, p. 199 cu bibliografia problemei.

[22] D. Protase, *op. cit.*, p. 140, fig. 8/7.

[23] R. Vulpe, Materiale, 1, 1953, p. 305, fig. 91/3.

[24] I. Glodariu, A. Zrinyi, P. Gyulai, *op. cit.*, p. 221 ; Gh. Bichir, SCIV, 16, 1965, 4, p. 688—689.

[25] R. Tanțău, *op. cit.*, fig. 14.

[26] I. Glodariu, A. Zrinyi, P. Gyulai, *op. cit.*, p. 215, fig. 14/2 și fig. 27/3.

romane descoperite recent la Șieu—Odorhei [27]. Sfredelul apare în forme similare sau identice în descoperirile de epocă dacică [28], în cele romane: Bumbești [29], Mărculeni [30], Romula [31] etc., ca și în cele carpo-dacice [32] sau postromane [33]. Cu exemplarul pe care-l prezentăm, fixat într-un mîner de lemn și întărit probabil cu o garnitură metalică, se puteau face găuri în lemn de circa 2,5 cm. Cuțitoaiele, folosite în special pentru prelucrarea doagelor și a obezilor, și avînd partea activă spre interior sau spre exterior. apar frecvent atît în descoperirile dacice [34], cît și în cele romane [35].

Dalta (fig. 2/2) a putut fi folosită și la prelucrarea lemnului deși prin masivitate sugerează mai degrabă folosirea ei la prelucrarea unor materiale dure: metal, eventual piatră. Astfel de piese, mai mult sau mai puțin asemănătoare, dar cu o destinație similară, au fost găsite la Grădiștea Muncelului [36], la Hoghiz [37], la Poienești [38], ca și în descoperirile mai tîrzii de la Trușești [39] sau Păcuiul lui Soare [40].

În afara uneltelor prezentate, depozitul mai conține și cîteva piese cu o utilizare mai restrînsă, toate fiind însă cunoscute din diferite descoperiri făcute anterior. Astfel zăbala (fig. 1/5), avînd analogii încă în descoperirile celtice transilvănene [41], se regăsește într-o formă identică în descoperirile făcute în castrul Jidava [42] sau în cel de la Gilău [43], ca și în cele găsite în

---

[27] Unul dintre topoare se află în Muzeul județean Bistrița (inv. 12 459), celălalt în colecția sătească Șieu—Odorhei, jud. Bistrița-Năsăud. Ambele topoare, găsite sigur într-un strat de cultură roman, sînt similare ca formă celui de la Căianu Mic, dar diferă, și ele, în ceea ce privește zona dinspre muchie. Toporul de la Căianu Mic prin forma plan-convexă a găurii de fixare, ca și prin lățirea triunghiulară dinspre muchie pare să fie, deocamdată, o descoperire singulară în Dacia romană, constatare confirmată și de I. Glodariu care a răspuns cu amabilitatea-i cunoscută solicitării noastre.

[28] La *Grădiștea Muncelului* (C. Daicoviciu și colab., SCIV, 3, 1952, 1, p. 301, fig. 20 și 22; C. Daicoviciu, în *Istoria României*, I, 1960, p. 269, fig. 60/7; I. Berciu, Al. Popa, SCIV, 14, 1963, 1, p. 159, fig. 2/5) sau la *Piatra Craivii* (I. Berciu, Al. Popa, *op. cit.*, p. 159, nota 2).

[29] Gr. Florescu, Ex. Bujor, A. Matrosenco, Materiale. 4, 1957, p. 103 și urm., pl. 3/20; D. Tudor, în *Istoria României*, 1, 1960, p. 399, fig. 94/5).

[30] I. Glodariu, A. Zrinyi, P. Gyulai, *op. cit.*, p. 214, fig. 13/4 și fig. 25/4—5.

[31] G. Popilian, Dacia, N. S., 20, 1976, fig. 12/8.

[32] La *Mătăsaru* (Gh. Bichir, Eug. Popescu, StComPitești, 1, 1968, p. 85 și urm., fig. 2/3 sau la *Poiana— Dulcești „Varniță"* (Gh. Bichir, SCIV, 16, 1965, 4, p. 675 și urm., fig. 9/1).

[33] La *Obreja*, (D. Protase *op. cit.* p. 140, fig. 8) sau la *Bratei* (L. Bârzu, *op. cit*, p. 57, pl. 22/1—2). Dealtfel această unealtă, într-o formă identică, s-a folosit vreme îndelungată fiind practic în uz și astăzi.

[34] C. Daicoviciu în *Istoria României*, I, 1960, p. 269, fig. 60/1—2; I. Glodariu, ActaMN, 12, 1975, p. 111, fig. 10/10.

[35] La *Bumbești* (Gr. Florescu și colab. Materiale, 4, 1958, p. 115, pl. 3/11), la *Ciumăfaia* (Z. Székely, StComSibiu, 14, 1969, p. 155, și urm., fig. 13/5) sau la *Pojejena* (N. Gudea, Banatica, 3, 1975, p. 333 și urm., fig. 8/4).

[36] I. Glodariu, ActaMN, 12, 1975, p. 110, fig. 7/4.

[37] K. Horedt, Materiale, 1, 1953, p. 794, fig. 6/11.

[38] R. Vulpe, Materiale, 1, 1953, p. 306, fig. 93/1.

[39] I, Ioniță, în *Relation between the autochtonous population and the migratory populations on the territory of Romania*, București, 1975, p. 78, fig. 114.

[40] P. Diaconu, D. Vîlceanu, *Păcuiul lui Soare*, I, București, 1972 p. 166, fig. 66/1.

[41] Piese analoage în privința formei (tehnica de execuție fiind însă întrucîtva diferită) apar în descoperirile de caracter celtic transilvănean. Pentru tipologie și datare vezi recentul studiu al lui Vlad Zirra, File de istorie, 3, 1974, p. 143 și urm., fig. 5.

[42] Em Popescu, Eug. Popescu, StComPitești, 1, 1968, p. 76, fig. 5.

[43] M. Rusu, Materiale, 2, 1956, p. 687 și urm., pl. I/16.

aşezările carpice din Moldova[44]. Prezenţa armelor, de tip roman, în depozit nu este nici ea neobişnuită[45] ba ne apare chiar normală dacă ne gîndim că depozitul a fost ascuns într-o zonă de graniţă, împînzită cu turnuri de pază şi supraveghere[46] şi permanent controlată de trupele unităţii *ala I Tungrorum Frontoniana*, ce staţiona în castrul de la Ilişua[47], situat la circa 6 km de locul ascunderii depozitului.

În sfîrşit, ultima piesă care a mai rămas de discutat este cea pe care noi am considerat-o ca fiind bucşă (fig. 2/12), deşi nu excludem posibilitatea utilizării ei în alte scopuri. Forma şi diametrul piesei o fac analoagă celor două bucşe de la Bratei[48]. În ce priveşte cele două prelungiri ondulate, procedeu de prelucrare a fierului cunoscut atît în lumea dacică[49], cît şi cea romană[52], credem că acestea au avut, mai probabil, un rol ornamental decît unul funcţional.

După cum am mai menţionat depozitul a fost descoperit întîmplător şi fără alte materiale însoţitoare (ceramică în primul rînd) care ar fi uşurat mult problema datării sale. Pe baza formei, tipului şi a analogiilor prezentate considerăm totuşi că dispunem de suficiente argumente pentru datarea depozitului în epoca romană, adică în secolele II—III e. n., mai probabil în a doua jumătate a acestui interval.

DER DEPOTFUND RÖMISCHER GERÄTE VON CĂIANU MIC, (KR. BISTRIŢA—NĂSĂUD)

ZUSAMMENFASSUNG

Die Verfasser legen ein Depot eiserner, im Frühjahr 1975 auf der Flur des Dorfes Căianu Mic zufällig gefundener Geräte vor. Das Depot, das unter anderem eine Pflugschar von „römischem Typ'', einen Spaten, eine Radwagenbuchse, Zimmermannswerkzeug, Waffen usw. umfaßt, datiert in das 2. — 3. Jh. und gehörte einem römischen Kolonisten.

Auf die gleiche Datierung weisen auch einige Geräte (Buchse, Meißel, aber besonders der Spaten) des Depots hin. Dieses wird — zur Gänze gerettet — im Kreismuseum von Bistriţa aufbewahrt.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Abb. 1 Căianu Mic. 1 Pflugschar; 2 Spaten; 3 Sichel; 4 Axt; 5 Gebißstange; 6 Speerspitze; 7 Lanzenspitze.
Abb. 2 Căianu Mic. 1 Bohrer; 2 Meißel; 3,5 Pflugmesser; 4 Messer; 5 Keil? 12 Buchse?

---

[44] La *Poienești*, (R. Vulpe, Materiale 1, 1953, p. 304, fig. 90/2) la *Rogojeni* (I. T. Dragomir Materiale, 9, 1970, p. 509, fig. 5/4) sau la *Butnărești* (V. Ursachi, Carpica, 1, 1968, p. 147, fig. 27/14).

[45] Un vîrf de lance s-a găsit și în depozitul de la *Mărculeni* (I. Glodariu și colab., Dacia, N. S., 14, 1970, p. 218, fig. 15/1).

[46] Pentru cercetările mai noi a se vedea lucrările lui Șt. Ferenczi, File de istorie, 2, 1972, p. 37 şi urm.; 3, 1974, p. 181 şi urm.; Sargetia, 10, 1973, p. 79 şi urm.

[47] Despre garnizoana de la Ilişua, vezi TIR, L 35, București, 1969, p. 46.

[48] Eug. Zaharia, Materiale, 8, 1962, p. 626, fig. 7/1; M. Macrea în *Istoria Romîniei*, I, 1960, p. 617, fig. 152/2—3; L. Bârzu, *op. cit.*, p. 224, pl. 21/1,3.

[49] C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roşie*, Bucureşti, 1954, pl. 7/1—2.

[50] R. Popa, ActaMN, 9, 1972, p. 444, fig. 12.

DEPOZITUL DE UNELTE DESCOPERIT LA ZAHAREŞTI (JUD. SUCEAVA)

DE

EMIL I. EMANDI

Intensificarea şi extinderea cercetărilor arheologice în bazinul superior al Şomuzului Mare au fost completate cu descoperirile din satul Zahareşti [1] (comuna Stroeşti), de pe locul numit „Sălişte". În urma investigaţiilor arheologice efectuate în vara anului 1977, au fost depistate două niveluri de locuire: unul din secolele IV—V e. n. şi altul din perioada feudalismului dezvoltat, niveluri în care au fost surprinse mai multe complexe de locuire, gropi menajere şi două pietrare. Alături de acestea, un loc aparte îl ocupă descoperirea unui depozit de unelte confecţionate din fier, dezvelit în secţiunea S_1 (careul 58—60), la —0,85 m.

Dacă ne referim la stratigrafia locului unde au fost surprinse piesele respective situaţia se prezintă astfel: baza săpăturii este, fără excepţie, reprezentată de solul viu de culoare galbenă, peste care se suprapune un strat de pămînt de culoare cenuşie-cafenie în care au fost îngropate uneltele, strat în care s-au găsit sporadic fragmente ceramice caracteristice secolului al XVI-lea. Acest nivel este suprapus de solul vegetal actual, în care s-au găsit materiale arheologice aparţinînd secolelor XVI—XVII.

Depozitul nu făcea parte din inventarul vreunei locuinţe sau dependinţe, el fiind depistat la circa 30 m sud faţă de locuinţa nr. 2, datată în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, dezvelită tot în secţiunea S_1. Groapa în care au fost depuse uneltele este slab conturată şi de dimensiuni reduse, ea fiind adîncită, faţă de nivelul actual de călcare, pînă la —0,85 m. În general, starea de conservare este destul de bună, piesele fiind doar parţial atacate de oxizii metalici. Depozitul de unelte se compune din următoarele piese: două burghie, un topor de tîmplărie, o coasă, un otic şi un cuţit de plug aflat în stadiu de prelucrare, toate executate din fier.

După modul de folosinţă, uneltele se pot împărţi în două grupe. Din prima grupă fac parte uneltele folosite la prelucrarea lemnului:

1. Topor tip bardă, cu tub de înmănuşare, caracterizat prin dimensiuni mari, cu lama lată şi muchia asimetrică faţă de tăiş [2]. (fig. 1/5). Partea activă a toporului (tăişul), uşor arcuită,

---

[1] Cercetările din zona depresionară intracolinară Liteni s-au făcut potrivit unui plan de lucru bine stabilit, avînd ca responsabil de şantier pe M. D. Matei.

[2] În această categorie de topoare specifice tîmplăriei se pot deosebi două tipuri: topor tip bardă avînd muchie simetrică faţă de tăiş (fig. 2/3,4), folosit în special pentru cioplirea butucilor şi topor tip bardă cu muchia asimetrică faţă de tăiş, folosit pentru crăpatul bîrnelor în scînduri (fig. 2/1,5).

S C I V A, tomul 30, nr. 2, Bucureşti, aprilie — iunie 1979, p. 261—269

este executată pe ambele fețe ale lamei. Muchia, în secțiune ovală, este ușor rotunjită pe toată suprafața sa. Gîtul toporului este lung, în secțiune dreptunghiulară, făcînd legătura dintre lamă și muchia toporului. Păstrat integral, cu excepția tubului de înmănușare, care parțial s-a rupt,

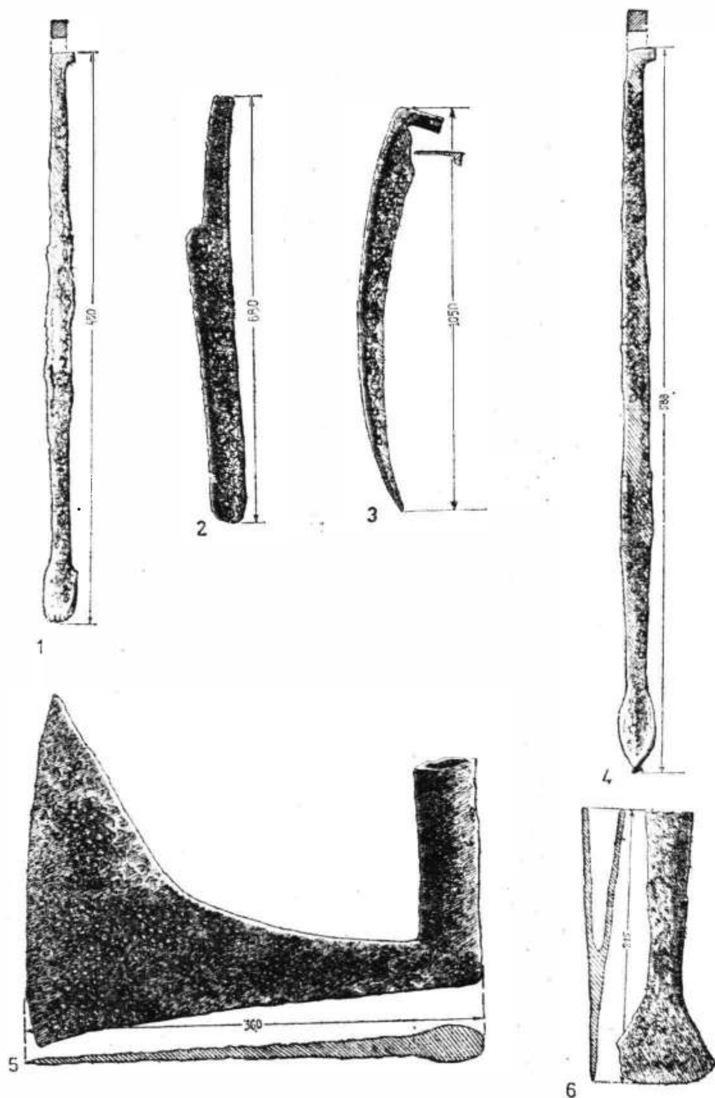

Fig. 1. Zaharești. Depozitul de unelte: 1,4 burghie; 2 cuțit de plug; 3 coasă; 5 topor tip bardă; 6 otic.

toporul era acoperit complet cu oxizi. Asemenea topoare de tip bardă erau folosite în dulgherie (fig. 2/3–5), în special, la cioplitul butucilor și crăpatul lor în scînduri [3].

---

[3] *Monumenta Hungariae Historica, Scriptores*, II, p. 382–383; Tudor Pamfile, *Industria casnică la români*, București, 1910, p. 115 și urm.

Dimensiuni : lungimea totală 0,36 m ; lăţime a lamei 0,13 m ; lungimea gîtului 0,20 m ; lăţimea muchiei 0,15 m ; lungimea tăişului 0,285 m ; diametrul exterior al tubului de înmănuşare 0,024 m ; lungimea păstrată a tubului de înmănuşare 0,17 m.

2. Burghie din fier (sfredele) de format mare — în total două exemplare (fig. 1/1, 1/4). Tijele, rectangulare în secţiune, au cîte două spire la capătul inferior, care este ascuţit. Capătul superior este îndoit în unghi drept, într-o singură parte, unde era introdus mînerul de lemn.

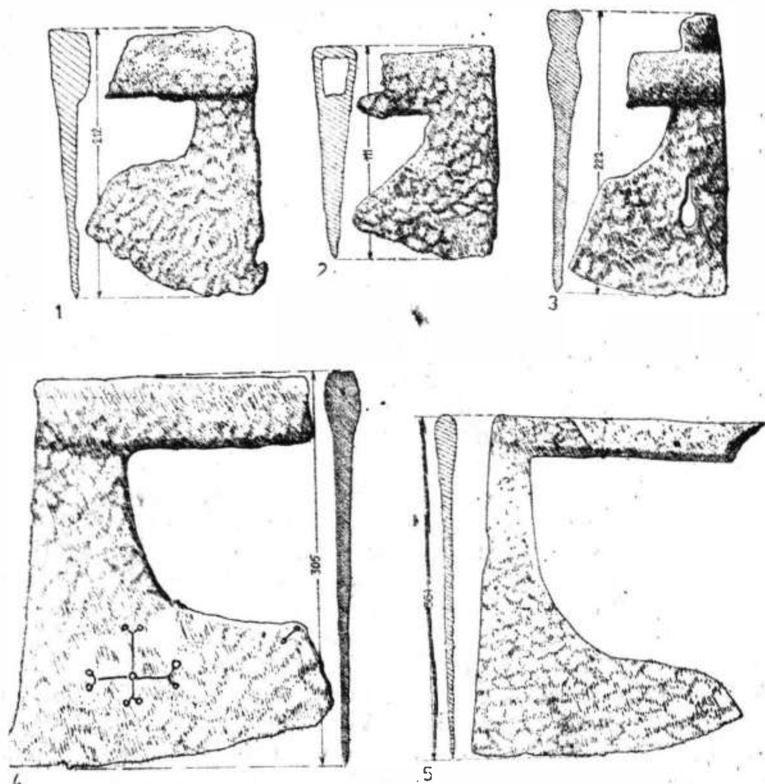

Fig. 2. Topoare tip bardă de tîmplărie. 1—4 Bistriţa (din colecţia muzeului de istorie Bistriţa inv. 2 688) ; 5 Suceava (aceeaşi colecţie, inv. 436).

Deşi s-au păstrat integral, unul din burghie are partea activă ruptă parţial din vechime. De precizat că ambele burghie au fost lucrate dintr-o singură bucată. După forma şi mărimea „florii" (partea activă a burghiului) burghiile erau folosite în dulgherie la perforatul roţilor de care şi a bîrnelor de casă (putînd face găuri cu diametrul de 0,020 m).

Dimensiuni : lungimea de 0,585 m şi respectiv de 0,45 m ; grosimea de 0,015 m ; lungimea părţii active de 0,06 m ; lungimea capătului de prins mînerul de 0,013 m.

Din grupa a doua fac parte uneltele folosite în agricultură :

3. Cuţit de plug (fig. 1/2), uşor arcuit, nefinisat (în prelucrare), se caracterizează prin masivitate şi lungime mare. Era folosit la plugul cu brăzdar asimetric [4]. Adaptat la uneltele de arat greoaie, trase de trei-patru perechi de boi, în vederea executării unor arături cît mai adînci. Prinderea cuţitului de grindei se făcea în unghi de circa 60°, pentru ca lama să poată tăia mai lesne rădăcinile şi solul înţelenit.

[4] V. Neamţu, ArhMold, 4, 1966, p. 307 ; idem, *La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIIIe siècle*, Bucureşti, 1975, p. 75.

Dimensiuni : lungimea maximă de 0,68 m ; lungimea tăişului 0,47 m ; lungimea mînerului de prindere 0,21 m ; lăţimea mînerului de prindere 0,04 m ; lăţimea lamei 0,06 m ; grosimea mînerului 0,012 mm.

4. Otic (fig. 1/6), cu tubul de înmănuşare pe verticală şi cu lama lăţită lateral. Este una din piesele auxiliare ale plugului, folosită la curăţatul brăzdarului de plug.

Dimensiuni; lungimea maximă 0,22 m ; diametru exterior al tubului de înmănuşare 0,031 m ; lăţimea lamei 0,06 m.

5. Coasa s-a conservat foarte bine pe toată suprafaţa sa (fig. 1/3). Ea făcea parte din tipul celor lungi [5] sau din tipul II [6]. Se caracterizează atît prin mărimea sa neobişnuită faţă de tipul scurt sau tipul I (dublîndu-se ca lungime), cît şi prin sistemul de prindere a minerului in unghi diferit faţă de direcţia lamei şi a tălpii. Coasa se prindea de coadă cu ajutorul unei „măsele" care avea la unul din capete un „dinte" in secţiune pătrată ce se introducea în scobitura cozii, unde era fixată cu ajutorul unui inel. După formă este asemănătoare coaselor actuale, dar se deosebeşte prin aceea că talpa se găseşte la acelaşi nivel cu lama, pe cînd la cele actuale talpa este ceva mai ridicată faţă de lamă şi se întinde pe toată lungimea ei [7]. Era folosită la cuprinderea unei brazde mai mari, în special la cositul fînului şi rareori pentru cereale [8].

Dimensiuni : lungimea totală 1,05 m ; lăţimea maximă a lamei 0,06 m ; grosimea muchiei 0,005 m ; grosimea tăişului 0,015 m ; lungimea „măselei" 0,12 m ; lăţimea „măselei" 0,03m ; grosimea „dintelui" 0,007 m.

Concomitent cu dezvelirea depozitului s-a deschis o casetă (de 2/2 m) în secţiunea S_1 pe latura de est, pentru a se verifica dacă în zona imediat apropiată nu se găsesc urme de zgură sau alte indicii de la vreun atelier de fierărie sau tîmplărie. În stadiul actual al cercetărilor, nu se poate face nici un fel de precizare în legătură cu provenienţa lor locală. În privinţa datării depozitului de unelte de la Zahareşti putem constata următoarele : el a fost depus într-un mediu arheologic corespunzător perioadei feudalismului dezvoltat. Aflate la o adîncime de 0,85 m, uneltele au fost depozitate în groapă, fără nici o ordine vizibilă (fig. 5/1). S-a constatat că toate obiectele zăceau într-un strat arheologic relativ sărac. Fragmentele ceramice depistate în stratul ce suprapunea uneltele erau caracteristice ca tehnică de lucru şi profil secolului al XVI-lea [9], ele oferind posibilitatea de datare a depozitului în această perioadă. Un alt element în sprijinul datării noastre este şi descoperirea la circa 30 m nord-vest de depozitul de unelte a unei locuinţe de tip bordei, datată după o monedă de la sfîrşitul secolului al XVI-lea. Locuinţa a fost părăsită în împrejurări care deocamdată nu se cunosc şi nu este exclus ca tot atunci să fi avut loc şi îngroparea uneltelor. Dacă admitem această ipoteză putem plasa cronologic momentul îngropării uneltelor la sfîrşitul secolului al XVI-lea şi începutul celui următor.

Încadrarea descoperirilor de la Zahareşti într-un areal mai larg pe baza analogiilor cu alte descoperiri constituie un al treilea element cronologic care confirmă situaţia topo-stratigrafică din teren. Toporul de tip bardă cu tub de înmănuşare îşi găseşte deocamdată analogie numai cu cel descoperit de C. A. Romstorfer la Rogojeşti [10], lîngă Siret şi datat în a

---

[5] V. Neamţu, *op. cit.*, p. 183—184.

[6] P.P. Bîrnea, *Selskie poselenija Moldavii, XV—XVII vv*, Chişinău, 1965, p. 139, 141, fig. 24.

[7] *Ibidem*, p. 141.

[8] V. Neamţu, *op. cit.*, p. 183.

[9] Elena Busuioc, *Ceramica de uz comun nesmălţuită din Moldova* (*Secolul al XIV-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*), Bucureşti, 1975, p. 64 şi urm.

[10] C. A. Romstorfer, JBLM, Cernăuţi, 1893, p. 60.

doua jumătate a secolului al XVI-lea. Alte analogii foarte apropiate din punct de vedere tipologic şi funcţional se pot face cu cele trei topoare tip bardă (fig. 2/2—4) descoperite la Bistriţa şi aflate în colecţia muzeului judeţean din localitate[11]. După informaţiile primite ele au fost descoperite în casele unor meşteşugari tîmplari din secolul al XVI-lea [12]. În stadiul actual al cercetărilor se poate avansa ipoteza că asemenea topoare folosite în dulgherie apar, pentru prima dată, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, fiind reprezentate pe tablele de breaslă a meşterilor dulgheri din Sibiu (fig. 3/1) [13], și ele continuă să existe pînă la sfîrșitul secolului a

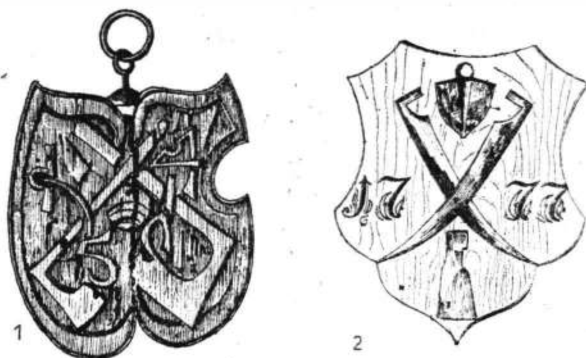

Fig. 3. 1 tablă de breaslă a meseriașilor timplari de la Sibiu (1450); 2 tablă de breaslă a meseriașilor fierari din Sighișoara (secolul al XVIII-lea).

XVII-lea [14]. Pentru cuţitul de plug executat din fier masiv și nefinisat, cele mai apropiate analogii le avem cu descoperirile de la Suceava [15], care au fost datate în a doua jumătate a secolului al XV-lea : piese similare continuă să existe şi în secolul al XVI-lea [16]. Asemenea cuţite de plug sînt reprezentate şi pe picturile de la bisericile Sf. Ilie — Suceava [17] şi Voroneţ [18] datate în aceeaşi perioadă. Din punct de vedere tipologic și al caracteristicilor tehnicii de prindere, forme asemănătoare cu coasa descoperită

[11] Topoarele tip bardă cu tub de înmănușare descoperite la Bistriţa sînt inedite și singurele cunoscute deocamdată în afara celor de la Rogojești și Zaharești. Mulţumim și pe această cale directorului Muzeului județean din Bistrița, George Marinescu, pentru sprijinul acordat în studierea pieselor.

[13] Mulţumim muzeografei Ecaterina Telceanu de la Muzeul din Bistriţa pentru sprijinul acordat în datarea pieselor; Konrad G. Gündisch, File de istorie, Bistrița, 4, 1976, p. 159, 172.

[13] D. Nägler, ActaMN, 4, 1967, p. 190.

[14] Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 116.

[15] M. D. Matei și M. Nicorescu, Materiale, 7, 1961, p. 611; M. D. Matei și colab., Materiale 9, 1970, p. 375; V. Neamțu, ArhMold, 4, 1966, p. 307, fig. 9; idem, *La technique*..., 73—75, fig. 12.

[16] V. Neamţu, ArhMold, 4, 1966, p. 307; Ștefan Olteanu și Constantin Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu*, București, 1969, p. 65.

[17] V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, I, București, 1959, p. 649 și urm.; V. Neamţu *op. cit.*, p. 131, fig. 30.

[18] V. Vătășianu, *Pictura murală din nordul Moldovei*, București, 1974, fig. 30; V. Neamţu, *op. cit.*, p. 124, fig. 28/1.

la Zaharești le avem numai cu cele de la Poiana[19] și Anen[20], încadrate cronologic la sfîrșitul secolului al XVI-lea și începutul celui următor. Dacă datele referitoare la apariția și răspîndirea acestui tip de coasă sînt destul de sărace pentru teritoriul țării noastre, neputîndu-se preciza cînd apare acest

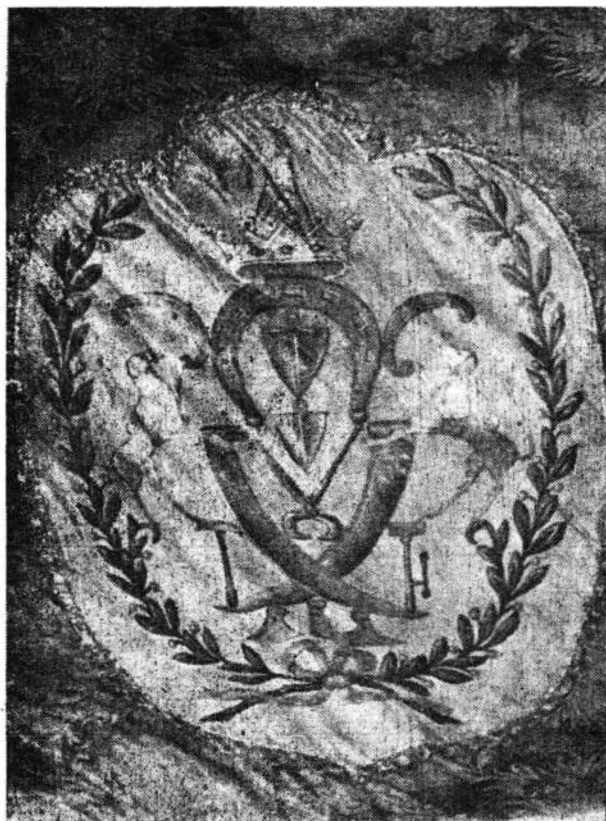

Fig. 4. Steag de breaslă a meseriașilor fierari de la Bistrița (copie de la sfîrșitul secolului al XVII-lea).

tip de unealtă și dacă a fost produs în Moldova[21], în schimb reprezentările de pe frescele de la Sucevița[22] și de pe tablele de meșteri de la Sighișoara și Bistrița fig. 4 și 3/2)[23] atestă o frecvență din ce în ce mai mare a acestui tip de coasă începînd cu secolul al XVII-lea și al XVIII-lea. Ținînd seama de aceste constatări apreciem că odată cu părăsirea locuinței nr. 2, care s-a petrecut la sfîrșitul secolului al XVI-lea și începutul celui următor, poate fi datat și depozitul de unelte de la Zaharești.

Uneltele descoperite la Zaharești prin nivelul tehnic la care au fost ucrate depășesc posibilitățile tehnice ale meșterilor obișnuiți de la sate.

---

[19] P. P. Bîrnea, *op. cit.*, p. 140, fig. 24; Ștefan Olteanu, SMIM, 3, 1959, fig. 9.
[20] P. P. Bîrnea, *op. cit.*, p. 140.
[21] V. Neamțu, *op. cit.*, p. 185.
[22] *Ibidem*, p. 186, fig. 46/1.
[23] M. Bunta și V. Iosub, ActaMN, 4, 1967, p. 211.

În acest sens edificatoare sînt analizele spectrografice şi metalografice[24] efectuate asupra pieselor (fig. 5/2—4), analize în urma cărora s-a constatat că piesele au fost executate prin deformare plastică la cald (prin forjare). Aspectul structurii atestă că ele au fost reîncălzite după operaţia de for-

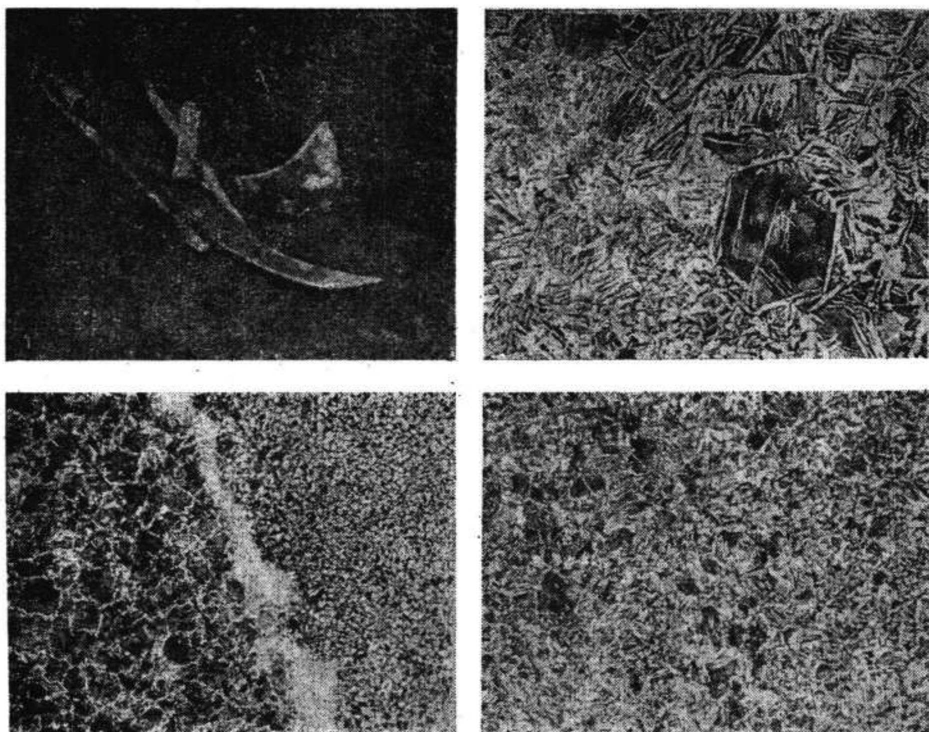

Fig. 5. 1 depozitul de unelte de la Zahareşti; 2, 3 secţiune în tubul de înmănuşare a toporului de tip bardă; 4 secţiune în marginea lamei de coasă.

jare, ceea ce echivalează cu un tratament termic de normalizare (aceasta fiind o metodă tehnologică superioară de tratament). Reîncălzite pînă la o temperatură de 850°C, părţile active ale pieselor căpătau o rezistenţă şi duritate mult mai mare, răcirea făcîndu-se lent în *aer liber*. Observaţiile efectuate la microscopul metalografic asupra unor părţi din topor, coasă şi burghiu ne oferă următoarea structură: centrul eşantioanelor are o structură feritică cu o granulaţie fină şi omogenă; în zona exterioară a eşantioanelor se observă o structurg ferito-perlitică cu o granulaţie relativ grosolană cu incluziuni nemetalice alungite, care sînt o altă dovadă a deformării plastice la cald. Apariţia unei structuri Widmanstätten (fig.5/2—3) la tubul de înmănuşare a toporului, semnalează existenţa unei suduri realizate la cald, la circa 1 000°C. La unele părţi active ale pieselor se observă decarburări accentuate, precum şi degradări datorate atît uzurii

[24] Mulţumim şi pe această cale lui Nicolae Denghel de la Întreprinderea „23 August" din Bucureşti şi Zenoviei Catargiu de la Laboratorul zonal de restaurare din Suceava pentru sprijinul acordat în efectuarea analizelor metalografice şi spectrografice ale pieselor.

din timpul folosirii lor, cît și acțiunii agenților corozivi pe parcursul păstrării lor în pămînt. O altă constatare prilejuită de analizele metalografice ale pieselor se referă la tratamentul termochimic de cimentare [25] în vederea realizării unei calități superioare de oțel prin difuzarea în pasta metalică a carbonului în proporție de 0,4 %. De asemenea, s-a constatat că la suprafața lamei (la topor) conținutul în carbon crește, tăișul fiind dintr-un oțel mai bogat în carbon. Pe lîngă conținutul de carbon prin analizele spectrografice s-au pus în evidență într-o proporție foarte mică și alte elemente:

siliciu	=	0,02 %
crom	=	lipsă
mangan	=	0,10 %
nichel	=	lipsă

Analizele de laborator efectuate ne oferă informații utile referitoare la materia primă și tehnologia folosită de meșteșugari în această perioadă. Cunoștințele tehnologice permiteau obținerea unor temperaturi pînă la 1 000°C, realizînd o sudură la cald a fierului. Aceste constatări vin să confirme observațiile unor cercetări anterioare [26] făcute asupra unor piese metalice din perioade mai vechi, ceea ce reliefează că deși ne aflăm la sfîrșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea, nu s-au realizat progrese tehnologice deosebite față de cunoștințele pe care le posedau meșteșugarii din secolul al XIV-lea și respectiv al XV-lea. În schimb, în această perioadă capătă o amploare deosebită diversificarea și specializarea unor meșteșuguri [27]. Astfel, în cadrul tîmplăriei, începînd cu secolul al XVI-lea [28] apar noi specializări, ca rotăria și dogăria, ceea ce implică și o diversificare a uneltelor.

Studierea pieselor din depozitul de la Zaharești ne permite enunțarea cîtorva concluzii. Existența unor posibilități tehnice deosebite în care au fost realizate piesele ne face să ne gîndim că producerea acestora se datorează meseriașilor din centrele urbane, foarte probabil din Suceava. În acest caz, posesorul lor le-a procurat desigur, pe calea schimbului, Zahareștii aflîndu-se în imediata vecinătate a drumului ce ducea la Suceava („Drumul celor șapte poduri de piatră") [30] și nu prea departe de importanta cale comercială Suceava—Baia—Bistrița. Desigur că prin continuarea

---

[25] Șt. Olteanu, RevMuz, 2, 1967, p. 193 și urm; idem, Studii și materiale de istorie, 3, Suceava, 1973, p. 117.

[26] F. A. Kolcin, MIAMoskva, 32, 1953, p. 221—250; Șt. Olteanu, RevMuz, 2, 1967, p. 195 și urm; I. Barnea, SCIV, 6, 1955, 1—2, p. 101; Petre Diaconu și Silvia Baraschi, *Păcuiul lui Soare*, II, București, 1977, p. 165—171.

[27] Ștefan Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*, București, 1954, p. 27 și urm; Ștefan Olteanu și Constantin Șerban, *op. cit.*, p. 111 și urm; M. D. Matei, *Studii de istorie orășenească medievală (Moldova, secolele XIV—XVI)*, Suceava, 1970, p. 83 și urm.; Ion Lungu, Vasile Radu, Beniamin Bassa, Ion Ralca, Mircea Valea, *Meșteșugari și meșteșuguri din sud-vestul Transilvaniei*, București, 1970, p. 31 și urm.

[28] Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 182; Ștefan Olteanu, *op. cit.*, p. 130; M. D. Matei și Ștefan Olteanu, SCIV 12, 1961, 1, p. 128.

[29] Trifu Martinovici, SCIV, 12, 1961, 2, 329; M. D. Matei și M. Nicorescu, Materiale, 7, 1961, p. 612; Ștefan Olteanu, RevMuz, 2, 1967, p. 123; V. Neamțu, *op. cit.*; M Dan și S. Goldemberg, Studia Universitatis Babeș—Bolyai, seria Historica, 2, Cluj, 1964, p. 43; Alexandru Matei, File de istorie, Bistrița, 4, 1976, p. 453; M. D. Matei, SCIVA, 28, 1977, 1, p. 84.

[30] N. Grămadă, *Toponimia satelor din Bucovina* (ms.), Arhivele statului Suceava, inv. 113—117, 3, p. 328.

cercetărilor de la Zahareşti, concluziile de ordin istoric, ca şi acelea privind nivelul economic, social şi cultural al comunităţilor săteşti vor putea fi substanţial îmbogăţite, prin lărgirea bazei informative asupra evoluţiei societăţii omeneşti din nordul Moldovei în perioada evului mediu.

LE DÉPÔT D'OUTILS DÉCOUVERT À ZAHAREŞTI (DÉP. DE SUCEAVA)

RÉSUMÉ

Les recherches archéologiques effectuées pendant l'été de l'année 1977 dans l'endroit nommé « Sălişte », dans le village de Zahareşti, commune Stroieşti (dép. de Suceava), ont eu comme résultat la découverte de quelques complexes d'habitation de diverses périodes (siècles IV—V n. è ; XV et XVII), de fosses ménagères et deux foyers de pierre. À côté de ces découvertes, un lieu particulier occupe un dépôt d'outils contenant deux vrilles, une hache de menuiserie, une faux, une petite pelle et un coutre de fer en stade de travail, tous réalisés en fer.

Les conditions topo-stratigraphiques du terrain, ainsi que les analogies effectuées, ont mené à la datation du dépôt à la fin du XVIème siècle et le commencement du siècle suivant.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Zaharești. Dépôt d'outils : 1,4 vrille ; 2 soc ; 3 faux ; 5 hache ; 6 *otic* (pièce accessoire pour la charrue).

Fig. 2. Haches utilisées dans la menuiserie. 1—4 (de la collection du Musée d'Histoire Bistrița), inv. 2688 ; 5 Suceava (la même collection, inv. 436).

Fig. 3.1 firme de la corporation des menuisiers de Sibiu (1450) ; 2 firme de la corporation des forgerons de Sighișoara (XVIIIe siècle).

Fig. 4. Drapeau de la corporation des forgerons de Bistrița (copie datant de la fin du XVIIe siècle).

Fig. 5. 1 Dépôt d'outils de Zaharești ; 2, 3 section dans le tube qui sert à ganter la hache ; 4 section en marge du fer de la faux.

AŞEZAREA CULTURII CERAMICII LINIARE DE LA MIHOVENI (JUD. SUCEAVA)

DE

NICOLAE URSULESCU şi PARASCHIVA VICTORIA BATARIUC

Cercetarea staţiunii arheologice de la Mihoveni — punctul „Cahla morii" (sau „Selişte"), începută în 1973[1], a continuat în vara anului 1975, avînd drept rezultat sesizarea unor noi complexe în toate cele trei şanţuri (numerele 2—4), săpate în sectoarele denumite convenţional A şi B (fig. 1).

În timp ce unele complexe au confirmat şi îmbogăţit documentarea despre orizonturi de locuire deja sesizate în campania anterioară, altele au apărut acum pentru prima oară în acest loc. Este vorba de cultura ceramicii liniare, semnalată pînă acum în judeţul Suceava doar o singură dată, într-un mic complex, rămas nepublicat, de la Suceava (punctul „Şipot")[2]. Descoperirea de la Mihoveni a reuşit să umple o lacună de cercetare şi documentare, avînd în vedere că în mod curent prezenţa ceramicii liniare în restul Moldovei era pusă pe seama unei pătrunderi dinspre nord[3] şi că lipsea veriga de legătură între descoperirile din centrul şi estul Europei şi cele din centrul şi sudul Moldovei.

Complexele de locuire. Pe lîngă o serie de materiale liniar-ceramice apărute sporadic, în cursul săpăturilor din 1975 au fost surprinse şi dezvelite integral două complexe de locuire aparţinînd acestei culturi: o locuinţă de suprafaţă (nr. 1) în şanţul nr. 2 şi o locuinţă semiîngropată (nr. 2) în şanţul nr. 4 (fig. 1). Ambele locuinţe au fost construite la marginea sudică a îngustului interfluviu din zona de vărsare a pîrîului Hoşleag în rîul Suceava urmărindu-se astfel ca locuirea să fie orientată spre valea pîrîului, evitîndu-se curenţii puternici dinspre larga albie a Sucevei. Şi aici s-a aplicat deci principiul amplasării şi orientării locuinţelor în funcţie de condiţiile climatice locale, aşa cum s-a constatat şi în alte zone ale vastului complex cultural cu ceramică liniară[4].

Interesant este faptul că săpătura a surprins în aceeaşi aşezare două tipuri de locuinţe: coliba de suprafaţă şi semibordeiul. Dacă în aria originară a ceramicii liniare (Slovacia), locuinţele sînt aproape în exclusivitate construcţii mari de suprafaţă[5], în schimb în zonele de răspîndire est-euro-

---

[1] N. Ursulescu şi P. Batariuc, *Cercetările arheologice de la Mihoveni (Suceava)*, Suceava, 5, 1978 p. 89—106

[2] SCIV, 6, 1955, 3—4, p. 777.

[3] I. Nestor, SCIV, 2, 1951, 2, p. 20; E. Comşa, SCIV, 11, 1960, 2, p. 221; 22, 1971, 3, p. 384; Vl. Dumitrescu, MEPPE, vol. 2, p. 718.

[4] B. Soudský, SlovArch, 1969, p. 78.

[5] Idem, MEPPE, vol. 2, p. 717.

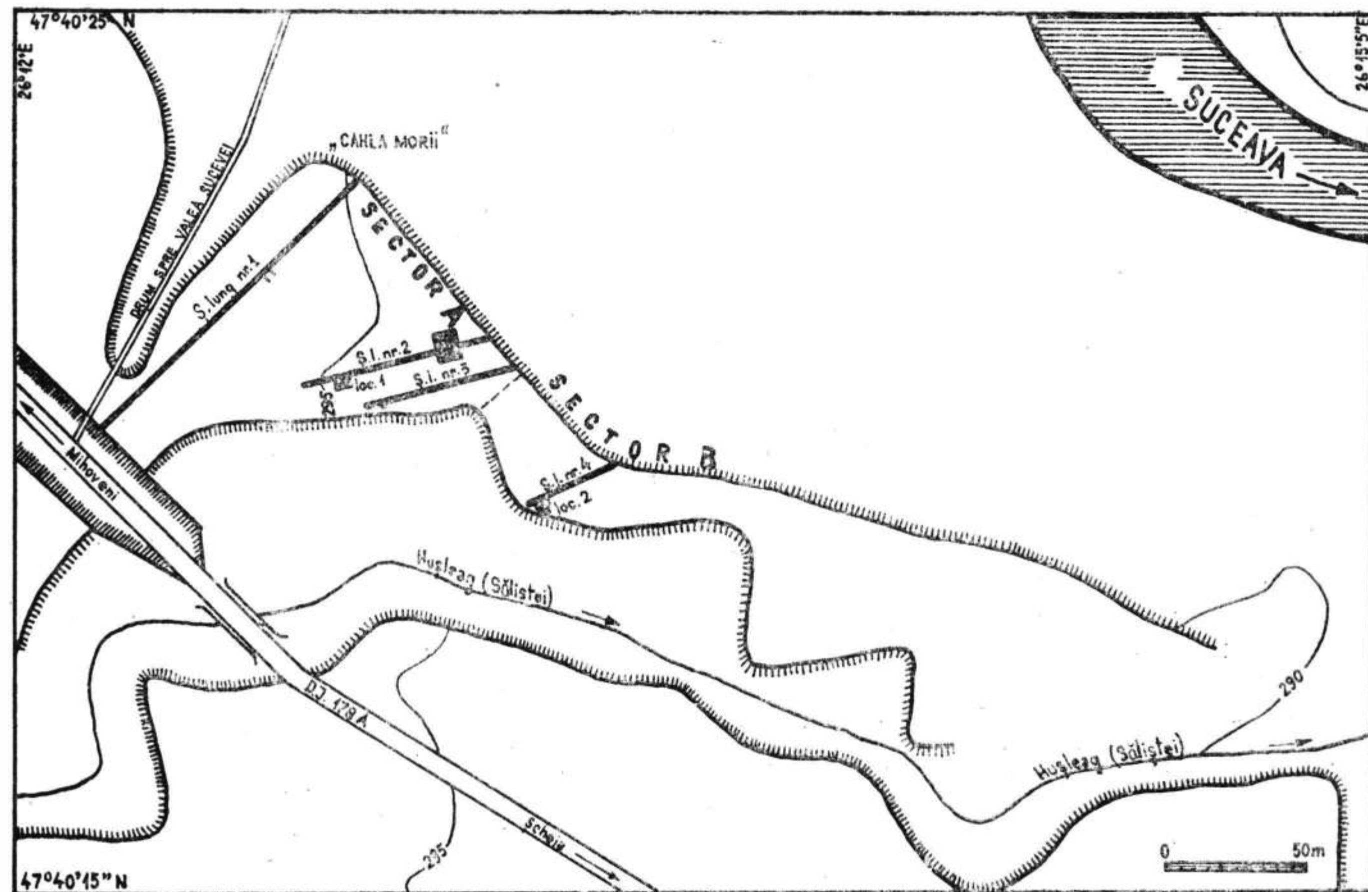

Fig. 1. Mihoveni. Planul general al săpăturilor.

peană a acestei culturi[6] apar în genere locuinţe mici, uneori de suprafaţă, alteori îngropate. Acest fapt ar putea fi explicat prin caracterul mai stabil al locuirii liniare în Slovacia, faţă de cel al aşezărilor din zonele periferice ale acestui complex cultural[7]. O altă cauză ar putea s-o reprezinte clima mai aspră din zona exterioară arcului carpatic, ceea ce necesita o reducere

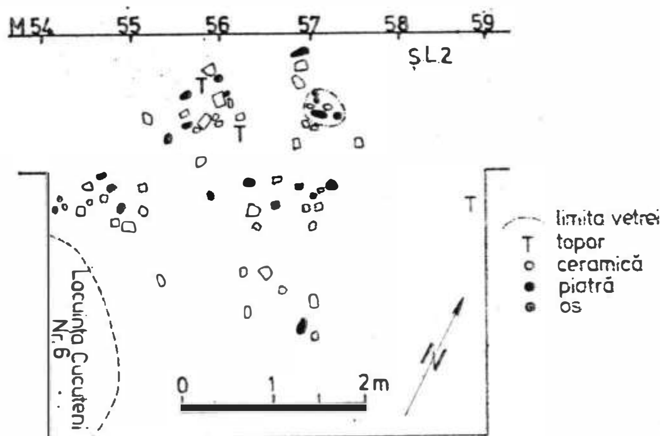

Fig. 2. Mihoveni. Planul locuinţei nr. 1.

a spaţiului care urma să fie încălzit. Credem că o altă explicaţie s-ar putea găsi şi în relaţiile nu tocmai paşnice cu vechea populaţie neolitică (purtătoare a culturilor Criş şi Bugo-Nistriană), care s-a văzut înlăturată din vechile sale aşezări de purtătorii culturii ceramicii liniare, în continuă înaintare spre est şi sud.

Folosirea a două tipuri de locuinţă în cadrul aceleiaşi aşezări ar putea fi un prim-indiciu despre necontemporaneitatea lor. O asemenea situaţie, de prezenţă a locuinţelor îngropate şi a celor de suprafaţă în aceeaşi aşezare, s-a mai constatat pînă acum doar la Nezvisko[8] şi poate la Tîrpeşti[9]. În rest apar fie numai locuinţe de suprafaţă (de exemplu la Glăvăneşti[10] şi la Rogojani[11]), fie numai locuinţe adîncite (Floreşti şi Torskoe)[12].

L o c u i n ţ a n r. 1 (fig. 2 şi 4) se prezenta sub forma unei slabe aglomerări de materiale, pe o suprafaţă de circa 8—9 m². Depunerea liniară

[6] A. Kulczycka-Leciejewiczowa, în *The Neolithic in Poland*, Ossolineum, 1970, p. 34; T.S. Passek şi E.K. Černyš, *Pamiatniki kulitury linejno-lentočnoi keramiki na teritorii S.S.S.R.*, Moscova, 1963, p. 31; I. Nestor şi col., SCIV, 2, 1951, 1, p. 55; E. Comşa, SCIV, 11, 1960, 2, p. 228.

[7] A. Kulczycka-Leciejewiczowa, *op. cit.*, p. 32.

[8] T.S. Passek şi E.K. Černyš, *op. cit.*, p. 14, 15, 19, 31.

[9] S. Marinescu-Bîlcu, SCIV, 19, 1968,3, p. 396. Deşi aici nu s-au găsit clar locuinţe de suprafaţă, autoarea presupune că acestea ar putea fi indicate de depunerile de ceramică liniară, în care apar şi chirpici, depuneri care au fost răvăşite de cele ulterioare. N-ar fi exclus ca o situaţie similară să existe şi la Traian — „Dealul fîntînilor", cf. H. şi Vl. Dumitrescu, Materiale, 9, 1970, p. 43.

[10] I. Nestor şi col., *op. cit.*, p. 55.

[11] L.N. Makarova, Arheologičeskie issledovaniia v Moldavii (1973), Chişinău, 1974, p. 40.

[12] T.S. Passek şi E.K. Černyš, *op. cit.*, p. 21—23, 26, 27.

se afla între — 0,50—0,65 m, fiind suprapusă între 0,40—0,50 m de un strat cucutenian, iar la —0,30 m se aflau urme sporadice din Hallstattul timpuriu.

Construcţia a fost o colibă de suprafaţă, ridicată probabil doar din material lemnos (urme de chirpici aproape nu existau). Nici scheletul lemnos nu a fost prea adînc înfipt în pămînt, neconstatîndu-se nici o urmă

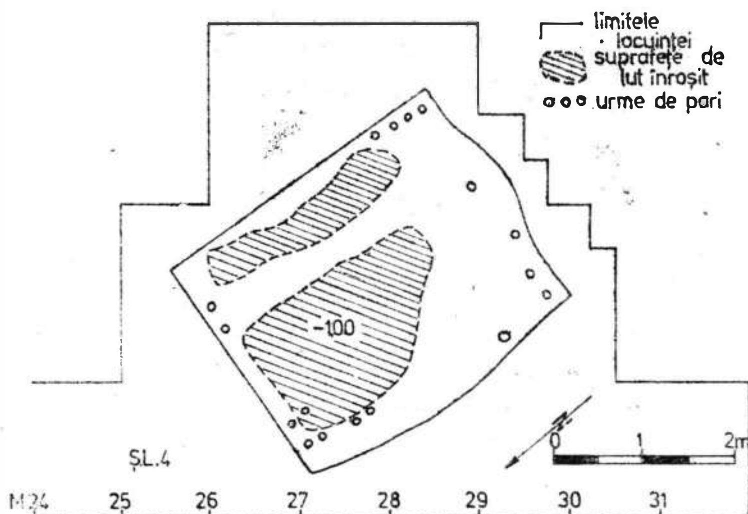

Fig. 3. Mihoveni. Planul locuinţei nr. 2.

de par. Din aceste motive conturul locuinţei nu se poate stabili cu precizie (fireşte, în asemenea situaţie supoziţiile asupra formei locuinţei nu şi-ar avea rostul). Elementul care indică în mod clar că avem de-a face cu o locuinţă (şi nu cu o simplă aglomerare) îl constituie vatra, situată în partea nordică a complexului. Vatra se prezenta sub forma unei mici alveolări, în care se aflau pietre de gresie nisipoasă, înroşite în foc şi cîteva fragmente de ceramică liniară. Suprafaţa vetrei a fost de circa 0,25 m².

Locuinţa a furnizat puţine fragmente ceramice şi cîteva unelte din piatră, în mare măsură deteriorate. Sărăcia materialului, ca şi lipsa chirpiciului, ne indică o construcţie sezonieră, aparţinînd unei populaţii care nu a locuit aici multă vreme.

L o c u i n ţ a n r. 2 (fig. 3) era un semibordei. Adîncimea maximă, de la suprafaţa actuală, era de un metru. Săparea semibordeiului s-a făcut de la —0,30 m ; deci partea adîncită a locuinţei era de 0,70 m, restul de aproximativ 1,3 m[13] aflîndu-se deasupra solului. Umplutura locuinţei era suprapusă de un strat Precucuteni II final.

Planul semibordeiului s-a conturat perfect la 0,50 m adîncime, arătînd că este vorba de o construcţie aproape rectangulară, cu pereţii săpaţi cu o foarte uşoară înclinare spre interior. Abaterea de la planul

---

[13] B. Soudský, pe baza unor bogate date şi a unei analize judicioase, ajunge la concluzia că înălţimea pereţilor în cultura ceramicii liniare era de aproximativ 2 m, cf. SlovArch, 1969, p.12.

rectangular o face doar latura vestică, uşor absidală. Forma rectangulară reprezintă o excepţie faţă de planul oval al locuinţelor adîncite cunoscute pînă în prezent la est[14] şi la nord[15] de Carpaţi. Adîncimea de săpare a semibordeiului coincide cu datele observate în această zonă[16], bordeiele propriu-zise fiind o excepţie[17].

Fig. 4. Mihoveni. Vedere de ansamblu asupra locuinţei nr. 1 (în prim-plan, pe traseul şanţului, se văd resturile vetrei).

Orientarea locuinţei a fost făcută exact pe axul nord-sud. Pe mijlocul laturii sudice exista o uşoară convexitate, peretele în acest loc nemaifiind săpat vertical, ci în pantă destul de accentuată. Probabil că aici se afla intrarea în semibordei, aşa cum s-a observat în mai multe cazuri[18]. Datorită eroziunii, treptele nu s-au păstrat, dar se ştie din alte locuri (Floreşti, Ţîra) că ele existau şi că aveau cam 15 cm înălţime[19].

Semibordeiul (la —0,50 m) avea laturile de 3,5×2,75 m, deci o suprafaţă de 9,625 m². La construcţia pereţilor s-a utilizat aproape în exclusivitate material lemnos, fapt dovedit de raritatea chirpiciului (probabil s-a aplicat doar o foarte uşoară lutuială între grinzile construcţiei). De-a lungul pereţilor s-au constatat urme dese, verticale, de pari, care

---

[14] H. şi Vl. Dumitrescu, Materiale, 9, 1970, p. 42; E.K. Černyš, *Territoire orientale des tribus de la céramique linéaire*, Moscova, 1962, p. 3.
[15] A. Kulczycka-Leciejewiczowa, *op. cit.*, p. 34.
[16] T.S. Passek, şi E.K. Černyš, *op. cit.*, p. 31.
[17] *Ibidem.*
[18] B. Soudský, *op. cit.*, p. 9; T.S. Passek şi E.K. Černyš, *op. cit.*, p. 27. Doar la Ţîra, ca o excepţie, intrarea apare pe latura nordică (*ibidem*, p. 29).
[19] *Ibidem*, p. 27 şi 29.

aveau diametre de circa 5 cm[20]. Dată fiind grosimea redusă a țărușilor se poate presupune că acoperișul era făcut din materiale ușoare (paie, rogoz, papură etc.).

Podina consta din lut bătătorit. În partea sa nordică s-a făcut focul direct, fără vreo amenajare specială[21]. În această zonă lutul apare puternic înroșit, ca o crustă, mai ales în partea sa centrală. Focul a atins în unele puncte și partea inferioară a pereților, înroșindu-i parțial. Pe podină s-au găsit în cîteva locuri urme carbonizate, provenite fie de la lemnul ars intenționat în timpul utilizării locuinței, fie de la scheletul lemnos al construcției după dezafectarea ei.

În umplutura semibordeiului s-au găsit fragmente ceramice, foarte puține unelte din piatră, resturi osteologice animale și trei cochilii de melci. Inventarul sărăcăcios și al acestei locuințe ne lasă să presupunem că locuitorii de aici și-au părăsit locuințele în mod intenționat, probabil în momentul mutării într-o zonă învecinată, în cadrul cunoscutului sistem al „agriculturii ciclice". Pe loc rămîneau numai resturile, piesele întregi fiind transportate în noua locuință.

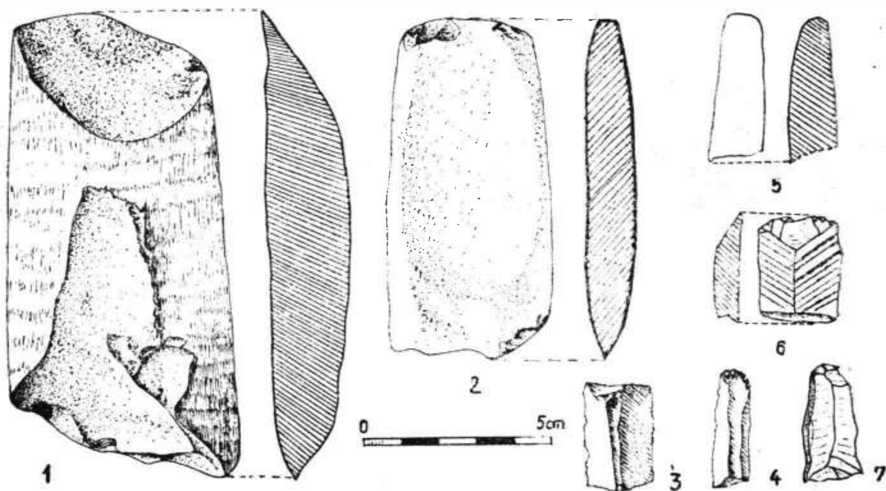

Fig. 5. Mihoveni. Unelte din piatră și silex ; 1— 4, locuința 1 ; 5— 7, locuința 2.

Obiectele din piatră. În locuința nr. 1 s-au găsit două unelte de tip calapod. Unul (fig. 5/1), din marnă cenușie, cu convexitatea mai accentuată și cu multiple urme de utilizare, a fost probabil întrebuințat ca săpăligă[22] ; altul (fig. 5/2) din marnă gălbuie, mult mai bine conservat și cu convexitatea mai slab reliefată, a servit probabil ca teslă[23]. S-au găsit

[20] În alte zone urmele de pari aveau un diametru mai mare (20—50 cm), deoarece erau dispuși la distanțe mai mari, cf. B. Soudský, *op. cit.*, p. 7 ; T.S. Passek și E.K. Černyš, *op. cit.*, p. 14.

[21] Același lucru a fost constatat, de exemplu la Torskoe, cf. T.S. Passek și E.K. Černyš, *op. cit.*, p. 22.

[22] E. Comșa, SCIV, 23, 1972, 2, p. 255—256.

[23] *Ibidem*, p. 255.

aici şi două topoare din marnă gălbuie, în curs de prelucrare (începuseră să fie cioplite, dar nu erau încă şlefuite).

În umplutura semibordeiului nu s-a găsit decît ceafa unei dălţiţe-calapod din marnă gălbuie, cu convexitatea mai redusă (fig. 5/5).

În fiecare locuinţă s-au găsit şi cîteva piese din silex. În locuinţa nr. 1 se remarcă un gratoar pe lamă, din silex gălbui-fumuriu, probabil de Prut (fig. 5/4) şi un fragment de lamă din silex translucid de Nistru (fig. 5/3). În semibordei s-au mai găsit şi alte piese de acelaşi tip (fig. 5/6, 7) — executate din aceeaşi materie primă—şi un mic nucleu epuizat (4 cm lungime), din silex de Prut, cu urme de cioplire neregulată.

Tot în umplutura semibordeiului au apărut două pietre (una paralelipipedică, alta rotundă), care au servit probabil ca frecătoare sau percutoare. De asemenea, aici, chiar pe podină, s-a găsit o gresie calcaroasă de culoare cenuşie-verzuie închisă (circa 14×7 cm), cu o crustă superioară formată din marnă cretoasă. Prin alterarea crustei a rezultat un model curios *(ludus naturae)*, amintind întrucîtva de o mască umană. Probabil piatra a fost culeasă din albia Sucevei de locuitorii semibordeiului şi păstrată pentru modelul său curios.

Nu s-au găsit deloc piese de obsidiană, os, corn şi nici rîşniţe.

Ceramica. Prezintă în ambele complexe trei categorii de pastă :

A. Specia foarte fină are o compoziţie densă, cu amestec de nisip extrem de fin. Suprafeţele sînt foarte bine netezite, neprezentînd porozităţi. Grosimea pereţilor oscilează între 3—7 mm, cu o frecvenţă medie de 5 mm. Culoarea este predominant cenuşie, dar apar şi nuanţe negricioase, gălbui şi roşietice. Se remarcă totuşi, faptul că în locuinţa nr. 1 această specie are o nuanţă mai gălbuie, faţă de cea cenuşie din locuinţa nr. 2. Suprafeţele interioare sînt uneori complet cenuşii, dar majoritatea au culori mai întunecate.

B. Specia fină, prin aspectul general, se apropie mai mult de ceramica foarte fină, deosebindu-se totuşi de ea prin faptul că, pe lîngă nisip, conţine şi materii organice în compoziţie. Acestea îi dau un aspect mai poros, deşi încercările de netezire sînt evidente şi aici. Grosimea pereţilor se încadrează în aceleaşi limite ca la ceramica foarte fină. Culoarea e de un cenuşiu mai închis, uneori cu pete negre provenite de la arderea inegală. Mai apar şi nuanţe cărămizii-gălbui. Suprafeţele interioare sînt cenuşii, de diferite nuanţe, sau gălbui. La unele fragmente sînt evidente urmele de netezire interioară, element specific ceramicii grosiere. Această categorie ceramică este mai clar delimitată în semibordei decît în locuinţa de suprafaţă.

C. Specia grosieră se remarcă prin amestecul masiv în compoziţie a unor materiale organice (îndeosebi pleavă), uneori şi pietricele, ceea ce dă un aspect poros suprafeţelor. Părţile interioare sînt mult mai puţin îngrijite în comparaţie cu celelalte două specii, poate şi datorită faptului că unele forme ale acestei categorii nu permiteau prelucrarea minuţioasă a interiorului. Apar în general dîre lăsate de instrumentul cu care s-a încercat realizarea netezirii[24]. Pereţii sînt groşi, între 6—15 mm, cu o frecvenţă medie spre 10 mm, deci dublu faţă de grosimea primelor două categorii

[24] T.S. Passek şi E.K. Černyš, *op. cit.*, p. 23.

ceramice. Culoarea cenușie este cu totul rară la această categorie, predominînd cea cărămizie-gălbuie. Arderea este inegală, miezul fiind de culoare închisă.

Tabelul 1

Situația statistică a descoperirilor de ceramică liniară

Complexul	Nr. fragmentelor (categorii de pastă)			Total fragmente	Nr. aprox. de vase (categorii de pastă)		
	A	B	C		A	B	C
Locuința nr. 1	12	4	24	40	5	3	5—6
Locuința nr. 2	20	15	20	55	8	6	8

F o r m e. În locuințe nu s-a găsit un număr prea mare de fragmente ceramice și nu s-a putut reconstitui nici un vas în întregime, ceea ce îngreunează reconstituirea repertoriului de forme. Fragmentele existente indică totuși că la primele două categorii ceramice apar predominant boluri semisferice (fig. 6—8). La unele fragmente de boluri se observă însă încercarea de a se contura ușor marginea (fig. 6/7 ; 7/6 ; 8/6). Fundurile sînt atît de tipul rotunjit (fig. 7/9, 10), cît și de cel profilat (fig. 7/11 ; 8/1) ; chiar și la cele rotunjite se observă formarea unei concavități ușoare (fig. 6/9), pentru creșterea stabilității vasului, element considerat caracteristic pentru ceramica liniară mai tîrzie[25]. Dintre fundurile profilate se remarcă unul cu o adîncitură rotundă la mijloc, care totuși nu-l perforează complet (fig. 6/5).

La ceramica grosieră, pe lîngă boluri (fig. 9/1, 4), apar și castroane (fig. 9/5), precum și oale cu gîtul distinct (fig. 10/5).

D e c o r u l. Primele două categorii folosesc aproape în exclusivitate decorul liniar (într-un singur caz, la specia foarte fină, apare și amprenta lăsată de o proeminență ruptă, fig. 6/4), pe cînd ceramica grosieră utilizează pentru decor numai proeminențele și alveolele.

Ceramica foarte fină și fină din cele două complexe are unele elemente comune : decorul acoperă toată suprafața vaselor, pînă în zona fundului (fig. 6/5 ; 7/10) ; marginile sînt înconjurate de benzi formate din cîte două (fig. 6/6, 7 ; 8/5, 6) sau patru linii (fig. 6/10 ; 7/6) ; „capetele de note" sînt dispuse atît la întretăierea liniilor, cît și pe „portative" (fig. 6/7, 10, 11 ; 7/2, 6) ; decorul format din fragmente de spirală (fig. 6/12 ; 7/1), dar mai multe deosebiri. Astfel în locuința nr. 2 se observă o predilecție pentru mai puține linii în jurul marginii ; doar un singur fragment are decorul format din mai mult de două linii (fig. 7/6) ; într-un caz tradiționalele linii din jurul marginii lipsesc complet (fig. 7/1), iar pe alt fragment apare o singură linie (fig. 8/3). Trei linii în jurul marginii există numai în locuința nr. 1 (fig. 6/1, 12). În general, în locuința semibordei se observă o tendință de scădere a importanței liniilor în decor, decorul aerisit, pe cînd în locuința de suprafață este mai dens. Caracteristice sînt astfel pentru locuința nr. 1,

[25] A.D. Alexandrescu, Cumidava, 5, 1972, p. 12.

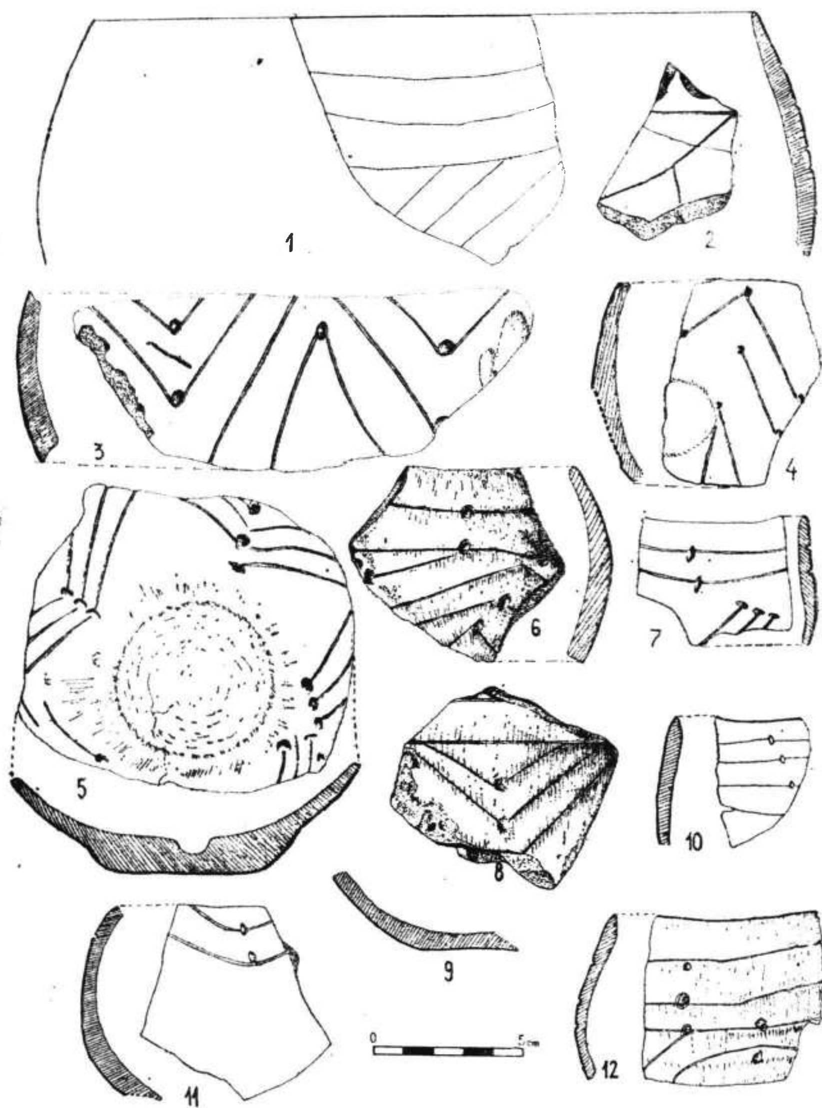

Fig. 6. Mihoveni. Ceramică foarte fină din locuința nr. 1.

benzile unghiulare, formate de regulă din cîte trei linii; aceste benzi formează diverse ornamente pe suprafața vasului: zigzaguri (fig. 6/5), unghiuri alternînd în direcție opusă (fig. 6/3) etc. Liniile sînt în genere mai evident trasate la ceramica din locuința nr. 1, în timp ce în locuința nr. 2, datorită netezirii puternice, ele sînt mai estompate, uneori aproape complet șterse. În schimb, în locuința nr. 2, în unele cazuri, se observă incizii profunde (fig. 7/4).

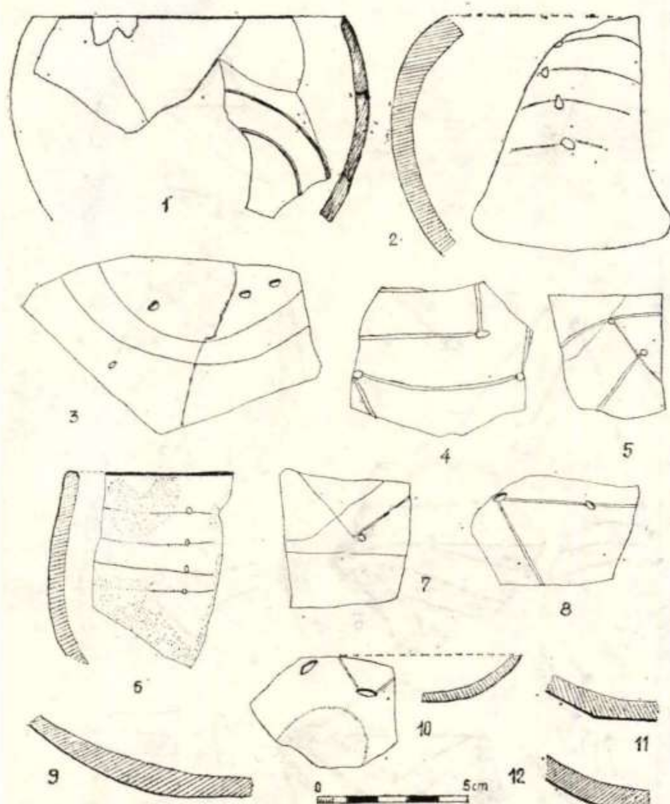

Fig. 7. Mihoveni. Ceramică foarte fină din locuința nr. 2.

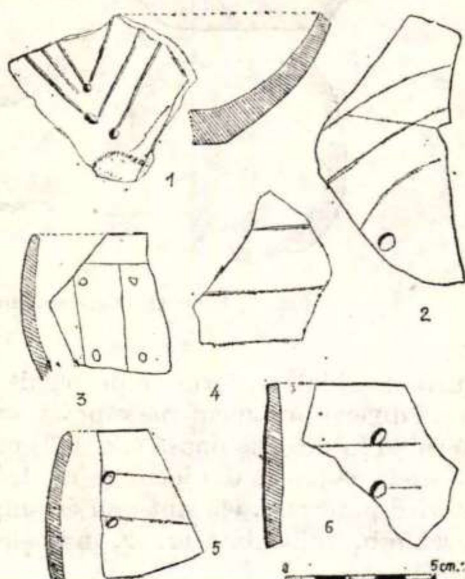

Fig. 8. Mihoveni. Ceramică fină : 1 locuința 1 ; 2–6 locuința 2.

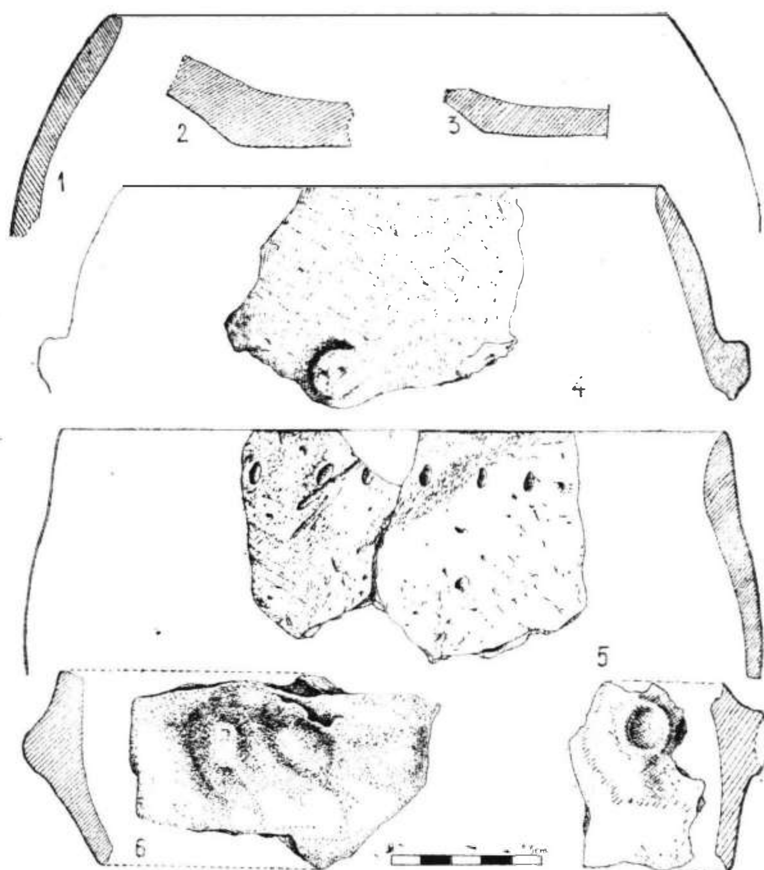

Fig. 9. Mihoveni. Ceramică grosieră din locuința nr. 1.

În privința „capetelor de note", în locuința de suprafață se întîlnesc uneori fragmente decorate numai cu linii (fig. 6/1), pe cînd în semibordei apar în unele cazuri „capete de note" trasate independent, dublînd desenul liniar sau formînd motive proprii (fig. 7/3 ; 8/2, 3).

Ceramica grosieră are ca elemente comune proeminențele cu impresiuni de deget la mijloc (fig. 9/7 ; 10/1, 4). În locuința de suprafață mai există și proeminențe simple, rotunde (fig. 9/4) și duble cu o înșeuare oblică între ele (fig. 9/6), iar în semibordei s-au găsit proeminențe apucători (fig. 10/2). Alveolările sînt dispuse sub margine, în locuința nr. 1 (fig. 9/5), iar în locuința nr. 2, la îmbinarea gîtului cu umărul (fig. 10/5) și pe corp (fig. 10/3).

Dacă la specia grosieră deosebirile aproape că sînt inexistente, în schimb speciile fină și foarte fină prezintă evident deosebiri ce pot fi interpretate ca avînd valoare cronologică.

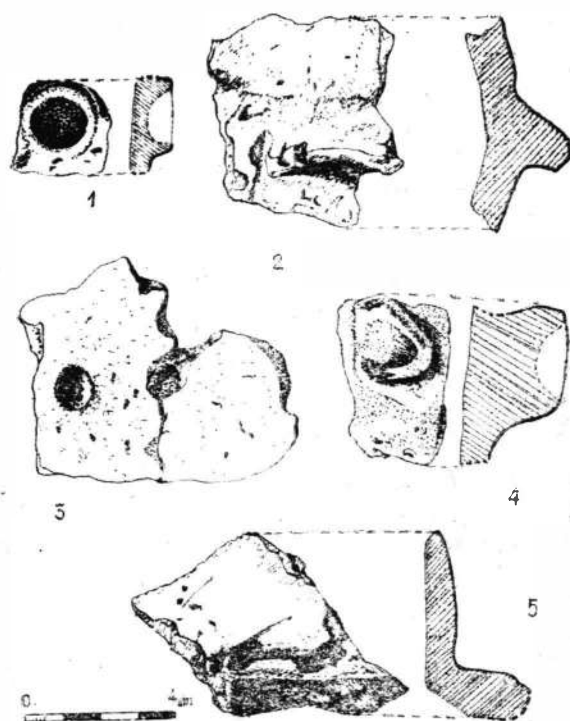

Fig. 10. Mihoveni. Ceramică grosieră din locuința nr. 2.

Pînă în prezent s-au propus mai multe încercări de periodizare a evoluției ceramicii liniare în regiunile răsăritene ale României[26], în dorința de a se găsi o schemă evolutivă proprie, deoarece adoptarea integrală a celor cehoslovace ar fi inoperantă[27]. După opinia noastră, principala greutate în stabilirea unei periodizări proprii acestor regiuni a fost determinată de publicarea și tratarea în bloc a materialelor care provin din aceeași stațiune, dar desigur din complexe diferite, corespunzînd unor momente diferite de locuire a respectivelor așezări. Aceste așezări, după cum s-a presupus pe baza studierii materialelor, au cunoscut o locuire prelungită[28], desigur în baza sistemului „agriculturii ciclice", specifică acestei populații. Așa se explică de ce în unele așezări (Tîrpești, Traian, Glăvănești[29]) se constată un amestec al elementelor mai vechi cu cele mai noi.

---

[26] E. Comșa, SCIV, 11, 1960, 2, p. 234; idem, AFB, p. 177—178; S. Marinescu-Bîlcu PZ, 46, 1, 1971, p. 35.

[27] Ibidem, p. 35. Pînă în prezent nici arheologii cehoslovaci nu au ajuns la un consens în privința periodizării ceramicii liniare, existînd mai multe sisteme propuse de B. Soudský, E. Neustupný, J. Pavúk, J. Lichardus și I. Pavlu (referindu-ne doar la cele din ultimul sfert de veac). Remarcăm totuși că orice încercare de realizare a unei scheme evolutive a ceramicii liniare în zonele răsăritene ale arealului trebuie să țină seama neapărat de evoluția din zona originară, deoarece legăturile dintre aceasta și ținuturile periferice nu au încetat niciodată, chiar dacă în aceste locuri ceramica liniară a intrat în contact cu alte cercuri culturale.

[28] E. Comșa, *op. cit.*, p. 177.

[29] S Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 21.

Considerăm că şi aşezarea de la Mihoveni a cunoscut o locuire în etape diferite. În afară de tipurile deosebite de locuințe, pentru aceasta ar pleda şi diferenţele în inventarul lor, în primul rînd în ceramică. Deşi ceramica ambelor complexe prezintă o serie de trăsături evoluate, care indică spre o încadrare corespunzătoare în timp sfîrşitului fazei mijlocii şi începutului fazei tîrzii a ceramicii liniare mai noi din Slovacia sud-vestică[30], totuşi sîntem de părere că materialele semibordeiului sînt mai noi decît cele ale locuinţei de suprafaţă. Considerăm că elementul care pledează decisiv pentru o astfel de succesiune cronologică îl constituie prezenţa decorului de „note" situat în afara liniilor (fig. 7/3 ; 8/2, 3)[31], element care şi în aria vest-slovacă anunţă trecerea spre tipul Želiezovce. Tot ca elemente tîrzii pot fi considerate : decorul de linii verticale[32] (fig. 8/3)[33] ; liniile profund incizate (fig. 7/4)[34] ; abaterea de la canoanele liniilor care înconjoară marginea[35], precum şi predominarea decorului unghiular faţă de cel spiralat[36].

În acelaşi timp, comparativ cu materialele de tip Tîrpeşti — Hărman ceramica din semibordeiul de la Mihoveni nu prezintă o serie de elemente, tîrzii şi foarte tîrzii, care indică deja acolo spre un paralelism cu tipul Želiezovce (decorul format numai din puncte[37] ; benzi umplute cu puncte[38] ; „capete de note" trasate sub formă de crestături, care uneori unesc cîte două linii[39], decorul de tip Šaraka[40] ; exciziile[41] etc.).[42]

Putem considera deci, că în timp ce materialele din locuinţa nr. 1 ar atesta la Mihoveni o etapă „clasică" a ceramicii liniare cu „capete de note" (corespunzînd începutului răspîndirii purtătorilor acestei culturi în regiunile răsăritene ale Europei)[43], în schimb cele din locuinţa nr. 2 ilustrează o etapă intermediară, care face tranziţia de la tipul „clasic" la

[30] Am adoptat aici periodizarea propusă de J. Pavúk, deoarece ni s-a părut mai nuanţată faţă de vechile sisteme, permiţînd o încadrare mai precisă a diferitelor descoperiri ; cf. *Die Slowakei in der jüngeren Steinzeit*, Bratislava, 1970, p. 249.

[31] Decor întîlnit în mai multe staţiuni tîrzii : T r a i a n (H. Dumitrescu, Materiale, 3, 1957, p. 122, fig. 4/8 ; idem. SCIV, 6, 1955, 3–4, fig. 9/21) ; T î r p e ş t i (S. Marinescu-Bîlcu, SCIV, 19, 1968, 3, p. 398, fig. 3/1, 2 ; idem. AFB, p. 167, fig. 2/1) ; D ă n e ş t i (M. Petrescu-Dîmboviţa şi Em. Zaharia, Materiale, 8, 1969, fig. 2/1, 3) ; H ă r m a n (A.D. Alexandrescu, *op. cit.*, fig. 3/3, 5, 16 ; 4/3, 4, 10. 15) ; F l o r e ş t i (T.S. Passek şi E.K. Černyš, *op. cit.*, fig. 25/1) etc.

[32] S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 169 şi fig. 1/4.

[33] *Ibidem*, fig. 1/5 ; 2/3 ; A.D. Alexandrescu, *op. cit.*, fig. 7/3.

[34] E. Comşa, SCIV, 11, 1960, 2, p. 232 ; 20, 1969, 4, p. 570.

[35] M. Petrescu-Dîmboviţa, Materiale, 3, 1957, p. 76, fig. 9/6 ; H. Dumitrescu, SCIV, 6, 1955, 3–4, fig. 9/21 ; H. şi Vl. Dumitrescu, Materiale, 8, 1969, fig. 7/1 ; S. Marinescu-Bîlcu, PZ, 46, 1, 1971, p. 11.

[36] E.K. Černyš, *op. cit.*, p.4 ; S. Marinescu-Bîlcu, AFB, p. 163.

[37] C i p ă u (N. Vlassa, SCIV, 10, 1959, 2, fig. 2/5) ; T r a i a n (H. Dumitrescu, *op. cit.*, fig. 9/4 ; H. şi Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, fig. 7/4) ; D ă n e ş t i (M. Petrescu-Dîmboviţa şi Em. Zaharia, *op. cit.*, fig. 2/10) ; T î r p e ş t i (S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, fig. 1/2, 9, 10) ; H ă r m a n (A.D. Alexandrescu, *op. cit.*, îndeosebi, fig. 6).

[38] T r a i a n (H. Dumitrescu *op. cit.*, fig. 9/21) ; T î r p e ş t i (S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, fig. 2/2) ; H ă r m a n (A.D. Alexandrescu, *op. cit.*, fig. 4/12).

[39] T r a i a n (H. Dumitrescu *op. cit.*, fig. 9/12) ; T î r p e ş t i (S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, fig. 2/4) ; H ă r m a n (A.D. Alexandrescu, *op. cit.*, fig. 2/11, 12).

[40] H. Dumitrescu, *op. cit.*, fig. 9/11.

[41] S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, fig. 1/1 ; 2/6.

[42] Enumerarea şi analiza acestor elemente la S. Marinescu-Bîlcu, PZ, 46, 1, 1971, p. 15–18.

[43] Cele mai bune analogii pentru această etapă par a fi în Moldova cele de la Larga Jijia, cf. I. Nestor şi col., *op. cit.*, fig. 2 ; E. Comşa SCIV, 11, 1960, 2, pl. 3/40–54.

cel tîrziu al evoluţiei acestei culturi. Caracteristica definitorie a materialului acestei etape îl constituie, după părerea noastră, plasarea între linii a „capetelor de note", care totuşi nu formează încă singure decorul.

L'ÉTABLISSEMENT DE LA CULTURE À CÉRAMIQUE LINÉAIRE DE MIHOVENI (DÉP. DE SUCEAVA)

RÉSUMÉ

Dans la station de Mihoveni « Cahla Morii » (« Selişte »), riche en vestiges de plusieurs périodes, ont été découverts (fig. 1), par les autres deux complexes au temps de la civilisation à céramique linéaire : un habitat de surface et une hutte à demi enfouie. La hutte à demi enfouie (fig. 4) a un plan à peu près rectangulaire, forme attestée pour la première fois au territoire oriental de la civilisation à céramique rubanée. Le feu dans la hutte à demi enfouie était fait sur la planche même, à la moitié nord de l'habitat.

Les deux habitats ont été construits presque exclusivement en bois. Pendant que dans la hutte à demi enfouie on a observé des traces de pieux en bois, dans l'habitat de surface celles-ci n'ont plus apparu. Dans les deux cas il s'agit des habitats temporaires (à la manière de « l'agriculture cyclique »), qui ont été quittés en douce par leurs habitants (on peut expliquer ainsi la pauvreté de l'inventaire tout à fait fragmentaire).

L'analyse du matériel céramique, à côté de ressemblances, a relevé aussi une série de différences, qui ont mené à la conclusion que la hutte à demi enfouie a été à l'étape ultérieure à habitat de surface.

La principale nouveauté est l'emplacement entre les lignes « des têtes de notes de musique », qui toutefois ne forment pas à elles seules le décor, comme à l'étape suivante (dans laquelle se rangent des établissements du type Tîrpeşti—Hărman).

Comparativement à la Slovaquie de sud-ouest, les complexes de Mihoveni peuvent être datés à la fin de la phase moyenne et au début de l'étape tardive de la civilisation à céramique linéaire récente.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Mihoveni. Le plan général des fouilles.
Fig. 2. Mihoveni. Le plan de l'habitat nº 1.
Fig. 3. Mihoveni. Le plan de l'habitat nº 2.
Fig. 4. Mihoveni. La vue générale de l'habitat nº 1 (en premier plan, sur le tracé de la fouille on voit les débris du foyer).
Fig. 5. Mihoveni. Outils en pierre et en silex : 1—4 habitat nº 1 ; 5—7 habitat nº 2.
Fig. 6. Mihoveni. Céramique très fine de l'habitat nº 1.
Fig. 7. Mihoveni. Céramique très fine de l'habitat nº 2.
Fig. 8. Mihoveni. Céramique fine : 1 habitat nº 1 ; 2—6 habitat nº 2.
Fig. 9. Mihoveni. Céramique grossière de l'habitat nº 1.
Fig. 10. Mihoveni. Céramique grossière de l'habitat nº 2.

PICTURI RUPESTRE LA CUCIULAT PE SOMEŞ. MANIFESTĂRI ARTISTICE PREISTORICE?

DE

MARIN CÂRCIUMARU şi MARIA BITIRI

În timpul unei campanii de cercetări în Valea Someşului, în 1978, o echipă a Clubului de speologie ,,Emil Racoviţă'' al Universităţii din Bucureşti a descoperit şi investigat parţial o peşteră în cariera de la Cuciulat, în interiorul căreia, pe plafonul unei încăperi greu accesibile, au fost sesizate pete roșii, în cadrul cărora se detașa figura unui cal[1]. Un diapozitiv al acestui cal fiindu-ne prezentat la Institutul de arheologie din Bucureşti, am hotărît să facem o deplasare la Peştera din cariera Cuciulat, echipaţi pentru fotografierea mai în detaliu a picturilor.

Am pătruns în peșteră împreună cu doi membri ai Clubului de speologie ,,Emil Racoviță'' pe data de 30 martie 1979, în condiţii destul de grele, fotografierea fiind, de asemenea, foarte dificilă, în măsura existenţei în sala cu picturi a unui număr mare de bolovani, aflaţi într-un echilibru relativ, care au făcut uneori imposibilă fixarea trepiedului. Totuşi, cu mici excepţii, ceea ce era foarte important din sala cu picturi a fost fotografiat.

Peştera este situată în cadrul Platformei Someşene (Culmea Prisnelului) la circa 500 m de satul Cuciulat, com. Letca, jud. Sălaj. Este săpată în calcare de vîrstă eocenă, iar actuala intrare a peșterii se găseşte la circa 210 m altitudine absolută, fiind plasată în fruntea unei ,,terase în rocă'' a Someşului, foarte bine reliefată în această regiune (fig. 1). Peste calcare se dispune un pachet de nisipuri şi pietrişuri de terasă bine rulate, cu grosime neuniformă din cauza proceselor de eroziune. Altitudinea relativă a peşterii nu depăşeşte 20 m. O bună porţiune din prima parte a ei a fost distrusă de lucrările de exploatare a calcarului într-o carieră (fig. 2). Intrarea actuală a peșterii este foarte strîmtă, fiind obturată de prăbuşirile blocurilor de calcar rezultate în urma exploziilor din carieră.

Pătrunderea în galeria fosilă se face printr-un horn îngust (fig. 3). Galeria fosilă, pe circa 15 m, prezintă o lăţime de 1,5—2 m şi o înălţime de circa 2 m, după care urmează o sală largă, cu podeaua în formă de pîlnie spre puţul de legătură cu etajul subfosil. Această sală are circa 10 m lungime şi este fragmentată de bolovani rezultaţi din prăbuşire. De aici, galeria fosilă se îngustează, iar tavanul coboară la 1—1,2 m, pe un parcurs de-a lungul a circa 25 m, de unde se înalţă şi se lărgeşte

[1] Au participat la această expediţie următorii membri ai clubului: Adrian Done, Florin Cucu, Tarquinius Vadeanu, Mihai Codescu şi Simona Manolescu. Cu această ocazie s-a făcut şi cartarea unei părţi din peşteră.

S C I V A, Tomul 30, nr. 2, Bucureşti, aprilie—iunie 1979, p. 285—292

din nou, formînd o sală de dimensiuni relativ mici, în comparație cu precedenta, sală care conține picturile rupestre. Etajul fosil continuă, de la sala cu picturi, încă circa 25—30 m, apoi se întrerupe. Pe un diverticol lateral, la aproximativ 8—10 m de sala cu picturi, se află al doilea puț de legătură cu etajul subfosil.

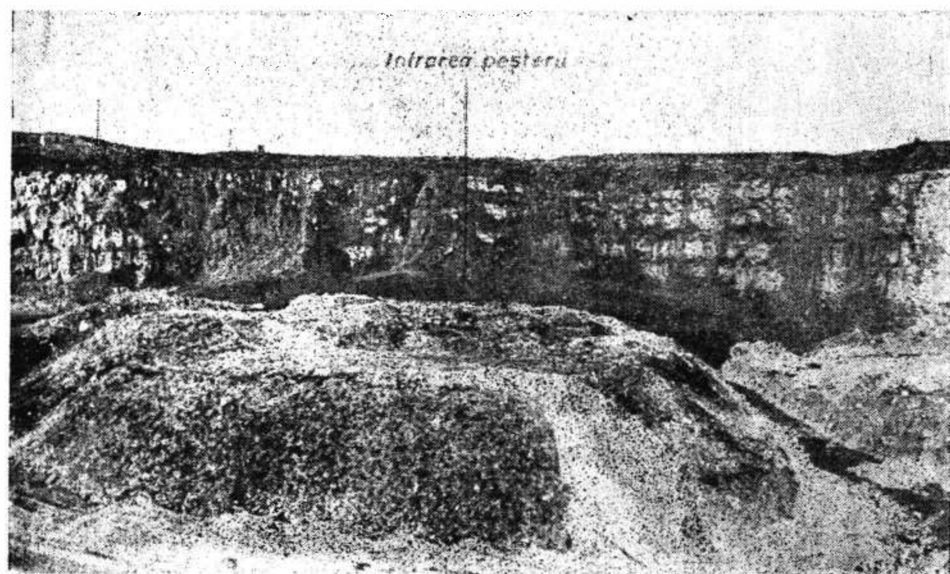

Fig. 1. Terasă în rocă a Someșului în zona carierei de la Cuciulat.

Dimensiunile sălii cu picturi sînt modeste, iar forma ei este destul de neregulată. Cu totul general se poate considera că lungimea variază în jurul a 4 m, iar lățimea nu depășește sau nu scade foarte mult sub 3 m (fig. 4).

În sala cu picturi, bolovani mari acoperă aproape în întregime podeaua, aici fiind singura porțiune unde galeria nu prezintă urmele foarte clare ale unui curs de apă care curgea cîndva prin ea. Este evidentă concen-

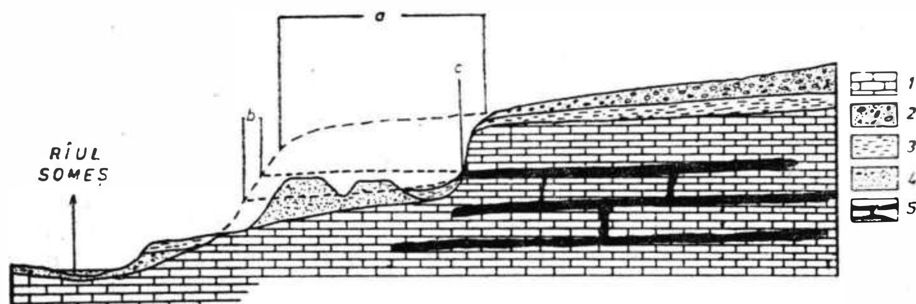

Fig. 2. Profil transversal schematizat prin terasa Someșului în zona carierei de la Cuciulat.

1 calcare eocene; 2 nisipuri și pietrișuri de terasă; 3 argilă; 4 pietrișuri mărunte rezultate din exploatarea în carieră; 5 schiță generală a etajelor peșterii; *a* versantul inițial, distrus azi de exploatarea în carieră; *b* posibila intrare inițială peșterii; *c* intrarea actuală a peșterii.

0 10m

Fig. 3. Planul galeriei fosile în care se găsește sala cu picturi (hașurată) (Cartarea a fost făcută de A. Done, F. Cucu, T. Vădeanu, M. Codescu și S. Manolescu).

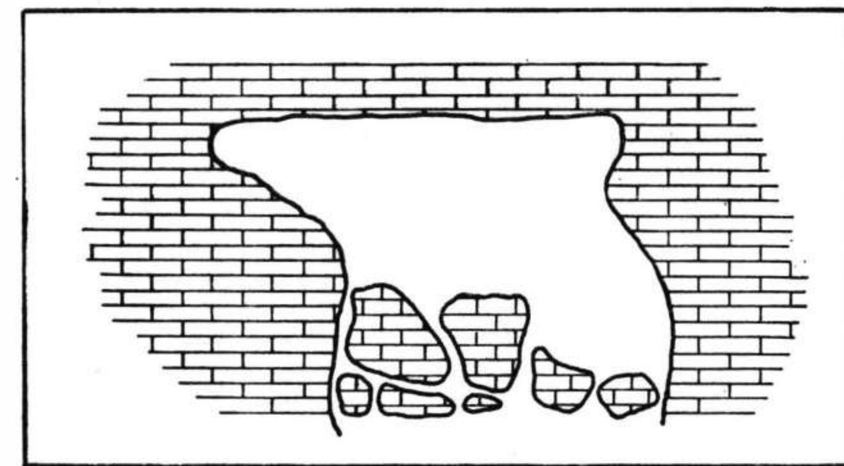

Fig. 4. Profil transversal schematic prin sala cu picturi.

trarea mai mare a bolovanilor de calcar în cadrul încăperii cu picturi, în raport cu restul galeriei. Se poate bănui chiar o selecție a lor în funcție de dimensiuni, în sensul că în cadrul sălii cu picturi predomină acei bolovani cu dimensiuni mari, puși parcă anume pentru ca să se poată ajunge cu ajutorul lor mai ușor la plafon. Dealtfel, fără existența lor, înălțimea ·lii ar depăși statura medie a omului, încît prezența bolovanilor de calcar ·să impresia că au fost concentrați în mod intenționat aici pentru a facilita eventual executarea desenelor de pe tavan.

Delimitarea sălii cu picturi este reliefată de coborîrea plafonului ·eriei la cele două extremități și prin dispunerea la ambele capete ale ·lii a unor bolovani mai mari, care îngustează și îngreuiază evident ·trunderea în acest spațiu din ambele sensuri.

Pereții sălii sînt destul de neregulați, poate motivul pentru care sînt ·osiți în totalitate de desene. Figurile, cu un contur mai mult sau mai puțin clar, precum și semnele cărora nu le-am găsit încă o semnificație, sînt concentrate în exclusivitate pe plafonul sălii, fără a se observa o concentrare a desenelor într-o anumită parte a încăperii.

Venind dinspre intrarea peșterii, odată pătrunși în sala cu picturi, primul desen care frapează pe vizitator este cel care redă silueta unui cal (fig. 5). Ca toate celelalte figuri sau semne, calul este redat cu culoare roșie-cărămizie, fiind plasat pe tavanul peșterii pe o porțiune înclinată a acestuia, încît, în momentul cînd ridici capul, după ce ai pătruns prin intrarea foarte joasă, este destul de greu să nu îți atragă atenția. Calul nu are precizat conturul corpului cu o altă nuanță sau tentă mai închisă, asemănîndu-se, din acest punct de vedere, cu desenele de mamuți, cai, rinoceri etc. din Peștera Kopova din Munți Ural [2], unde figurile sînt redate, de asemenea, din profil, cu ocru, fără o delimitare a corpului cu o altă culoare, așa cum se întîmplă cu majoritatea picturilor parietale din Spania și Franța [3].

Dimensiunile calului din peștera de la Cuciulat sînt : 24,5 cm lungime și 12,5 cm înălțime.

Aproximativ în centrul încăperii este reprezentată cea mai mare dintr-o altă figură care, prin forma sa, sugerează silueta unui animal (lungimea de aproximativ 100 cm, iar înălțimea maximă a corpului de circa 50 cm). Desenul părții posterioare a corpului este bine conservat și pare să aparțină, prin poziția sa, unui animal din grupul felinelor aflat în atac sau fugă. Nu este exclus totuși să aparțină și unui urs. Prima jumătate a desenului este mai slab păstrată, încît orice semnificație care i s-ar acorda, în funcție de elementele vizibile în această parte, comportă o mare doză de risc. Totuși, cu totul ipotetic, considerăm că forma capului s-ar apropia, de asemenea, de al unei feline, distingîndu-se ceva mai bine urechile mici și botul care ar justifica o astfel de afirmație. Cu oarecare imaginație s-ar întrevedea forma picioarelor anterioare, destul de neclare totuși din cauza umezelii. Acestea par a fi în conconcordanță cu partea posterioară a corpului, sugerînd un animal în fugă sau atac, mai cu seamă datorită poziției întinse a picioarelor și faptului că sînt destul de depărtate unul de altul.

---

[2] Z. A. Abramova, în *Kamenîi vek na teritorii SSSR*, Moscova, 1970, p. 84.
[3] A. Leroi-Gourhan, *Préhistoire de l'art occidental*, Paris, 1965, p. 75—110.

Desigur că adeverirea unei astfel de ipoteze cu privire la apartenenţa acestui desen la o felină ar fi de mare însemnătate şi ar putea deveni eventual un preţios element de datare. Ne gîndim la faptul că dacă ar reda, de exemplu, forma panterei de peşteră *(Panthera spelaea)*, acest animal a trăit pe teritoriul ţării noastre doar în pleistocen. Aceasta înseamnă dintr-o dată o concluzie cu totul senzaţională, pentru că atunci cînd spunem pleistocen nu ne putem gîndi decît la omul paleolitic, deci la o vîrstă a desenului care depăşeşte 10 000 de ani. Nu trebuie însă exclusă nici posibilitatea redării în acest desen a rîsului *(Felix linx)*, comun şi azi în pădurile noastre, şi deci ipoteza unei vechimi aşa de mari a picturii să comporte discuţii, atîta timp cît s-ar baza pe acest singur argument.

Mergînd totuşi pe acestă idee a atribuirii desenelor respective perioadei paleolitice, dorim să relevăm cîteva aspecte care ar putea constitui elemente de plecare pentru susţinerea unei astfel de ipoteze.

În contextul unei imagini complete a formei iniţiale a peşterii, reconstituită în fig. 2, topografia galeriei fosile şi mai cu seamă poziţia sălii cu picturi oferă un prim-element de referinţă. Se ştie că în Franţa şi Spania, binecunoscutele picturi rupestre executate de omul paleolitic se concentrează de cele mai multe ori pe galeriile secundare, în locuri mai greu accesibile. Acest aspect subliniază semnificaţia lor ca săli de efectuare a unor magii înainte de vînătoare. Din acest punct de vedere locurile alese pentru asemenea procesiuni aveau probabil destinaţia unor locuri de rugăciune, fiind considerate săli de cult.

Sala din cadrul peşterii din cariera Cuciulat, pe tavanul căreia se disting figurile amintite, se aseamănă foarte mult în această privinţă, prin modul de amplasare, cu cele din vestul Europei, unde sînt concentrate deocamdată picturile rupestre paleolitice cunoscute pe continentul nostru. Nu este exclus ca în sala din prima parte a peşterii, largă şi deosebit de spaţioasă, după spusele localnicilor şi muncitorilor de la carieră, care azi este distrusă din cauza exploatării calcarului, să fi existat locuirea paleolitică. De aici, omul preistoric pătrundea în etajul fosil, în cadrul căruia şi-a ales sala pentru efectuarea picturilor, într-o zonă retrasă, destul de izolată şi nu foarte uşor accesibilă.

În arta parietală paleolitică din vestul Europei, cel mai frecvent animal pictat pe pereţii peşterilor este calul [4]. Să fie oare o simplă întîmplare că şi în peştera de la Cuciulat calul beneficiază de poziţia cea mai favorabilă fiind figura care frapează în cel mai înalt grad?

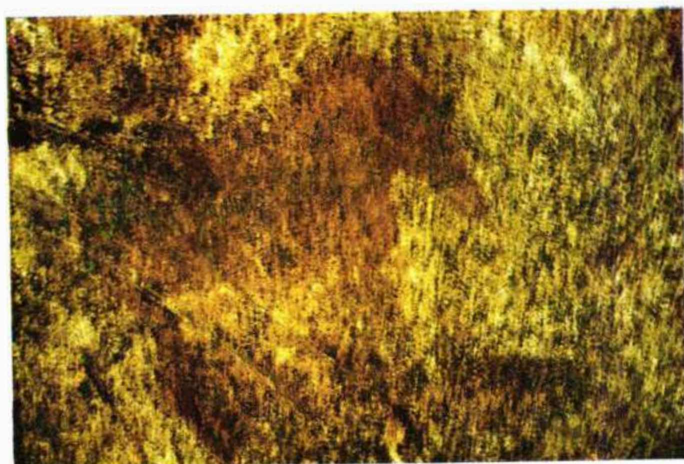
Nu este neglijabilă nici maniera în care sînt redate cele două figuri care se mai păstrează, distingîndu-se stilul deosebit de realist de tratare a formei animalelor, specific paleoliticului, caracterizat prin surprinderea mişcării animalului, precum şi alegerea celei mai caracteristice poziţii a sa, cum ar fi alergarea calului sau atacul felinei. În mezolitic şi mai tîrziu redarea figurilor este mult schematizată.

Se admite că în limitele perioadei paleolitice, picturile rupestre sînt destul de tîrzii, plasîndu-se către finele pleistocenului sau, mai precis, cum subliniază A. Leroi-Gourhan [5], la sfîrşitul ultimei perioade glaciare

---

[4] *Ibidem:* idem, *Les religions de la préhistoire*, Paris, 1964, p. 91.

[5] Idem, *Préhistoire de l'art Occidental*, p. 130–143.

1

2

Fig. 5. Picturi rupestre din cariera de la Cuciulat.
1 cal: 2 felină (?)

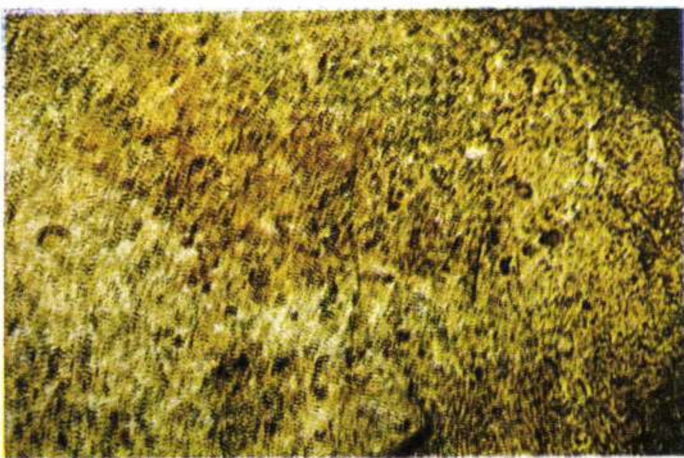

Fig. 5. Picturi rupestre din peştera din cariera de la Cuciulat.
Pete nedeterminabile.

şi începutul ciclului climatic actual. Ruptura climatului dintre frig şi temperat ar corespunde unei rupturi în numeroase domenii de activitate a oamenilor şi în special dispariţiei artei desenului in peşteri.

Întrebuinţarea culorii roşii-cărămizii nu pare nici ea întîmplătoare, în măsura în care este cel mai frecvent întîlnită în pictura paleolitică.

Nu putem trece, de asemenea, cu vederea faptul că prin poziţia ei peştera în discuţie se află între două aşezări paleolitice : Buşag-Baia Mare la nord şi Perii Vadului-Ileanda la sud. Ambele aşezări sînt situate pe malul drept al Someşului, au cîte două straturi de cultură din paleoliticul superior, iar ultimul din aceste orizonturi de cultură este descoperit în depozite specifice etapei finale a pleistocenului. Inventarul litic conţine instrumente specifice fazei tîrzii a culturii gravetiene [6], cultură larg răspîndită dealtfel în Oaş [7], podişul Podolic [8] şi Cîmpia Pannonică [9].

Evident, prin relatările de mai sus nu putem decît să subliniem prezenţa omului preistoric, purtător al culturilor paleolitice, în zonă şi să sugerăm eventualitatea că picturile rupestre de la Cuciulat ar putea să îi aparţină. Posibilităţi directe de datare nu există şi nici nu putem spera în a le descoperi în viitor. Considerăm că pînă la lămurirea definitivă a tuturor aspectelor legate de picturile rupestre din peştera de la Cuciulat mai este un drum foarte lung şi anevoios şi probabil că multe întrebări îşi vor face loc. Dealtfel, ele au început în momentul primului contact cu desenele de pe tavanul sălii din această peşteră. Aşa de exemplu, primul gînd a fost să ne convingem în ce măsură aceste *figuri* nu sînt un „joc al naturii". În acest sens, am gîndit că este necesar să observăm, avînd în vedere proprietăţile calcarului de a permite apei să se infiltreze prin el, dacă desenele respective nu reprezintă rezultatul unor astfel de fenomene. Mai exact, apa în procesul circulaţiei prin calcar ar putea transporta cu ea hidroxizi de fier pe care să îi precipite la suprafaţa calcarului sub cele mai bizare forme. Pentru a constata existenţa unui fenomen de acest fel am îndepărtat, dintr-o zonă fără nici o importanţă artistică, culoarea roşie în scopul de a sesiza în ce măsură între aceasta şi calcar este o limită netă sau o trecere gradată care ar sublinia bineînţeles infiltarea apei cu hidroxizi de fier. Am observat că după îndepărtarea stratului subţire de culoare roşie urmează un calcar alb imaculat care în nici un caz nu probează un proces de pătrundere de sus în jos a unor hidroxizi de fier.

De fapt, dacă ar fi vorba de un fenomen de infiltrare cu ajutorul apei, era normal ca acesta să fi avut loc şi în alte porţiuni ale galeriei fosile sau în celelalte galerii. Or, picturile se concentrează, se pare, în exclusivitate în această mică încăpere.

Mai mult, tot în această sală cu picturi a fost descoperită o bucată de calcar pe care se păstrează un strat destul de gros de vopsea. Este greu să ştim, în faza actuală, atîta timp cît nu s-au putut face încă observaţii prea ample, dacă piatra respectivă constituie un suport pe care se prepara sau încerca vopseaua. Nu este exclus să aibă şi altă semnificaţie,

---

[6] M. Bitiri, SCIV, 20, 1969, 4, p. 515—531.
[7] Idem, *Paleoliticul din Ţara Oaşului*, Bucureşti, 1972, p. 116—121.
[8] L. Banesz, Quartär, 18, 1967, p. 32—56.
[9] M. Gábori, V. Gábori, ActaArch, 8, 1957, p. 3—117.

pe care deocamdată nu o bănuim. Oricum, vom încerca în viitor o serie de analize ale vopselei de pe această bucată de calcar, care sperăm să ne permită considerații mai detaliate.

În fig. 5, alături de figurile celor două animale, la care ne-am referit, mai sînt reprezentate o serie de semne cărora nu li se poate găsi încă o semnificație, deoarece timpul și vicisitudinile mediului de peșteră au fost neîndurătoare și au lucrat asupra lor, atenuînd, sau chiar ștergîndu-le pur și simplu în mare parte. Le-am redat pentru o imagine cît mai globală asupra ansamblului sălii pictate din peștera de la Cuciulat, menționînd că din cauza condițiilor grele de fotografiere nu putem, deocamdată, să le prezentăm pe toate, urmînd ca într-un studiu viitor să aducem din subteran și imaginea celorlalte.

În încheiere, vrem să subliniem că descoperirea de la Cuciulat, în măsura în care se va dovedi că este opera omului paleolitic sau dintr-o perioadă ceva mai recentă, va fi desigur o importantă contribuție la arta preistorică nu numai din țara noastră, ci din întreaga lume. Pentru aceasta este necesar să i se acorde cea mai mare atenție, avînd în vedere că această *singulară* descoperire, în jumătatea estică a continentului european, ar putea foarte ușor să fie distrusă de reînceperea exploatării în cariera care deja a făcut să dispară o bună parte din peșteră și, poate, odată cu ea, valori de natură istorică, inestimabile și irecuperabile.

Chiar de ar fi numai un „hazard al naturii", e prea frumos acest „joc" care a creat acest superb cal pentru a rămîne din el doar imaginea pe un diapozitiv sau pe o planșă a acestui articol.

ANEXĂ

CONSIDERAȚII SPEOLOGICE PRELIMINARE ASUPRA PEȘTERII DIN CARIERA CUCIULAT

DE

ADRIAN MURARU și ADRIAN DONE

Regiunea calcaroasă din cadrul Platformei Someșene, în care este săpată peștera din cariera Cuciulat, este destul de puțin cercetată din punct de vedere speologic, pînă nu demult timp fiind considerată ca neinteresantă în această privință [10]. În urma cercetărilor membrilor Clubului de speologie „Emil Racoviță" s-a descoperit o rețea subterană dezvoltată, cuprinzînd 36 de fenomene carstice (peșteri și avene). Se estimează potențialul zonei, incluzînd circa 20 km de-a lungul Someșului, la peste 200 fenomene carstice.

[10] T. Morariu, V. Sorocovschi, *Județul Sălaj*, București, Edit. Acad., 1972, p. 22.

Din punct de vedere al codificării speologice, malul drept al Someșului între Ciocmani și Răstoci formează zona 4 001, iar peștera din cariera Cuciulat are codul 4 001/1.

Peștera din cariera Cuciulat este săpată într-un calcar cenușiu, compact, fin cristalizat, adesea puternic fosilifer. Straturile sînt în general nederanjate, avînd o foarte ușoară înclinare spre est. Între straturile de circa un metru grosime se află pături subțiri de marne nisipoase sau argile marnoase impermeabile. Compoziția chimică medie a calcarului este următoarea : $CaCO_3$ — 95,78%, MgO — 0,54%, SiO_2 — 1,75 %[1].

Peștera a fost puternic afectată de exploatarea calcarului, o porțiune din prima parte a ei, incluzînd cel puțin 150 m de galerie (galeria fosilă), fiind distrusă. Din relatările localnicilor rezultă că peștera avea inițial, înainte de începerea exploatării calcarului, în urmă cu peste 50 de ani, o deschidere largă și înaltă (5—6 m), menținîndu-se astfel pe primii 20—30 m, după care tavanul cobora la 1,2—1,8 m.

În faza actuală a cercetărilor se poate spune că în ansamblul ei peștera din cariera Cuciulat prezintă trei etaje aproape orizontale. Lungimea totală a galeriilor, explorate pînă în prezent, este de 1 130 m (150 m = etajul fosil, 700 m = etajul subfosil și 180 m = etajul activ). Cele trei etaje sînt dispuse în planuri relativ paralele, la circa 15 m unul față de altul și cu o înclinare foarte ușoară de aproximativ 1,5°, conformă dealtfel cu cea a straturilor de calcar în care s-a dezvoltat peștera. Orientarea generală a galerilor este de la vest la est (fig. 6).

Referitor la circulația apei în peșteră se poate menționa că se face aproape integral pe orizontală. Intercalările marnoase și argiloase care se găsesc între straturile de calcar nu permit circulația apei de infiltrație pe verticală. În sprijinul acestei ipoteze stă faptul că nivelul fosil este complet uscat, deși ar avea posibilitatea păstrării umezelii și chiar a ochiurilor de apă în concavități. Pe acest etaj apa nu pătrunde nici chiar în cursul viiturilor mari. Etajul subfosil ar putea primi eventual apă doar în condițiile viiturilor care ar inunda complet etajul activ, care are un curs permanent, cu un debit variabil, influențat mult de precipitații.

Datorită circulației restrînse a apei pe verticală, legăturile dintre etaje se fac doar în două locuri pe puțuri formate pe diaclaze.

De asemenea, trebuie remarcată absența precipitărilor de $CaCO_3$, sub formă de stalactite, stalagmite sau chiar cruste subțiri, tot ca un rezultat al circulației reduse a apei. În afară de „lingurițele" (mici concavități de eroziune carstică datorate curenților turbionari) care tapetează toată peștera, se întîlnesc pe etajul subfosil, într-un singur loc, urme de calcit precipitat sub formă de crustă subțire, iar în etajul fosil doar la intrare, în partea inferioară a galeriei, cîteva cristalizări de gips alb.

Un alt element deosebit al peșterii din cariera Cuciulat este prundișul grosier de cuarțit care se găsește înglobat în sedimentul dispus pe patul celor trei etaje. Prundișurile bine rulate provin fără nici o îndoială din depozitul de terasă care suprapune pachetul de calcare, fiind pătrunse

---

[1] G. Pârvu, Gh. Mocanu, C. Hibomvschi, A. Grecescu, *Roci utile din România*, București, Edit. tehnică, 1977, p. 319.

în cele trei galeri ale peșterii prin sistemul de doline de pe platoul de deasupra peșterii, încă insuficient cercetat.

Avînd în vedere că pînă în prezent nu s-a ajuns să fie cunoscută întreaga peșteră, cercetările de cartare vor continua și în anii viitori.

LES PEINTURES RUPESTRES DE CUCIULAT SUR LE SOMEȘ. S'AGIRAIT-IL DE MANIFESTATIONS ARTISTIQUES?

RÉSUMÉ

En 1978, la carrière du village de Cuciulat (comm. de Letca, dép. de Sălaj) a relevé la présence d'une grotte, dont une bonne partie (environ 150 m) fut affectée à l'exploitation du calcaire sur place. La galerie fossile de la grotte comporte une petite salle dont le plafond présente des taches de couleur, d'un rouge-brique. Parmi ces taches se dégage la silhouette (très nette) d'un cheval et celle d'un félin ou peut-être d'un ours (moins bien conservée) (fig. 5).

Les recherches débutent à peine. À leur étape actuelle, on serait enclin d'attribuer lesdites peintures à l'art du paléolithique supérieur.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Terrasse en pierre du Someș dans la zone de la carrière de Cuciulat.
Fig. 2. Schéma d'un profil transversal de la terrasse du Someș dans la zone de la carrière de Cuciulat.
1 calcaires éocène; 2 sable et gravier de terrasse; 3 argile; 4 gravier menu résulté de l'exploitation de la carrière; 5 ébauche des étages de la grotte — vue d'ensemble; *a* versant initial, actuellement détruit par l'exploitation de la carrière; *b* ce qui a pu être l'entrée initial de la grotte; *c* l'actuelle entrée de la grotte
Fig. 3. Le relevé de la galerie fossile avec la salle des peintures (hachurée) (Carte dressée par A. Done, F. Cucu, T. Vădeanu, M. Codescu et S. Manolescu).
Fig. 4. Schéma d'un profil transversal de la salle des peintures.
Fig. 5. Peintures rupestres de la grotte de la carrière de Cuciulat 1 cheval; 2 félin(?); 3 taches indéterminées.
Fig. 6. Fragment du relevé de la grotte de la carrière de Cuciulat (4 001/1) (Cartograhpie: A. Done, F. Cucu, T. Vădeanu, M. Codescu et S. Manolescu) 1 étage fossile; 2 étage subfossile; 3 étage actif.

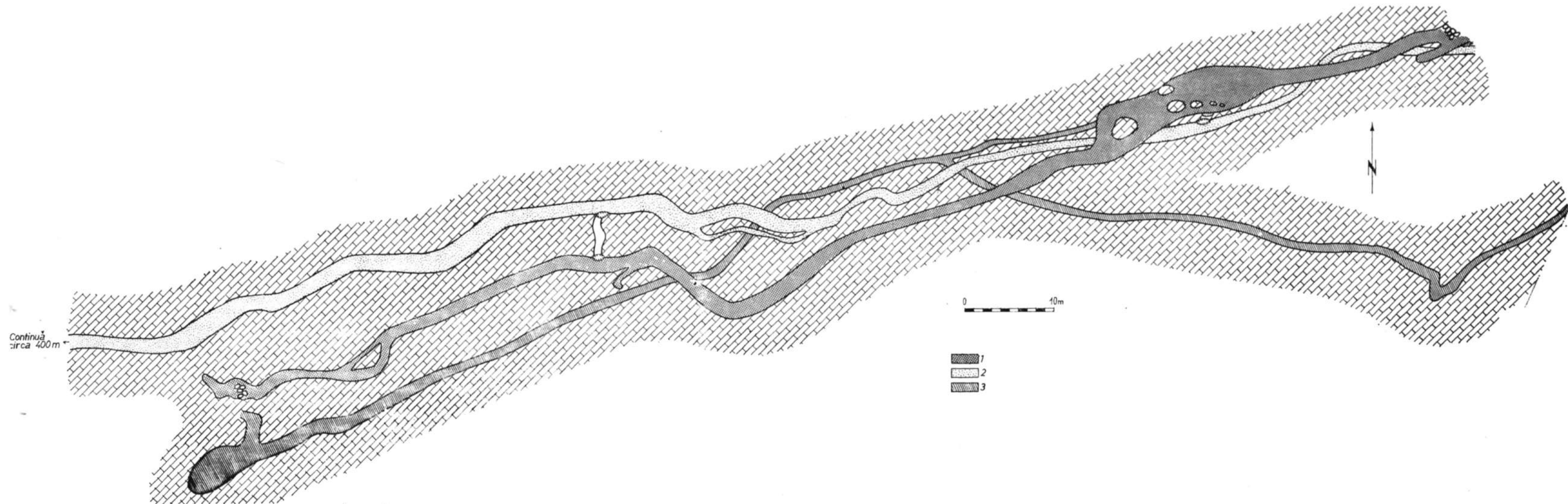

Fig. 6. Fragment din planul peșterii din cariera de la Cuciulat (4 001/1) (Cartare: A. Done, F. Cucu T. V ădeanu, M. Codescu și S. Manolescu). 1 etajul fosil; 2 etajul subfosil; 3 etajul activ.

ELEMENTE EPIPALEOLITICE ÎN GRAVETIANUL ORIENTAL FINAL DIN SUD-ESTUL MOLDOVEI

DE

M. BRUDIU

În urmă cu zece ani au fost descoperite primele așezări paleolitice din sud-estul Moldovei care, după specificul tipologic al utilajului litic, ca și prin poziția stratigrafică, au fost atribuite culturii gravetianului oriental, faza finală [1]. De asemenea, unele analize datorate lui H. Asvadurov [2], ca și concluziile similare ale palinologului M. Cârciumaru care a analizat polenul din sedimentele unor așezări paleolitice de la Topile — Valea Seacă [3], au justificat această încadrare cultural-cronologică. Din așezarea paleolitică de la Puricani, com. Berești—Meria a rezultat un număr însemnat de unelte paleolitice. Acolo, cu ocazia săpăturilor, au fost descoperite trei complexe arheologice pe care le-am considerat locuințe-atelier ale unor grupuri de vînători. Acestea au avut o durată scurtă, datorită popasului sezonier pe care îl făceau grupurile de vînători în cadrul unor pendulări migratorii, în Podișul Central al Moldovei [4].

În sud-estul Moldovei au mai fost cercetate și alte așezări paleolitice în care s-au descoperit mai puține complexe-atelier, cum este situația la Berești—Dealul Taberei (2) [5], Suceveni (1) [6], Cavadinești (1) [7], Moscu (1), Mălușteni III (1) [8], Mălușteni IV (1) [9].

Specificul inventaruluiui litic rezultat din fiecare complex este caracteristic ariei largi a gravetianului oriental, descoperit pe teritoriul Moldovei : bazinul inferior și mijlociu al Bistriței, sau în alte așezări din Podișul Moldovei (Valea Ursului [10], Valea Seacă—Topile [11], Strachina—Dorohoi [12], Movileni—Heleșteni [13]).

---

[1] M. Brudiu, *Paleoliticul superior și epipaleoliticul din Moldova*, București, 1974, p. 51—61. 114.

[2] H. Asvadurov, Maria Bitiri, P. Vasilescu, SCIV, 23, 1972, 3, p. 314—345. Mulțumini și pe această cale cercetătorului H. Asvadurov pentru comunicarea rezultatelor asupra profilului pedologic de la Puricani și Mălușteni.

[3] M. Cârciumaru, SCIV, 21, 1970, 4, p. 554.

[4] M. Brudiu, Danubius, 2—3, 1969, p. 7—9; 4, 1970, p. 3—9; idem, Materiale, 10, 1973, p. 15—18; idem, *Paleoliticul superior...*, p. 113—117.

[5] M. Brudiu, *op. cit.*, p. 102—104.

[6] Idem, Danubius, 6—7, 1972—1973.

[7] Idem, RevMuz, 7, 1970, 6, p. 525—526.

[8] Idem, *Paleoliticul superior...*, p. 107—109.

[9] *Ibidem*. p. 109—111.

[10] *Ibidem*, p. 122—124.

[11] Al. Păunescu, SCIV, 21, 1970, 4, p. 539—549.

[12] Al. Păunescu, Gh. M. Vasiliu, RevMuz, 4, 1967, 4, p. 364—366; Al. Păunescu, *op. cit.*, 19, 1968, 1, p. 31—39.

[13] *Ibidem*, 17, 1966, 2, p. 327—329.

S C I V A, tomul 30, nr. 2, București, aprilie — iunie, 1979, p. 293—299

Cultura gravetianul oriental se caracterizează printr-un inventar litic format din gratoare, burine, lame *à dos* (retuşate abrupt), vîrfuri de tip zis „La Gravette", şi diferite unelte compuse ca gratoar-burin, gratoar-străpungător ş.a.

Inventarul litic al culturii gravetianului oriental cunoaşte în etapa finală un grad foarte avansat de microlitizare. Această caracteristică a fost evidenţiată de noi şi cu altă ocazie[14]. Din săpăturile intreprinse în aşezările aparţinînd gravetianului final, de pe teritoriul judeţului Galaţi a rezultat un număr de peste 600 piese reprezentînd tipuri specifice acestei culturi. Între acestea se găsesc cîteva unelte care nu se cunosc în alte zone din Moldova în această fază culturală. Este vorba, mai întîi, de vîrful microlitic lucrat cu retuşe abrupte pe una sau pe ambele laturi, avînd baza retuşată drept, sau concav, cu retuşe abrupte. Aceste piese se deosebesc de lamele *à dos* trunchiate şi retuşate prin faptul că retuşarea a înaintat adînc în corpul lamei aşa cum s-a procedat şi la vîrfurile de tip „La Gravette". În afară de aceasta, unele piese sînt lucrate de cele mai multe ori pe ambele laturi, cu scopul de a se amenaja un vîrf ascuţit. Piesele care au fost descoperite pînă acum sînt, din nefericire, fragmentare, lipsindu-le tocmai capătul distal. Considerăm că faptul nu este întîmplător, dacă ne gîndim că cele întregi au fost utilizate în timpul activităţilor din afara spaţiului aşezării, iar cele cărora li s-a rupt vîrful au devenit resturi nefolosite care au rămas în zona locuinţelor-atelier.

Astfel de vîrfuri au fost descoperite în locuinţa-atelier denumită complexul C din aşezarea de la Puricani[15] (fig. 1/1, 2, 4, 5) şi cîte un exemplar în aşezarea-atelier (complexul A) de la Bereşti — Dealul Taberei[16] (fig. 1/3) şi în aşezarea de la Moscu[17] (fig. 1/6 şi fig. 2).

În legătură cu geneza acestei categorii de vîrfuri considerăm că ele reprezintă un tip de unealtă descendentă din vîrful zis „La Gravette" care a dominat o perioadă îndelungată paleoliticul superior. Schimbările survenite în aspectul său prin micşorarea dimensiunilor şi retuşarea bazei, sînt impuse de o nouă etapă prin care treceau grupurile gravetienilor din sud-estul Moldovei, ca şi din alte zone, dealtfel. Aşa cum s-a arătat recent[18], în legătură cu geneza formei uneltelor în epoca pietrei, analiza exigentă a datelor experienţei umane a generat idei tehnice a căror rezolvare s-a concretizat în formele uneltelor, iar principala lor însuşire trebuia să fie funcţionalitatea.

Pentru a înţelege, pe de altă parte, cadrul cultural cronologic în care a apărut acest tip de vîrf, trebuie să apelăm la rezultatele obţinute de cercetarea palinologică din ţara noastră.

Astfel, potrivit unor cercetări anterioare, s-a considerat că cultura gravetiană din Moldova s-a dezvoltat în patru etape, acestea fiind raportate la poziţia stratigrafică a diferitelor nivele arheologice descoperite pe tera-

[14] M. Brudiu, *op. cit.*, p. 53—56.
[15] *Ibidem*, fig. 41/1.
[16] *Ibidem*, fig. 43/1.
[17] Material inedit.
[18] V.I. Kraskovskji, Arheologija Kiev, 22, 1977, p. 21—28

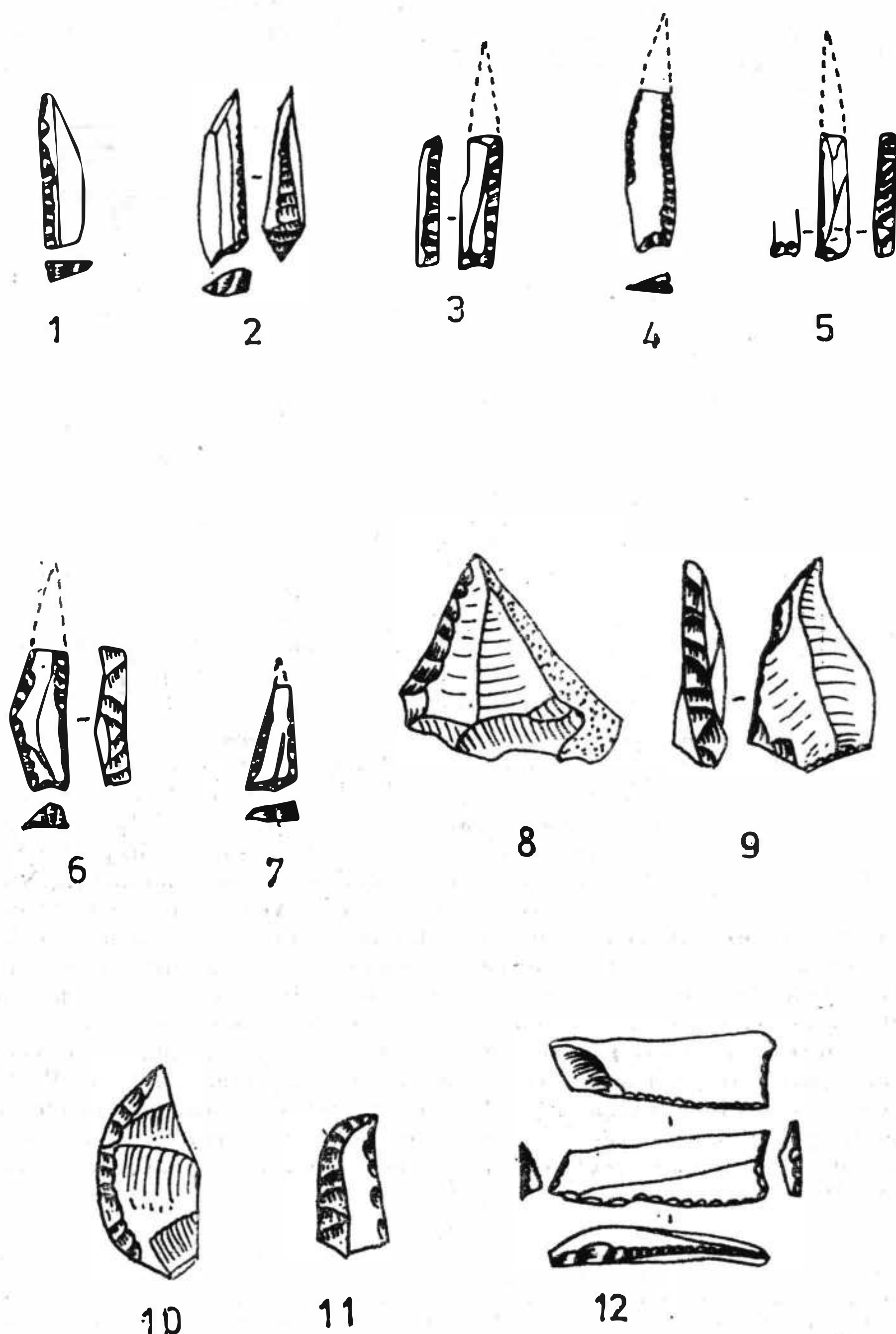

Fig. 1. 1—6 vîrfuri cu baza retușată; 7 triunghi; 8, 9 vîrfuri cu o latură retușată; 11 vîrf de tip azilian; 12 trapez arhaic. 1, 2, 4, 5, 9, 10, 12 Puricani; 3, 7 Berești; 6, 8 Moscu.

sele din bazinul Bistriței mijlocii [19]. La această schemă a fost racordată și situația gravetianului din bazinul mijlociu al Prutului [20]. Etapa gravetianului final se presupunea că s-a dezvoltat în timpul ultimului stadiu al glaciațiunii Würm (3).

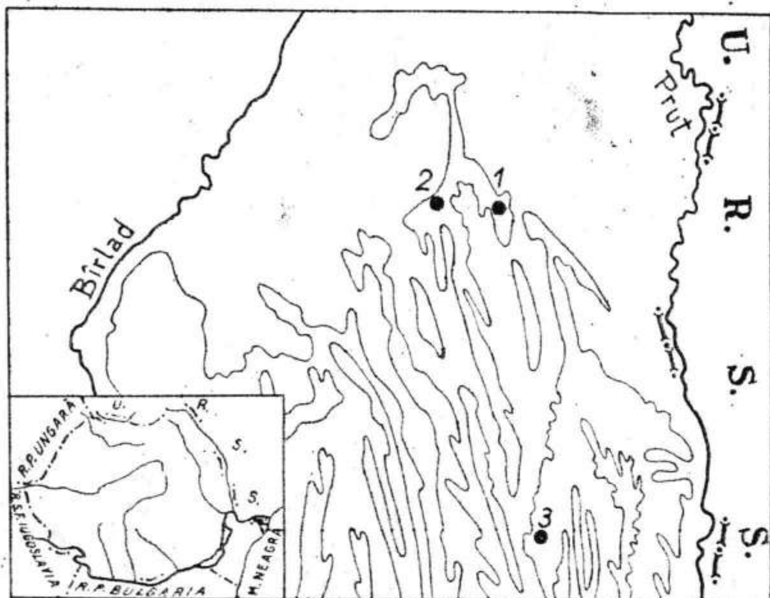

Fig. 2. Zona sudică a Podișului Moldovei cu așezările paleolitice în care au apărut elemente epipaleolitice ; 1 Puricani ; 2 Berești ; 3 Moscu.

În ultimul timp, cercetările paleolitice din țara noastră au beneficiat de concursul analizelor de polen, care au adus schimbări importante în configurația cadrului climatic în care s-a dezvoltat această cultură. Nu ne vom opri aici asupra noii perspective pe care o avem asupra paleoliticului superior din Moldova, ci, ne vom referi numai asupra etapei finale a acestuia.

Analizele palinologice efectuate pe probele de pămînt din stațiunea paleolitică Cremenea (depresiunea Întorsura Buzăului) au permis mai întîi detașarea din stratul arheologic atribuit tardenoasianului a unui nivel de locuire aparținînd gravetianului oriental final. Din punct de vedere paleoclimatic depozitul galben prăfos atribuit anterior stadiului Würm$_3$, a fost încadrat în postglaciar și holocen [21]. De asemenea, rezultatele unor analize palinologice în așezări paleolitice din bazinul Ceahlăului au indicat apartenența aceleiași depuneri galben prăfoase, la perioada tardiglaciarului [22].

[19] C.S. Nicolăescu Plopșor, Alexandru Păunescu, Fl. Mogoșanu, Dacia, N.S., 10, 1966, p. 16—17, 28 ; C.S. Nicolăescu Plopșor a propus în mod ipotetic schema cronostratigrafică prin care aurignacianul inferior era încadrat în Würm$_1$—Würm$_2$, aurignacianul mijlociu și superior, precum și gravetianul inferior, mijlociu și superior în Würm$_2$, iar gravetianul final în Würm$_3$.

[20] Al. Păunescu, Dacia, N.S., 9, 1965, p. 23.

[21] Marin Cârciumaru și Alexandru Păunscu, SCIVA, 26, 1975, 3, p. 317 și 329.

[22] Al. Păunescu, Emilia Cârciumaru, Marin Cârciumaru, Pompiliu Vasiliu, SCIVA, 28, 1977, 2, p. 157—184.

În legătură cu depunerea galben prăfoasă trebuie să menţionăm că ea se găseşte acolo unde, în succesiunea stratigrafică, nu au fost observate fenomene de denudare sau deflaţie, deasupra depunerii brun-roşcate cu structură nuciformă. Aceasta din urmă a fost considerată ca reprezentînd un sol fosil format în interstadiul $Würm_2 - Würm_3$ [23]. Or, cercetările palinologice au indicat că solul brun-roşcat s-a format în cel de-al treilea stadiu glaciar al Würmului, iar depunerea galben prăfoasă de deasupra, în tardiglaciar. Situaţia cronostratigrafică referitoare la sfîrşitul pleistocenului din Carpaţii Răsăriteni este similară cu cea din Podişul Moldovei.

Materialul litic din aşezările gravetianului oriental din sud-estul Moldovei se întîlneşte la partea superioară a depunerii brun-roşcate (B), precum şi în solul de tranziţie (AB) nisipos prăfos, brun-galben.

Din punct de vedere paleoclimatic orizontul B a fost încadrat de către H. Asvadurov în perioada finală a $Würmului_3$, iar orizontul AB în post—Würm—început de holocen, vreme corespunzătoare tardiglaciarului [24]. Prin urmare, noile cercetări palinologice şi paleopedologice ne dau posibilitatea să înţelegem mai corect unele elemente noi care apar în această vreme în inventarul arheologic al gravetianului oriental final.

Odată cu schimbările climatice din tardiglaciar apar şi schimbări în regimul florei şi faunei, care determină unele inovaţii ca un reflex de adaptare a omului la noile condiţii ale mediului.

Considerăm posibil ca în această vreme să apară arcul a cărui răspîndire va avea loc în epipaleolitic. Apariţia vîrfurilor cu baza retuşată, în cadrul unor aşezări din etapa finală a gravetianului oriental din sud-estul Moldovei, reprezintă un element al tendinţei, care se va afirma în epipaleolitic, cînd se întîlnesc piesele de formă geometrică cum sînt triunghiul, trapezul, rombul. Vîrfurile în discuţie pot fi considerate drept triunghiuri arhaice. Referitor la tendinţa spre geometrizarea pieselor, trebuie să mai adăugăm că nu este întîmplătoare nici prezenţa unui triunghi veritabil, descoperit tot în aşezarea de la Bereşti, în complexul B (fig. 1/7) [25]. De asemenea, germenii epipaleoliticului se afirmă în acelaşi complex arheologic de la Puricani prin prezenţa unui vîrf de tip azilian (fig. 1/10), a unei piese trapeziforme, lucrată pe lamă cu laturile lungi retuşate altern, iar laturile neparalele fiind retuşate una concav şi alta oblic (fig. 1/12). Alături de acestea s-au mai găsit un vîrf cu baza neretuşată, lucrat pe aşchie (fig. 1/9). Un vîrf asemănător cu precedentul (fig. 1/8), precum şi un vîrf similar celui de tip azilian a fost descoperit în aşezarea de la Moscu (fig. 1/11).

În gravetianul oriental tendinţa de a trunchia şi retuşa baza unui vîrf pare a fi cunoscută mai demult. Astfel, în staţiunea Molodova V, nivel 7, care este datat la sfîrşitul interstadiului $Würm_2 - Würm_3$, ca şi mai tîrziu în nivelul 3, datat în postglaciar (Dryas II) [26], apar piese din această categorie [27].

---

[23] C.S. Nicolăescu Plopşor, Alexandru Păunescu, Fl. Mogoşanu, *op. cit.*, p. 13 şi urm.
[24] M. Brudiu, *op. cit.*, p. 114.
[25] *Ibidem*, fig. 44/1.
[26] A.P. Cernyš. *Paleolit i mezolit Prindnestrovja*, Moscova, 1973, tab. 21.
[27] Janus K. Kozlowski, Ştefan Carol Kozlowski, *Pradzieje Europy od XI. do IV tysialecia p.n.e.*, Varşovia, 1975, pl. 35/21 ; 36/6.

În sfîrșit, mai putem menționa tot din zona Nistrului prezența unor vîrfuri și trapeze asemănătoare, apărute în nivelul superior din stațiunea Oselivka (Kîšla Nedjimova), datată în holocen (boreal), aparținînd epipaleoliticului [28].

În gravetianul final din Moldova, se mai cunosc piese cum ar fi o semilună, trei vîrfuri cu marginea arcuită, retușată, similare vîrfurilor aziliene [29], toate descoperite în nivelul de locuire gravetiană de la Ripiceni-Izvor.

Cercetările privind gravetianul final din sud-estul Moldovei dovedesc atît pe cale tipologică, cît și paleopedologică faptul că această fază a paleoliticului a durat și în decursul tardiglaciarului. De asemenea, analizele palinologice efectuate de Marin Cârciumaru asupra sedimentelor cu inventar arheologic, din așezările gravetianului final, situate în sud-estul Moldovei, confirmă încă odată că tardiglaciarul era deplin instalat în această zonă [30]. Chiar dacă în decursul săpăturilor arheologice n-am putut obține cărbune pentru datarea absolută a vreunui complex arheologic din această zonă, rămîn însă celelalte repere pe care le-am prezentat aici, pentru a atesta o legătură direcă între paleolitic și epipaleolitic.

Acest proces de introducere a unor inovații din punct de vedere tipologic în repertoriul inventarului litic al gravetianului oriental final din sud-estul Moldovei, reprezintă o situație generală în tardiglaciar și la începutul holocenului. Este un fapt remarcat și de cercetătorul Karel Valoch, care arăta, nu demult, că populația din paleoliticul tîrziu și final a Europei, ne dă un exemplu de adaptare a unei economii neproductive, de vînătoare, pescuit și cules, la condițiile de mediu complet modificate [31].

ÉLÉMENTS ÉPIPALÉOLITHIQUES DANS LE GRAVETTIEN FINAL DU SUD-EST DE LA MOLDAVIE

RÉSUMÉ

Les recherches archéologiques pratiquées dans le sud-est de la Moldavie ont mis au jour un riche patrimoine d'outillage lithique appartenant à la période du gravettien oriental final. Dans le mobilier de plusieurs ensembles archéologiques — de Puricani (ensemble C), Berești et Moscu, tous dans le dép. de Galați — sont apparues des pointes ayant l'un ou les deux côtés travaillés « à dos », à la manière des pointes du type La Gravette. Ce qui est caractéristique pour ces pointes, c'est leur base à retouches — concaves ou droites — abruptes, ce qui leur

---

[28] A. P. Černyš, *op. cit.*, fig. 18/34, 35.

[29] Al. Păunescu, Dacia, N.S., 9, p. 22, fig. 13/4.

[30] Marin Cârciumaru, *Contribuții la cunoașterea paleoclimatului și geocronologia paleoliticului din România*, Comunicare ținută la Institutul de arheologie din București, 30 mai 1978.

[31] Karel Valoch, *Eine endpaläolithische industrie von Předmostí (bez. Břeclav) in südmähren*, Časopis Moravského Musea, 60, 1975, p. 54.

donne la forme de triangles allongés (fig. 1/1—7). Dans ces mêmes ensembles archéologiques on a trouvé des pointes au côté retouché (fig. 1/8—9), des pointes de type azilien (fig. 1/10—11) et un trapèze à retouches alternes sur les côtés longs (fig. 1/12).

L'apparition de ces éléments typologiques tardenoisiens dans le milieu gravettien oriental final est justifiée par le caractère tardif de celui-ci du point de vue chronologique et climatique. Du reste, les recherches palynologiques et paléopédologiques effectuées par M. Cîrciumaru et H. Asvadurov pour chacun des sites fouillés ont montré que ceux-ci coïncident avec la phase de végétation du pin (fin du tardiglaciaire et commenecement de l'holocène).

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. 1—6 pointes à base retouchées; 7 triangle; 8, 9 pointes à un bord abattu; 11, 12 pointes aziliennes; 12 trapèze archaïque. 1, 2, 4, 5, 9, 10, 12 Puricani; 3, 7 Berești; 6, 8 Moscu

Fig. 2. Carte des découvertes paléolithiques finales du sud-est de la Moldavie: 1 Puricani; 2 Berești; 3 Moscu.

UN TOPOR-CIOCAN DE TIP VIDRA, DESCOPERIT LA LUPEŞTI (JUD. VASLUI)

DE
EUGENIA POPUŞOI

La sfîrşitul lunii martie 1978, cu prilejul unei periegheze efectuate de colectivul Muzeului „Vasile Pârvan” din Bîrlad [1], a fost descoperit un topor-ciocan de aramă de tip Vidra. Locul descoperirii se află la izvoarele Horincei de la „Fîntîna Mare” în punctul numit „La stufărie”, loc aflat la circa 2 km nord—nord-est de satul Lupeşti, comuna Măluşteni. Cu un an înainte, aici a fost descoperită o aşezare neolitică cu locuinţe prevăzute cu platforme din lut ars. Aşezarea se află la poalele dealului de deasupra locului la „Fîntîna Mare” cu orientarea est-vest. La vest, aşezarea dă în rîpa formată de izvoarele Horincei. Ploile de primăvară, din acest an, au rupt din mal, dezvelind platforma din lut ars, aflate la —0,40 — —0,60 m de la suprafaţa actuală a solului. O mică casetă efectuată deasupra unei platforme, ce se afla în mal, a dus la descoperirea unor fragmente dintr-o vatră perforară, a cîteva fragmente ceramice de vase aparţinînd fazei A a culturii Cucuteni, precum şi a piesei care constituie obiectul notei de faţă.

Toporul-ciocan (fig. 1), are suprafaţa exterioară acoperită neuniform cu o patină verzuie, peste care din loc în loc, se observă o crustă de culoare mai închisă. Pe partea inferioară şi pe laturi, patina este ştearsă în mare măsură, în urma acţiunilor de spălare, lăsînd să se vadă culoarea roşcată a metalului. Piesa prezintă trăsăturile caracteristice tipului Vidra [2]. Pe braţul cu tăişul vertical, se observă pe partea inferioară, o urmă asemenea unei cusături de turnare. Tăişul nu prezintă urme de folosire. Muchia (ceafa) este subţire şi se termină cu o uşoară rotunjire a colţului stîng, datorită unor lovituri ulterioare (lung : 0,134 m ; greutate 0,385 kg). Topoare aproape identice, diferenţele limitîndu-se doar la lungimea părţii dinspre ceafă şi a găurii de înmănuşare a unor piese, sînt cunoscute pînă acum în aşezări aparţinînd culturii Gumelniţa şi Cucuteni A [3]. Cele mai apropiate analogii pentru toporul-ciocan de la Lupeşti, le prezintă toporul de la Prundu [4], Vidra [5] şi Cucuteni—Băiceni [6]. Recent am avut prilejul să vedem o nouă descoperire asemănătoare, toporul de la Mărgineni-judeţul Bacău [7].

---

[1] Cercetările de teren au fost conduse de Vasile Palade, directorul muzeului din Bîrlad, care ne-a dat toate indicaţiile privitoare la locul descoperirii, pentru care îi mulţumim şi pe această cale.

[2] Al. Vulpe, SCIV, 15, 1964, 4, p. 459; 24, 1973, 2, p. 217 şi urm. idem, *Die Äxte und Beile im Rumänien II*, München, 1975, p. 22—23; Ersilia Tudor, SCIV, 23, 1972, 1, p. 19—22.

[3] Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 23; Ersilia Tudor, *op. cit.*, p. 19 şi urm.

[4] Ersilia Tudor, *op. cit.*, p. 19—20, fig. 1/1, 1/4; A. Vulpe, *op. cit.*, nr. 23.

[5] Al. Vulpe, *op. cit.*, nr. 22; E. Comşa, Dacia, N.S., 20, 1976, p. 125—126, fig. 26.

[6] M. Petrescu-Dîmboviţa, *Cucuteni*, 1966, p. 23, fig. 7; Al. Vulpe, *op. cit.*, nr. 26.

[7] Dan Monah, SCIVA, 29, 1978, 1, p. 39; aducem mulţumiri şi pe această cale descoperitorului, care ne-a dat posibilitatea să vedem piesa şi ne-a oferit toate informaţiile utile.

Fig. 1. Lupeşti (jud. Vaslui). Topor-ciocan de tip Vidra.

La încadrarea cronologică a toporului în discuţie ne ajută fragmentele ceramice, aparţinînd fazei A a culturii Cucuteni, adunate din acelaşi loc. Astfel, complexul de locuire nederanjat, surprins de noi la Lupeşti, ne permite să stabilim apartenenţa cronologică a toporului-ciocan la nivelul culturii Cucuteni faza A, cu atît mai mult cu cît, celelalte descoperiri similare din Moldova [8], se plasează la acelaşi orizont, iar cele din Muntenia, aflîndu-se la nivelul Gumelniţa A2—B1 [9].

EINE BEI LUPEŞTI (KR. VASLUI) ENTDECKTE HAMMERAXT VOM VIDRA—TYPUS

ZUSAMMENFASSUNG

In der Fundstelle „La Stufărie" von „Fîntîna Mare", auf dem Gebiet der Gemeinde Măluşteni, Dorf Lupeşti, wurde eine Kupferhammeraxt vom Vidra-Typus entdeckt. Das Fundstück wurde auf Plattformen aus gebranntem Lehm gefunden welche chronologisch der Phase A der Cucuteni-Kultur angehören. Die nächsten Gegenstücke der Hammeraxt von Lupeşti befinden sich auf dem Gebiet der Moldau in Cucuteni-Băiceni und Mărgineni und weiter südlich in Prundu und Vidra.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Abb. 1. Lupeşti. Hammeraxt vom Vidra-Typus.

---

[8] M. Petrescu-Dimboviţa, *op. cit.*, p. 23; Dan Monah, *op. cit.*, p. 39.

[9] Ersilia Tudor, *op. cit.*, p. 21; A. Vulpe, *op. cit*, p. 23.

COMUNICĂRI EPIGRAFICE VIII*

DE

D. TUDOR

Cu excepţia fragmentului de cărămidă din Romula Malva (nr. 1), restul textelor epigrafice de mai jos au apărut in timpul ultimelor campanii de săpături arheologice din cetăţuia romano-bizantină de la Sucidava. Toate constituie *membra disjecta* culese din dărîmături sau din ziduri ruinate.

I. ROMULA MALVA (Reşca, jud. Olt)

1 (fig. 1/1). Două fragmente de ţiglă s-au achiziţionat de la un locuitor din Reşca, de către Muzeul orăşenesc din Caracal (inv. 8 627), prin grija directorului acestei instituţii, Şt. Chiţu, care a avut amabilitatea a le pune la dispoziţia noastră pentru publicare. Ele măsoară în lungime 0,25 m şi păstrează o ştampilă cu dublu cadru de mărimea: 0,115×0,038 m. Literele ştampilei sînt înalte de 0,01—0,016 m. Primele litere (cel mult trei) sînt atît de şterse, încît nu pot fi descifrate. Numeralul de la centrul rîndului, bine păstrat, este puţin înclinat şi s-a încadrat cu două cerculeţe. Un atare punct de abreviere putea exista şi la finele textului (în mijlocul spărturii dintre cele două fragmente). Literei A îi lipseşte bara orizontală. După aspectul grafic, scrierea se datează din prima jumătate a secolului al III-lea e. n. Tipul acesta de ştampilă este necunoscut la Romula Malva. Se păstrează:

..... I. S A G

Deci avem de a face cu numele unei trupe auxiliare din titulatura căreia se păstrează numeralul *I* şi *sag(ittariorum)*.

Se ştie că la Romula Malva a staţionat mult timp un *numerus Surorum sagittariorum* [1]. Dar în prezenta ştampilă nu poate fi vorba de aceasta. Identificarea acestei unităţi militare nu se poate face din cauza absenţei literei S ce trebuia să indice etniconul *S(uri)*. Apariţia în locul ei a numeralului I nu-şi are nici o explicaţie, deoarece n-a intrat în titulatura acestei trupe auxiliare. Aceleaşi dificultăţi epigrafice de întregire ne stau în cale şi pentru *cohors I Tyriorum sagittariorum*, prezentă între trupele Daciei Inferioare în anul 140 e. n. [2].

---

* Pentru seriile anterioare vezi SCIV, 13, 1962, 1, p. 115—123; 16, 1965, 1, p. 177—188; 16, 1965, 2, p. 357—372; 17, 1966, 3, p. 593—603; 19, 1968, 2, p. 331—338; 21, 1970, 2, p. 313—326 şi SCIVA, 26, 1975, 1, p. 125—136.

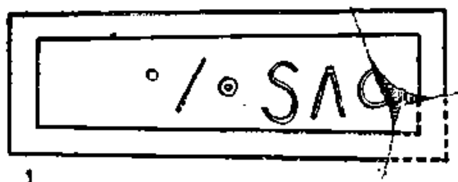
[1] Informaţie documentară completă şi recentă despre activitatea acestei trupe de sirieni la Romula Malva, Slăveni apoi in Mauretania Caesariensis, se găseşte la D. Tudor, *Oltenia romană* [4], 1978, p. 339—340 şi M.P. Speidel, Dacia, N.S., 18, 1973, p. 169—177.

[2] AnnÉp, 1962, nr. 264 şi IDR, I, 13.

Dintre trupele de arcași ce au staționat în Dacia Inferior se mai cunoaște o *cohors I sagittariorum* (*milliaria equitata*), care și-a avut garnizoana în castrul de la Drobeta [3]. Se pare că numele acesteia se poate întregi pe ștampila descoperită la Reșca :

[*coh(ors)*]. *I. sag(ittariorum)*

În prima jumătate a secolului al III-lea e. n., arcașii din cohorta drobetană constituiau un efectiv de o mie călăreți capabili a se deplasa la

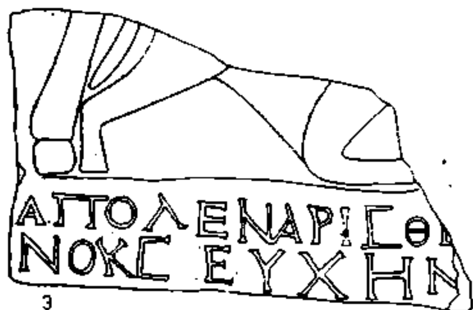

Fig. 1. Romula Malva. 1 ștampilă cu *cohors I sagittariorum*; 2 dedicație a zeiței *Fortuna redux*; 3 dedicație lui *Apolenaris Theonoks*.

mari distanțe pentru lupte sau lucrări de natură militară. Romula Malva a beneficiat de importante lucrări strategice pe timpul lui Septimiu Sever, și apoi sub Filip Arabul. Este foarte posibil ca un detașament din *cohors I sagittariorum* să fi participat la războiul lui Filip Arabul cu carpii (anii 245—247), ca apoi împreună cu alte trupe să fi contribuit la fortificarea Romulei în anul 248 e. n. [4].

II. SUCIDAVA (Celei—Corabia, jud. Olt),

Toate monumentele de mai jos sînt depuse în colecția Muzeului orășenesc din Corabia.

2 (fig. 1/2 și 2). *Statuetă de marmură*, înaltă de 0,525 m, cu brațele, capul și un colț din postament pierdute. S-a extras din parametrul interior

[3] D. Tudor, *op. cit.*, p. 335; M. Moga, Tibiscus, 3, 1974, p. 129—131; Doina Benea, SCIVA, 27, 1976, 1, p. 77—84 și IDR, I, 106.

[4] D. Tudor, Pontica, 9, 1976, p. 89—97 și *Oltenia romană*[4], p. 37.

al curtinei bizantine de la colţul de sud-est al cetăţuii. Aşa cum ne spune şi inscripţia de pe soclu, reprezenta pe zeiţa *Fortuna redux*. Divinitatea îmbrăca un chiton scurt, o rochie lungă şi o mantie petrecută pe sub bust. În mîna stîngă susţinea obişnuita *cornucopia*, acum deteriorată în partea superioară. Mîna dreaptă a zeiţei (ciuntită deasupra cotului) se găsea puţin îndepărtată de corp pentru a susţine o vîslă al cărei capăt se putea rezema pe colţul distrus al bazei statuetei. Ca execuţie artistică, sculptura

Fig. 2. Sucidava. Statueta zeiţei *Fortuna redux*.

este destul de modestă, fiind o copie de atelier, probabil opera unui *lapidarius* din valea Dunării. Inscripţia dedicatorie (litere înalte de un cm şi jumătate) se restituie astfel :

[Fortu]nae reduci

.... *vil(l)icus*

Între cuvintele din primul rînd s-au gravat o *hedera distinguens* şi un ochi patrulater în al doilea rînd. Literele apar specifice ultimei jumătăţi a secolului al II-lea e.n. Numele dedicantului este complect pierdut. Spaţiul ce i se rezervase arată că se reducea la un singur nume caracteristic sclavilor.

Anonimul dedicant făcea probabil parte din rîndul personalului de administraţie al serviciului vamal din Sucidava, fiind unul dintre *servi*

villici. O importantă *statio portorii*, administrată de către doi *servi villici*, se cunoaște la Sucidava prin anii 180—183 e. n. [5]. Anonimul dedicant mai poate fi identificat și cu un „vechil" de la o *villa rustica* din teritoriul sucidavens.

În cîmpia romănățeană „zeița norocului" a fost mult adorată de către coloniștii romani. Fortuna era considerată divinitate poliadă a Romulei Malva, fiind protectoarea ogoarelor, pășunilor și a întregului belșug agricol din teritoriul orașului. Se cunosc de aici numeroase sculpturi din marmură și bronz, ce o reprezintă cu *cornucopia* și un turn pe cap. Repertoriul gemelor gravate la Romula Malva a înregistrat numeroase reprezentări ale ei, cu cornul de belșug și cîrma corabiei în mîini [6].

Fortuna este prezentă la Slăveni printr-o statuetă din marmură [7] lucrată în genul celei descoperite la Sucidava. Mai apare pe un fragment de basorelief [8] și într-o inscripție fragmentară gravată pe colțul unei cărămizi, care se poate descifra [*Fortu*]*n(ae) reduci* [9]. La acestea mai sînt de adăugat și cîteva figurine de lut descoperite la Sucidava, Romula și Slăveni, rămase încă inedite.

Cu prezentul document epigrafic dispunem azi de 172 inscripții privitoare la sclavii și liberții din Dacia, provincie în care ei apar mult mai numeroși decît în cele vecine ei [10].

3 (fig. 1/3 și 3). Printre vechile dărîmături ale laturii vestice a cetățuii a apărut, în 1978, colțul de jos din stînga al unui relief de marmură, lung

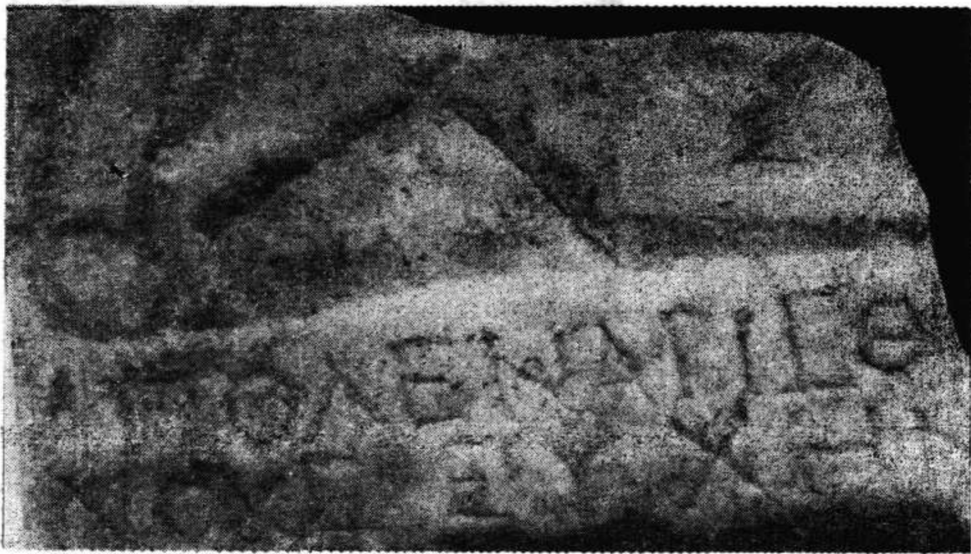

Fig. 3. Sucidava. Basorelief al lui *Apolenaris Theonoks* pentru Cavalerul trac.

[5] CIL, III, 8 042 și D. Tudor, *op. cit.*, p. 167. Pentru topografia orașului și cetățuii v. D. Tudor, *Sucidava*, Craiova, 1974, *passim*.

[6] D. Tudor, *Oltenia romană*[4], p. 372.

[7] Idem, în *Oltenia. Studii și comunicări*, I, 1974, p. 40, fig. 1.

[8] Inedit în Muzeul Olteniei, Craiova.

[9] D. Tudor, SCIVA, 26, 1975, 1, p. 129, nr. 7 = IDR, II, 538.

[10] Pînă în 1957 se cunoșteau numai 152; cf. D. Tudor, *Istoria sclavajului în Dacia romană*, București, 1957.

de 12,5 m. Într-o manieră „aplatizată” o foarte modestă sculptură reprezintă pe *Cavalerul trac*. Din scena ce-l înfăţişa la vînătoare se mai păstrează picioarele dinapoi ale calului şi un animal sub el (cîine? leu?). Partea interesantă o constituie însă inscripţia votivă, gravată cu destulă neîndemînare pe soclul reliefului şi avînd litere înalte de un cm. Se poate citi : ΑΠΟΛΕΝΑΡΙΣ ΘΕ . . . / ΝΟΚΣ ΕΥΧΕΝ 'Απολ(λ)ενάρις Θε[ο]νόκς εὔχεν.

Numele dedicantului, de factură elenică, este scris *sui generis*. În loc de 'Απολλινάρις, el semnează 'Απολεναρίς cu un singur Λ şi înlocuieşte pe *iota* cu *epsilon*, formă neîntîlnită pînă acum în textele epigrafice cu această transcriere [11]. Mult mai neobişnuit apare cel de-al doilea nume al său, compus din θεός „zeu” şi νῦξ-νυκτός „noapte”; deci în traducere: „Zeul nopţii”. Se constată, de asemenea, transcrierea lui *ipsilon* prin *omicron* şi a lui *xi* prin *kappa* şi *sigma*.

Relieful se datează cel mai devreme din a doua jumătate a secolului al III-lea e. n. Dedicantul era probabil un grecofon de la sud de Dunăre, sau un soldat din garnizoana Sucidavei. Cu prezentul relief numărul monumentelor închinate Cavalerului trac descoperite la Sucidava se ridică la opt piese [12].

4 (fig. 4/1). Fragment de calcar de mărimea : 0,27 × 25 × 0,15 m descoperit în dărîmăturile curtinei dintre turnurile C — D (1969). Lectură cu totul nesigură :

. . . .

. . . *c?o(n)s(ul) I* . . .

. . . . *it* . . . .

5 (fig. 4/2). Colţul de sus din dreapta rupt de la o cărămidă de epocă tîrzie. Măsoară : 0,13 × 1,105 × 0,05 m. Litere variabile ca înălţime : 0,02 — 0,05 m. Grafitul a fost realizat pe cărămida coaptă şi cu multe ligaturi. Iscălitura personajului este precedată de o cruce, ceea ce dovedeşte caracterul creştin al scrierii. Primele două litere ce urmează după simbolul religios sînt greu de identificat.

+ AN ? *Iulius*

Deci, încă un nume latinesc la Sucidava.

6 (fig. 4/3). De la poalele sudice ale cetăţuii s-a cules (1971) din vechiul pămînt evacuat din cetate, un fragment de amforă bizantină cu „coaste” (secolul al VI-lea). Pe gîtul ei a fost aşternută o scriere cursivă executată cu vopsea roşie, din care se păstrează mai bine ultimul rînd. Descifrarea nu o putem face şi ne mulţumim doar a semnala obiectul.

7 (fig. 5). Fragment de calcar dintr-o coloană care are dimensiunile de 0,41 × 0,45 × 0,20 m şi litere înalte de 0,04 m. S-a descoperit în paramentul căzut în afară al turnului exterior B (1977). Partea inferioară a textului este pierdută, ceea ce ne lipseşte de informaţii privitoare la motivarea acestei închinări.

---

[11] W. Pape — G.E. Benseler, *Wörterbuch griech. Eigennamen*[3], Braunschweig, 1884, s.v.
[12] D. Tudor, *Oltenia romană*[4], p. 363 (două inedite).

Fig. 4. Sucidava. Inscripții diverse.

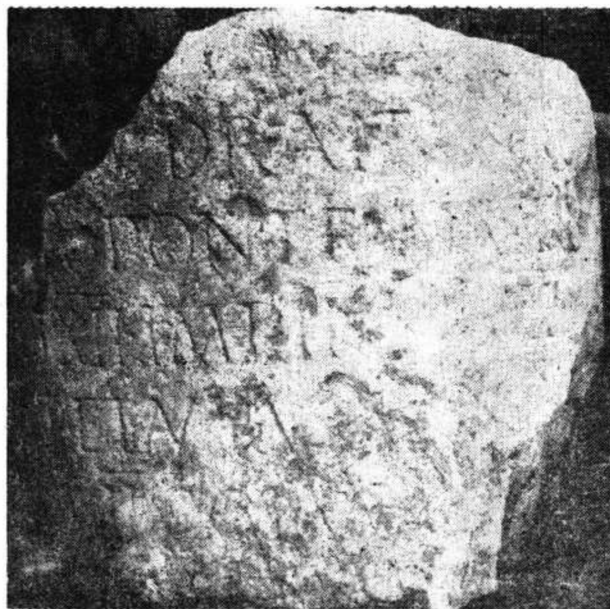

Fig. 5. Sucidava. Inscripție dedicată lui *Antoninus Pius* și lui *Aurelius Verus*, provenind din *colonia Ulpia Oescus*.

Textul conţine multe ligaturi : NT şi NI în r. 1 ; IF şi IB în r. 2 şi AV în r. 4. Se întregeşte :

[Imp(eratori) Caes(ari) T(ito) Ael(io) H] adr(iano) Antonino
Pio pontif(ici) max(imo) trib(unicia)
pot(estate) XII imp(eratori) II co(n)s(uli) IIII
p(atri) p(atriae) et Aur(elio) Vero Caes(ari)
5. *co(n)s(uli) II. Col(onia) Ulp(ia) O[escus]*
ob . . . .

Puterea tribuniciară a împăratului Antoninus Pius ne ajută a data inscripţia în anii 148/149 e. n. El este onorat împreună cu ginerele său şi principe moştenitor (Caesar) *Aurelius Verus*, viitorul împărat Marcus Aurelius. Motivul acestei cinstiri exprimat după prepoziţia *ob* nu s-a mai păstrat în text. Surpriza cea mare constă în faptul că cinstirea imperială nu se face de către Sucidava (locul descoperirii monumentului), ci de către *colonia Ulpia Oescus*, oraş situat pe malul drept al Dunării. Rezultă clar că piatra a fost transportată de la sud de fluviu pentru a fi folosită ca material de construcţie la turnul exterior B al cetăţuii sucidavense. Turnul exterior B a fost construit în timpul celei de-a treia refaceri a cetăţuii, odată cu poarta de lîngă el şi podul roman, prin grija lui Constantin cel Mare (328 e. n.)[13].

Monumentul de faţă trebuie să ne pună „în gardă'' în privinţa provenienţei materialului epigrafic şi sculptural ce se descoperă în zidăria cetăţui romano-bizantină. Este clar că o parte din el s-a transportat de la Oescus la Sucidava în epoca lui Constantin cel Mare şi apoi a lui Justinian, epoci cînd cetăţuia de pe malul dacic a cunoscut importante restaurări. Pînă acum se cunoştea (sigur) ca adus din Oescus, numai un fragment de coloană ce poartă o închinare adresată guvernatorului Moesiei inferioare C. Ulp. Pacatus Prastina Messalinus[14].

COMMUNICATIONS ÉPIGRAPHIQUES VIII*

RÉSUMÉ

L'auteur présente 7 inscriptions récemment découvertes dans les fouilles archéologiques qu'il dirige à Romula Malva (Reşca, dép. d'Olt) et Sucidava (Celei—Corabia, dép. d'Olt). Le premier texte épigraphique provient de Romula Malva, les autres de Sucidava.

1 (fig. 1/1). Estampille imprimée en relief sur une tuile par la [*coh(ors)*] *I sag(ittariorum)*. Cette cohorte siégait à Drobeta. Elle est présente à Romula Malva pendant les guerres carpo-gothiques de Phillippe l'Arabe.

2 (fig. 1/2 et 2). Statuette en marbre de *Fortuna-redux*-dédiée par un *villicus* dont le nom est perdu.

---

[13] Idem, *Sucidava*, p. 82. Publicarea acestui sector, recent descoperit, a fost încredinţată lui Oct. Toropu.

[14] D. Tudor, Dacia, N.S., 4, 1960, p. 523—524. Pentru colonia Oescus, v. Chr.M. Danoff, RE, XVII, 1937, col. 2033—2038.

3 (fig. 1/3 et 3). Fragment d'un bas-relief qui représente le *Cavalier thrace*. Le monument porte une dédicace en grec faite par *Apolinaris Theonoks*.

4 Fig. 4/1 Fragment en pierre.

5 (fig. 4/2). Fragment d'une brique avec le nom d'un *Iulius* précédé d'une croix.

6 (fig. 4/3). Fragment d'une amphore byzantine (VIe siècle) qui porte une inscription peinte et indéchiffrable pour nous.

7 (fig. 5). Fragment d'une colonne qui porte une dédicace pour *Antoninus Pius* et son gendre *Aurelius Verus Caesar*, datée en 148/149. L'inscription provient de *colonia Ulpia Oescus*. À Sucidava elle fut utilisée pour la construction des murailles de la forteresse aux temps de Constantin le Grand ou de Justinien.

EXPLICATIONS DES FIGURES

Fig. 1. Romula-Malva. 1 estampilles de la *cohors I sagittariorum*; 2 inscription pour *Fortuna redux*; 3 inscription d'*Apolenaris Theonoks*.
Fig. 2. Sucidava. Statuette de *Fortuna redux*.
Fig. 3. Sucivada. Bas-relief d'*Apolenaris Theonoks* pour le Cavalier thrace.
Fig. 4. Sucidava. Inscriptions diverses.
Fig. 5. Sucidava. Inscription dédiée à *Antoninus Pius* et *Aurelius Verus* provenant de *colonia Ulpia Oescus*.

Marija Gimbutas și colab., *Obre I and Obre II*, în „Wiss. Mitteil. des Bosnisch-herzegowinischen Landesmuseums", Bd. IV, Heft A, Sarajevo, 1974; 363 p. cu fig. și tabele în text și cu XXXVIII pl.

În fapt se poate spune că această amplă dare de seamă a săpăturilor colectivului american din așezările Obre I și Obre II din Bosnia *nu* are un titlu unic, căci este vorba de o serie de șapte contribuții privind săpăturile și materialele rezultate în urma activității acestui colectiv la Obre. Dintre acestea, trei contribuții (1, 2 și 7) sînt datorate Marijei Gimbutas și cîte una altor patru cercetători.

În introducerea, M. G. începe prin a arăta din cine a fost compus colectivul și care este contribuția fiecăruia la acest volum, indicînd apoi ce și cît s-a săpat în cele două așezări vecine. Se trece apoi la cîteva considerații asupra așezării Obre II (pe care o numește o așezare stratificată de tip Butmir) și a așezării Obre I, pe care o definește drept așezare stratificată a culturii Starčevo, definiții care constituie simplificări evidente, dacă se ține seama de cele arătate de Aloisz Benac în cele două monografii publicate în vol. III al aceleiași serii, recenzate, de asemenea, de noi. Se precizează apoi că s-au descoperit piese de cupru în ambele așezări: la Obre I chiar în stratul cu materiale de tip Kakany, acestea fiind cele mai vechi obiecte de cupru din vestul Iugoslaviei, iar la Obre II în cele trei niveluri pe care ea le consideră pe toate ca fiind niveluri ale culturii Butmir. Viața în cele două așezări s-a desfășurat cam de-a lungul a două milenii, între 6000—4000 î. e. n., pe baza datelor C14 recalibrate (respectiv între circa 5 000—3 000 î. e. n. în funcție de datele C14 necalibrate).

În capitolul următor — *Cronologia așezărilor Obre I și Obre II* — se arată că examenele C14 au fost făcute pe cărbune și pe oase de vite, la mai multe laboratoare (Berlin, Groningen, Los Angeles și San Diego), luîndu-se ca perioadă de înjumătățire a radiocarbonului 5568 de ani, datele respective fiind apoi recalibrate. Toate aceste 22 de date sînt prezentate în tabela I, iar în tabela II este indicată „cronologia generală a celor două așezări" — „recalibrarea" fiind făcută prin adăugarea a circa 1 000 de ani la datele C14, pentru a se obține ceea ce autoarea numește „vîrsta (vechimea) adevărată".

Trecîndu-se la descrierea săpăturilor, se precizează că la Obre I au fost constatate trei perioade: A = Starčevo tîrziu; B = Kakany timpuriu sau Proto-Kakany și C = Kakany tîrziu.

Printre piesele din prima perioadă sînt amintite resturile ceramice cu pictură neagră sau brună pe fond oranj, figurine cu cap cilindric și nas „ciupit" între degete, mici vase rituale, numite de obicei altare cu 3 sau 4 picioare, spatule de os și ceramică cu decor barbotină. Toate aceste descoperiri au strînse legături în nordul, centrul și sudul Iugoslaviei (Gornja Tuzla VI în Bosnia, Starčevo, Sarvas pe Drava, Tečić, în centrul Iugoslaviei, Gladnice lingă Pristina și Anza (Anzabegovo) în Macedonia răsăriteană. Pentru acest nivel s-au obținut mai multe date C14 (6795 ± 150 și 6710 ± 60 B.P.) ceea ce ar însemna în date recalibrate 5780 și 5750 î. e. n., dar și o dată foarte înaltă (7240 ± 60 B.P.), care ar trebui să indice sfîrșitul mileniului VII î. e. n., deci aceeași dată ca pentru cel mai vechi neolitic din Macedonia (Anza I și Nea Nikomedeia). Dar această dată fiind obținută pe baza unui os pe care autoarea îl atribuie unei eventuale locuiri anterioare, ea nu crede probabil că Obre I ar fi putut începe așa devreme, ceea ce este destul de verosimil, deși nicăieri nu se vorbește și de resturi mai vechi în această așezare decît cele aparținînd unei faze tîrzii Starčevo.

Tot în stratul cel mai vechi au fost descoperite 5 schelete umane *in situ*, toate în poziție chircită, uneori cu inventar, iar unul din ele fiind acoperit cu șase rînduri de pietre.

Stratul următor (B) e mai gros decît primul și conține resturi de locuințe rectangulare, dintre care unele vor fi avut 5 m lungime, una avînd o vatră rotundă cu o lespede de piatră la bază și mai multe straturi de lut. Examenul unei probe de cărbune din această locuință a indicat data 6430 ± 60 B. P., deci „vîrsta exactă" de 5450 î. e. n., care corespunde cu datele pentru cultura Criș din S—E Ungariei. Deci perioada B, în date recalibrate, s-ar putea situa între 5700/5600 și 5300/5200 î. e.n. Materialele indică continuitatea culturii Starčevo și legături clare cu cultura Danilo timpurie de la Adriatica, vizibile foarte bine în vasele-*rhytona* cu 4 picioare specifice acestei culturi. Pleava e mai puțină decît în

faza precedentă, dar în schimb crește procentul de nisip ca degresant. S-a descoperit și o mică piesă de cupru, cea mai veche pînă acum din tot vestul Iugoslaviei.

Perioada C este situată, pe baza datelor C14, recalibrate, între 5300—5100/5000 î.e.n., fiind sincronă cu Vinča timpurie și cu ceramica liniară veche (?). S-au descoperit două case rectangulare, una avînd podină de lut și alta fundație de piatră. Degresantul ceramicii este acum exclusiv nisipul, iar ceramica cu barbotină reprezintă mai puțin de 10%, decorul incizat dispărînd aproape cu totul. Evoluția ulterioară a acestei culturi a fost observată în așezarea Obre II.

Faptul că în așezarea Obre II au fost precizate opt niveluri de locuințe ale culturii Butmir, urmate de un orizont Kostolac, o determină pe autoare să considere această așezare drept cea mai importantă cunoscută pentru cronologia neoliticului și a chalcoliticului din Bosnia. Se poate vorbi de trei faze Butmir — I, II și III — reprezentate de orizonturile A, B și C de la Obre II, fiecare avînd mai multe niveluri.

În nivelul *a* din orizontul A s-au identificat locuințe rectangulare semisubterane, dar și altele de suprafață. Pereții erau din bîrne groase și lut, iar fundațiile de piatră (de fapt e vorba nu de fundații propriu-zise, ci de grămezi de pietre în jurul parilor ce formau armătura pereților). În nivelul următor, *b*, s-au dezvelit alte locuințe rectangulare, cu podină de lut, orientate N-E—S-V, dar și 4 morminte de copii mici în legătură cu aceste case.

Din punct de vedere cultural, nivelurile A*a* și A*b* reprezintă perioada de formare a culturii Butmir, foarte importantă din cauza amplelor relații externe și a elementelor eterogene, precizîndu-se influențe din diferite direcții: Mediterana centrală, Adriatica, Balcanii Centrali și Dunărea Mijlocie, deci intense schimburi culturale. Tot acum apare și ceramica neagră lustruită de caracter Vinča timpurie (B1 și B2), ca și ceramica pictată — bandă roșie pe fond negru pictat combinată cu decor incizat — care nu derivă din Obre I, ci indică contacte cu cultura Danilo de la Adriatica. De asemenea, s-au descoperit *rhytona* de tip Danilo III. Nu lipsesc nici importuri din aria Lengyel (vase pictate cu roșu și galben cu totul străine de cultura Butmir). Alte analogii pot fi stabilite cu faza Zeliezovce. Cu toate aceste elemente diferite, se poate vorbi de o continuitate cu așezarea Obre I. Datele C14 pentru această primă perioadă variază între 6020 ± 150 și 5930 ± 45 B.P., pe care autoarea le „recalibrează" între 5000—4900 î. e. n.

Perioada II (Butmir II) are, de asemenea, trei niveluri (numite de autoare faze). La nivelul *a* locuințele erau clădite în șiruri paralele despărțite de „străzi" largi între 3—5 m. Schimbările arhitectonice față de perioada precedentă sînt socotite considerabile: pereții erau construiți din pari masivi, groși de 15—25 cm, iar între ei se făcea o legătură de nuiele, totul fiind acoperit cu un strat gros de lut. Unele dintre case ajungeau la 15 m lungime, fiind uneori împărțite de un perete interior și avînd un cuptor cu boltă. Nu mai rezumăm aici descrierea uneia dintre locuințele mai importante, deoarece ea a fost făcută pe larg și de A. Benac și am amintit-o în recenzia lucrării acestui coleg. Această casă a fost însă datată la 5875 ± 60 și 5890 ± 80 B. P. (date recalibrate la 4850—4810 î. e. n.)

În nivelul *b* al acestui strat s-au dezvelit 7 locuințe de arhitectură similară, una lungă, avînd 9× 5 m, cu două încăperi, un cuptor cu boltă și o mică platformă pătrată de lemn. Un element nou il constituie absida existentă la unele dintre locuințe. Datele C14 indică (recalibrate) circa 4750 î. e. n.

Nivelul *c* reprezintă ultimul strat al fazei Butmir II. Resturile locuințelor erau mai prost păstrate, cele mai multe fiind orientate S-E—N-V, cu absida la N-V, unele avînd cîte 3 vetre, ceea ce indică existența a două încăperi. Lipsesc date C14 pentru acest nivel, care e datat cu probabilitate între 4700—4500 î. e. n., așa încît întreaga perioadă II ar data între 4900—4500 î. e. n. (date recalibrate, trebuie să precizăm mereu).

Această perioadă de la Obre II reprezintă apogeul culturii Butmir. Ceramica specifică este aceea decorată cu benzi spiralice, apărute încă din perioada precedentă și pe care autoarea o socotește probabil ca numai de folosință rituală, ceea ce nu ni se pare verosimil, ținînd seama de cantitatea mare de asemenea ceramică descoperită.

Perioada III (Butmir III) indică schimbări mari. Resturile locuințelor au fost identificate numai în partea de est a zonei săpate, ceea ce ar arăta o deplasare în spre această direcție a centrului satului.

Ceramica acestei perioade reflectă continuitate, dar se observă o schimbare treptată a stilului; totuși diferitele categorii au aceleași proporții ca și înainte. Se poate vorbi de o degenerare, dar se păstrează ceramica „rituală" decorată cu pictură roșie și cu meandre incizate, cu striuri, benzi sau triunghiuri cu puncte. Apare și ceramica neagră fină, lustruită, cu decor canelat, care în nivelul *a* reprezintă 30%, dar ajunge la 91% în nivelul *c*, indicînd legături strînse cu cultura Vinča, deși se continuă și legăturile cu zona Adriaticii. Deși nu există date C14 pentru această perioadă, autoarea socotește plauzibil ca ea să fi durat 400—500 de ani.

La sfîrșitul analizei sale, autoarea e de părere că la Obre II cultura Butmir trebuie să-și fi încheiat existența pe la 4000 î. e. n. (tot dată recalibrată), fiind suprapusă de un strat de cultură Kostolac, care trebuie datat în mileniul al III-lea sau în preajma acestuia.

În capitolul următor (p.37—46), J. Nemeskeri studiază resturile antropologice descoperite la Obre I, trecînd în revistă în chip detaliat fiecare mormînt, fiecare schelet și fiecare os. În total s-au descoperit resturi de la 25 de indivizi, dintre care numai doi erau adulți (un bărbat și o femeie), iar 15 copii au murit în vîrstă perinatală, ceea ce ar însemna fie că au murit din cauze naturale, fie că au fost omorîți, deoarece nu erau viabili, ipoteză sprijinită pe faptul că nu s-au găsit gropi propriu-zise de morminte, dar care poate fi valabilă numai pentru unele cazuri.

Un capitol special, redactat de Jane Renfrew, studiază resturile carbonizate de grăunțe găsite în așezările Obre I, Kakany și Obre II.

La Obre I majoritatea semințelor sînt de grîu (*Triticum diococcum, Tr. monococcum* și, mai rar, *Tr. compactum*).

Urmează apoi mazărea și lintea, alături de acestea găsindu-se și sîmburi de cireși, precum și *Polygonum convulvulus*.

La Kakany s-au identificat grîu (*Tr. diococcum, Tr. monococcum* și puțin *Tr. compactum*), precum și orz, apoi mazăre, sîmburi de cireși și *Bromus mollis*.

Acestea sînt cele mai vechi dovezi de agricultură descoperite în Bosnia și indică după autoare o specializare în cultivarea grîului, în timp ce orzul era mai rar cultivat. În Grecia, spune Jane Renfrew, plantele cultivate în neolitic erau mult mai numeroase.

La Obre II, în 1967 s-au găsit grăunțe de *Tr. monococcum*, de *Hordeum vulgare* și de linte, iar în 1968 mult *Tr. diococcum*, apoi *Hordeum vulgare* și linte, iar în 1969 mult *Tr. diococcum*, apoi *Hordeum vulgare* și semințe de *Bromus mollis*.

Acest instructiv capitol se încheie cu o tabelă a descoperirilor de grăunțe de cereale în neoliticul tîrziu din Iugoslavia, de unde rezultă că cele mai frecvent cultivate erau grîul și orzul.

Capitolul lui S. Bökönyi despre fauna vertebrată precizează că, dintre cele circa 60 000 de oase, dinți și coarne descoperite la Obre, au fost identificate 37 132 și anume 8 191 de la Obre I și 28 941 de la Obre II. Nu s-au găsit schelete întregi, ci numai oase izolate, și chiar craniile sînt puține.

La Obre I, circa 2/3 din oase sînt de bovine și restul de ovine, oasele de porc și de cîine fiind foarte puține. Dintre oasele de animale sălbatice (de aproape trei ori mai puține ca cele domestice), cele mai numeroase sînt de cerb și de mistreț, după care urmează cele de *Bos primigenius* și de capră.

La Obre II, oasele de animale domestice sînt de circa șase ori mai numeroase decît cele de animale sălbatice. Cele mai multe sînt tot de bovine, după care urmează porcinele și ovinele, oasele de cîine fiind foarte puține, iar cele de capră lipsind cu totul. Între oasele de animale sălbatice predomină tot cele de cerb, după care urmează cele de *Bos primigenius* și de porcine, iar apoi cele de capre. Sînt prezenți însă și urșii, iepurii și alte animale. Majoritatea animalelor sălbatice sînt animale de pădure. Se remarcă însă numărul forte mic de oase de pește, în special la Obre II.

Cantitativ și calitativ, fauna de la Obre I se aseamănă cu aceea a faunei neolitice timpurii din S-E Europei și din Bazinul Carpatic. Procentele animalelor domestice și sălbatice de la Obre I corespund celor ale așezărilor culturii Starčevo—Criș, dar sînt foarte diferite de acelea ale neoliticului vechi din sudul Iugoslaviei, unde procentul faunei sălbatice a scăzut, spre deosebire de cel al faunei domestice foarte ridicat. Deci vînătoarea juca încă un rol important în timpul așezării Obre I.

Semnificativ pentru această așezare este procentul ridicat de ovicaprine — totuși mai puțin numeroase decît în neoliticul vechi din Grecia și din așezările culturii Criș, deosebiri ce trebuie puse probabil pe seama mediului înconjurător.

Fauna de la Obre II este studiată pe faze, constatîndu-se unele deosebiri de la o fază la alta în privința procentelor diferitelor specii (de ex. ovicaprinele scad treptat și porcinele cresc apreciabil). Creșterea animalelor la Obre II este o continuare a practicilor de la Obre I, însă mai bine adaptate la condițiile ecologice. Odată cu începutul neoliticului, creșterea animalelor (în speță oi și capre) se răspîndește în Balcani și în Bazinul Carpaților, avîndu-și originea în S-V Asiei. După aceea urmează creșterea de predilecție a bovinelor, bazată pe boul local domesticit.

Acest detaliat capitol se încheie cu un studiu comparativ al faunei de la Obre și din celelalte așezări neolitice din S-E Europei, care dă prilejul autorului, între altele, să precizeze că procentele faunei din așezarea de la Traian—Dealul Viei sînt foarte apropiate de acelea din nivelurile mijlociu și superior de la Obre II, și în sfîrșit cu o trecere în revistă exhaustivă și de ample proporții (p. 67—154) a tuturor resturilor de faună vertebrată din așezările de la Obre.

Capitolul scris de Eugen L. și Ann-Kristin Sterud, cuprinde peste o sută de pagini (155—277) și este intitulat *O analiză cantitativă a resturilor materiale*, fiind un studiu detaliat al tuturor resturilor arheologice

descoperite în sondajele întreprinse de colectivul american de la Obre. Sînt trecute în revistă, în paragrafe speciale: tehnica săpăturilor, tehnica laboratorului de campanie și a laboratorului muzeului, ceramica, uneltele de piatră cioplită, cele de piatră șlefuită, cele de os și cele lucrate din alte materiale, făcîndu-se un rezumat interpretativ al analizei cantitative.

Piesele arheologice descoperite la Obre I și II (cu excepția oaselor de animale și a scoicilor) sînt în număr de 111 516, dintre care 102 542 sînt resturi ceramice. Toate acestea au fost studiate, inclusiv fragmentele din corpul vaselor, chiar dacă nu erau decorate. Este foarte probabil cel mai detaliat studiu de ceramică preistorică, dar tocmai din această cauză este imposibil de rezumat și de discutat; se precizează, bine înțeles tehnica de preparare a lutului, formele, diferitele torți și proeminențe, ornamentele, toate în funcție de categoriile ceramice stabilite la început, precizîndu-se pentru fiecare categorie și subcategorie numărul fragmentelor etc. După aceasta se trece la celelalte obiecte de lut (fusaiole, greutăți, discuri, figurine antropomorfe și zoomorfe, modele de topoare de lut, piese neidentificabile).

Aceeași descriere și aceeași analiză cantitativă se face și pentru celelalte categorii de materiale arheologice.

Interpretînd rezultatele acestor analize cantitative, autorii socotesc că cea mai veche ocupare a așezării de la Obre aparține unei populații venite în această regiune din bazinul Dunării, pe valea Bosniei. Cele mai vechi descoperiri de la Obre I sînt paralele cu cele din faza IV de la Gornja Tuzla, fapt confirmat și de datele C14. Descoperirile din faza respectivă de la Gornja Tuzla sînt considerate Starčevo tîrzii, dar cea mai veche așezare de la Obre nu este pur Starčevo, deoarece conține și multe elemente aparținînd neoliticului *„impresso”* de la Adriatica. Încă de la început așezarea de la Obre prezintă un caracter eterogen, care indică contacte culturale cu celelalte culturi neolitice din regiunile vecine pe toată durata neoliticului. Definirea diferitelor faze identificate la Obre II diferă însă întrucîtva de aceea propusă de Marija Gimbutas (care socotea că acolo se află trei straturi principale Butmir și unul Kostolac); într-adevăr autorii acestei analize cantitative socotesc că nivelurile (ei spun „fazele”) I A—D aparțin fazei Starčevo recentă (tîrzie), nivelurile („fazele”) II A—C aparțin perioadei Butmir timpurii, iar nivelurile („fazele”) III A—C perioadei Butmir tîrzie, în timp ce perioada IV aparține culturii Kostolac.

După cum am mai spus, e cu neputință să rezumăm datele analizei cantitative, dar cîteva amănunte pot fi menționate. Astfel ceramica Starčevo tîrzie conține la început în chip obișnuit degresant organic singur sau amestecat cu nisip (49,7% din ceramică conține degresant organic), dar treptat degresantul organic scade și este înlocuit cu nisip, care în nivelul I C devine exclusiv, căci degresantul organic dispare.

Ceramica fazei timpurie Butmir e caracterizată prin folosirea pe scară largă a decorului incizat și a celuia cu puncte (gropițe) și a ceramicii negre lustruite, care în etapa următoare se împuținează. În schimb, în etapa II C se observă foarte puține schimbări esențiale.

Dimpotrivă, în nivelurile etapei recente Butmir sînt constatate schimbări care cu greu pot fi considerate o continuare a fazei timpurii Butmir. Între altele, ceramica neagră lustruită este înlocuită cu o categorie ceramică fină. Se semnalează reapariția unor forme Starčevo recent, care în etapele timpurii ale culturii Butmir dispăruseră, dar formele de bază rămîn aceleași ca în etapa precedentă.

În capitolul final, care dealtfel nu cuprinde decît două pagini, Marija Gimbutas scoate în evidență importanța metodei de lucru adoptată de colaboratorii săi pentru studierea materialelor descoperite și socotește că acum, după ce liniile generale ale viețuirii neolitice sînt cunoscute, va trebui să se adopte această metodă de analiză cantitativă pentru a se putea ajunge la concluzii mai nuanțate.

Întrebarea pe care ne-o punem înainte de a încheia această trecere în revistă a interesantei monografii publicate de colectivul american este: Pentru cîte șantiere și de cîte colective se va putea proceda la o asemenea analiză cantitativă detaliată?, căci în fiecare săpătură mai amplă ies la iveală cel puțin tot atîtea resturi materiale ca și la Obre, dacă nu și mai multe, fragmentele ceramice descoperite într-o așezare săpată pe scară largă fiind în număr de sute de mii ....

Vladimir Dumitrescu

* * * *Tabula Imperii Romani, K 34. Naissus-Dyrrhachium-Scupi-Serdica-Thessalonike*, 1976, 160 p. + 1 hartă și 1 plan separate

De curînd, studiile de geografie istorică antică și de arheologie beneficiază de apariția unui nou fascicul consacrat caroului K 34 (40°—44° latitudine nordică; 18°—24° longitudine estică) din *Tabula Imperii Romani* (TIR). Realizat sub auspiciile Uniunii Acade-

mice Internaţionale, fascicului este publicat de Academia Slovenă de Ştiinţe şi Arte, sub redacţia prof. Jaroslav Šašel (Liubliana).

Lucrarea începe cu o introducere (*Avant-propos*, p. 7—9), unde se face un util istoric al iniţiativei de publicare a TIR şi se dau indicaţii privind utilizarea prezentului fascicul. Urmează *Index historique et topographique pour la feuille K 34* (p. 11—158), unde localităţile sînt prezentate în ordine alfabetică (dar *sub voce* Thessalonike se trimite la p. 139—147 şi 158: prezentare amplă a topografiei şi istoriei oraşului antic). Fiecare articol conţine o serie de indicaţii indispensabile, după un sistem unitar: nume modern — unitate administrativă antică — localizare administrativă modernă (între paranteze) [sau: nume antic — echivalent modern — unitate administrativă antică — localizare administrativă modernă (între paranteze)], izvoare — date arheologice — bibliografie. Indexul înglobează un mare număr de articole privitoare la localităţi aflate azi în mai multe ţări: R.P. Albania, R.P. Bulgaria, Grecia, Italia, R.S.F. Iugoslavia, R.S. România. Urmează *Abréviations et littérature* (p. 149—155), apoi *Corrections et addenda* (p. 157—158). Fascicului este însoţit de harta careului K 34, precum şi de planul oraşului antic Thessaloniki (suprapus de cel modern).

Pînă acum, din TIR au fost publicate mai multe fascicule, dintre care amintim L 34 (*Aquincum — Sarmizegetusa — Sirmium*, Budapesta, 1968) şi L 35 (*Romula — Durostorum — Tomis*, Bucureşti, 1969), în care este cuprinsă cea mai mare parte a teritoriului ţării noastre. O parte mai mică (aflată în jud. Dolj; la sud de paralela de 44° şi vest de meridianul de 24°) este cuprinsă în prezentul fascicul (K 34), iar alt teritoriu (din sudul Olteniei, Munteniei şi Dobrogei la sud şi est de coordonatele amintite) va fi prezentat în fascicului K 35.

Vocile pentru România din fascicului K 34 sînt întocmite de prof. Dumitru Tudor (la lista autorilor de la p. 4 apare greşit *Dimiter* Tudor) şi se referă la localităţile: Afumaţi, Basarabi, Bechet, Bîrca, Bistreţu, Brabeţi, Căciulăteşti, Cîrna, Desa, Gingiova, Lişteava, Zăvalu; o scurtă voce *Dacia Inferior* (provincie în care erau cuprinse în antichitate localităţile respective) este semnată de J. Šašel. Faţă de acestea, harta din monografia lui D. Tudor, *Oltenia romană*[4], Bucureşti, 1978, menţionează cîteva localităţi în plus: Comani, Dunăreni şi Ghidiciu (jud. Dolj).

Trebuie menţionat că atît textul, cît şi anexele (harta şi planul), sînt realizate în condiţii grafice excelente.

În încheiere, am face observaţia că Uniunea Academică Internaţională, care patronează publicarea TIR, ar fi trebuit să indice şi un model de copertă identic pentru toate fasciculele.

Constantin C. Petolescu

* * * Studii şi comunicări, Sibiu, arheologie-istorie, 20, 1977

Volumul de faţă este prezentat de către Muzeul Brukenthal din Sibiu ca omagiu centenarului Independenţei României. Desigur că cele mai numeroase articole, pe care le cuprinde, tratează acest subiect, la care se adaugă şi unele referitoare la lupta românilor din Transilvania pentru realizarea statului naţional unitar român, altele care tratează rolul mişcării socialiste şi social-democratice din România, în sistemul vieţii politice a ţării (1921—1938), altele privind diferite probleme de muzeografie, iar altele, asupra cărora ne vom opri atenţia, se referă la cercetările arheologice.

Dintre acestea trebuie să menţionăm, în primul rînd, substanţialul articol semnat de I. Paul şi intitulat: *Periodizarea internă a culturii Petreşti în lumina evoluţiei ceramicii pictate*. Autorul, după serioase cercetări, precizează că, prin unele faze, cultura Petreşti este anterioară, iar prin altele, parţial contemporană cu culturile Cucuteni, Gumelniţa şi Sălcuţa.

Tehnica picturii şi motivele ornamentale folosite în cultura Petreşti indică existenţa unor legături cu ceramica pictată din zona egeo-mediteraniană, şi chiar din Asia Anterioară, la care se adaugă unele influenţe balcano-dunărene şi central-europene. Cultura Petreşti tinde să apară ca o originală sinteză culturală, specifică pentru neoliticul sud-est european, al cărei rol în dezvoltarea complexului cultural Ariuşd — Cucuteni — Tripolie abia începe să fie lămurit.

Urmînd firul cronologic, trebuie să menţionăm valorosul articol semnat de Dumitru Popa şi intitulat: *Dovezi arheologice privind continuitatea populaţiei autohtone în mileniul I e.n. descoperite pe teritoriul judeţului Sibiu*. D. P. prezintă expoziţia deschisă în Muzeul Brukenthal, în care s-a înfăţişat un bogat material arheologic, recoltat de pe întregul judeţ. Acest material confirmă continuitatea de locuire a autohtonilor în cuprinsul provinciei, precum şi romanizarea lor. Cele mai importante cercetări ce s-au făcut pentru

dovedirea acestor fenomene istorice sînt acele efectuate la Bratei, complex arheologic, format din două așezări și trei cimitire, ce dovedește continuitatea populației daco-romane și românești de-a lungul secolelor IV—VII e. n. Așezarea din secolele V—VI și cimitirul nr. 1 aparțin aceleași culturi materiale a populației daco-romane, cunoscută sub denumirea de cultura Bratei, care este o etapă rurală a culturii romane. Ceramica romană descoperită în acest cimitir și așezare constituie categoria dominantă, pe lîngă care se mai perpetuau și forme dacice: cățuia și oala înaltă. Populația daco-romană a etapei Bratei a constituit baza desvoltării ulterioare a etapelor Ipotești—Cândești și Dridu.

Răspîndirea creștinismului în sînul comunităților daco-romane, în această perioadă, este dovedită de mormîntul cu groapă în formă de cruce de la Bratei și de monograma paleocreștină cu inscripție latină de la Biertan.

Deosebit de important este și articolul semnat de Th. Nägler și intitulat: *Cetățile feudale de la Orlat și continuitatea românilor în sudul Transilvaniei*. Comuna Orlat este situată la 15 km vest de Sibiu. Cercetări arheologice s-au întreprins în cele două cetăți ce se găsesc pe teritoriul comunei și care se numesc: „Cetatea scurtă" și „La zid". În prima cetate s-au descoperit urme arheologice ale culturii Coțofeni, urme ale epocii provinciei romane și materiale arheologice de tip Ciugud. Această ceramică se datează după secolul al X-lea, ea dispărînd în secolul al XIII-lea. Cercetătorii atribuie această ceramică și cetatea respectivă populației românești din Transilvania.

În cetatea „La zid" de la Orlat s-au găsit numai două etape de locuire: cultura Coțofeni și perioada medievală. Materialele arheologice descoperite aici permit o datare începînd din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, pînă la secolul al XV-lea. Această cetate a fost încadrată de K. Horedt în șirul cetăților de graniță din sudul Transilvaniei, din care fac parte cetățile de la Săsciori, Gîrbova, Tilișca, Sibiel, Rășinari, Cisnădie, Breaza, Avrig.

Faptul de cea mai mare însemnătate în legătură cu aceste cetăți este acela că, în feudalismul timpuriu, existau aici obștile sătești libere ale românilor, cuprinse, foarte probabil, încă de timpuriu într-un cnezat, a cărui existență este amintită documentar abia în secolul al XIV-lea.

În continuare semnalăm articolul intitulat *Rolul „Mărginenilor" în formarea comunității economice și a conștiinței naționale a poporului român*, semnat de Mihai Racovițan și Nicolae Nistor. Importanța istorică a acestui articol constă în faptul că s-au studiat cu deosebită atenție zonele Amlașului și Făgărașului, care, desigur, au alcătuit un voievodat autohton străvechi, deoarece aceste „țări" au rămas în afara atingerii cu triburile maghiare, care au pătruns în Transilvania. În aceste „țări" românii erau organizați în puternice comunități obștești, ce și-au păstrat formele tradiționale de viață și au luptat pentru menținerea lor.

Avînd în vedere multitudinea de informații arheologice, istorice și etnografice, pe care o conțin articolele cuprinse în acest volum, precum și seriozitatea cu care sînt tratate, recomandăm în mod special consultarea lui.

Irina Casan—Franga

* * * Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba Iulia, XV, 1977

Păstrînd aceeași serioasă ținută științifică care l-a consacrat, prezentul volum al periodicului Apulum aduce noi date în domeniul arheologiei, precum și în acela al istoriei medievale și contemporane românești, la care se adaugă și substanțiale articole cu conținut etnografic.

Articolele sînt grupate, ca de obicei, în „Studii", „Comunicări și note" „Recenzii" și „Note bibliografice". Din prima grupă ținem să menționăm articolul semnat de Gh. Lazarovici și intitulat *Die Beziehungen der Vinča A Phase zu Nordthessalien und dem Südbalkan*, în care autorul înfățișează legăturile pe care le are faza A a culturii Vinča cu culturile din nordul Thessaliei și sudul Balcanilor.

În același domeniu al comunei primitive, semnalăm documentatul articol al lui D. Meier—Arendt, *Zur Erforschung der neolithischen Kulturen im südlichen Teil der Bundesrepublik Deutschland*. Autorul a studiat problema neoliticului în sudul R. F. Germania, ținînd seama de lucrările referitoare la acest subiect apărute înainte de 1945, precum și de acelea apărute după această dată. Studiul său este foarte minuțios și se referă la întregul neolitic din această regiune, materialul fiind grupat în următoarele capitole: *Altneolithikum, Mittelneolithikum, Der Ubergang Mittel-Jungneolithikum, Jungneolithikum, Spätneolithikum*.

În articolul intitulat *Contribuții la cunoașterea metalurgiei cuprului și bronzului în nord-vestul României*, C. Kacsó prezintă integral materialul arheologic cuprins în două colecții: aceea a lui Ioan Mihalyi și aceea a fostului Muzeu al Prefecturii din Satu Mare, colecții ce se află acum în patrimoniul

dovedirea acestor fenomene istorice sînt acele efectuate la Bratei, complex arheologic, format din două așezări și trei cimitire, ce dovedește continuitatea populației daco-romane și românești de-a lungul secolelor IV—VII e. n.

Așezarea din secolele V—VI și cimitirul nr. 1 aparțin aceleași culturi materiale a populației daco-romane, cunoscută sub denumirea de cultura Bratei, care este o etapă rurală a culturii romane. Ceramica romană descoperită în acest cimitir și așezare constituie categoria dominantă, pe lîngă care se mai perpetuau și forme dacice: cățuia și oala înaltă. Populația daco-romană a etapei Bratei a constituit baza desvoltării ulterioare a etapelor Ipotești—Cândești și Dridu.

Răspîndirea creștinismului în sînul comunităților daco-romane, în această perioadă, este dovedită de mormîntul cu groapă în formă de cruce de la Bratei și de monograma paleocreștină cu inscripție latină de la Biertan.

Deosebit de important este și articolul semnat de Th. Nägler și intitulat: *Cetățile feudale de la Orlat și continuitatea românilor în sudul Transilvaniei.* Comuna Orlat este situată la 15 km vest de Sibiu. Cercetări arheologice s-au întreprins în cele două cetăți ce se găsesc pe teritoriul comunei și care se numesc: „Cetatea scurtă" și „La zid". În prima cetate s-au descoperit urme arheologice ale culturii Coțofeni, urme ale epocii provinciei romane și materiale arheologice de tip Ciugud. Această ceramică se datează după secolul al X-lea, ea dispărînd în secolul al XIII-lea. Cercetătorii atribuie această ceramică și cetatea respectivă populației românești din Transilvania.

În cetatea „La zid" de la Orlat s-au găsit numai două etape de locuire: cultura Coțofeni și perioada medievală. Materialele arheologice descoperite aici permit o datare începînd din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, pînă la secolul al XV-lea. Această cetate a fost încadrată de K. Horedt în șirul cetăților de graniță din sudul Transilvaniei, din care fac parte cetățile de la Săscìori, Gîrbova, Tilișca, Sibiel, Rășinari, Cisnădie, Breaza, Avrig.

Faptul de cea mai mare însemnătate în legătură cu aceste cetăți este acela că, în feudalismul timpuriu, existau aici obștile sătești libere ale românilor, cuprinse, foarte probabil, încă de timpuriu într-un cnezat, a cărui existență este amintită documentar abia în secolul al XIV-lea.

În continuare semnalăm articolul intitulat *Rolul „Mărginenilor" în formarea comunității economice și a conștiinței naționale a poporului român*, semnat de Mihai Racovițan și Nicolae Nistor. Importanța istorică a acestui articol constă în faptul că s-au studiat cu deosebită atenție zonele Amlașului și Făgărașului, care, desigur, au alcătuit un voievodat autohton străvechi, deoarece aceste „țări" au rămas în afara atingerii cu triburile maghiare, care au pătruns în Transilvania. În aceste „țări" românii erau organizați în puternice comunități obștești, ce și-au păstrat formele tradiționale de viață și au luptat pentru menținerea lor.

Avînd în vedere multitudinea de informații arheologice, istorice și etnografice, pe care o conțin articolele cuprinse în acest volum, precum și seriozitatea cu care sînt tratate, recomandăm în mod special consultarea lui.

Irina Casan—Franga

* * * Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba Iulia, XV, 1977

Păstrînd aceeași serioasă ținută științifică care l-a consacrat, prezentul volum al periodicului Apulum aduce noi date în domeniul arheologiei, precum și în acela al istoriei medievale și contemporane românești, la care se adaugă și substanțiale articole cu conținut etnografic.

Articolele sînt grupate, ca de obicei, în „Studii", „Comunicări și note" „Recenzii" și „Note bibliografice". Din prima grupă ținem să menționăm articolul semnat de Gh. Lazarovici și intitulat *Die Beziehungen der Vinča A Phase zu Nordthessalien und dem Südbalkan*, în care autorul înfățișează legăturile pe care le are faza A a culturii Vinča cu culturile din nordul Thessaliei și sudul Balcanilor.

În același domeniu al comunei primitive, semnalăm documentatul articol al lui D. Meier—Arendt, *Zur Erforschung der neolithischen Kulturen im südlichen Teil der Bundesrepublik Deutschland.* Autorul a studiat problema neoliticului în sudul R. F. Germania, ținînd seama de lucrările referitoare la acest subiect apărute înainte de 1945, precum și de acelea apărute după această dată. Studiul său este foarte minuțios și se referă la întregul neolitic din această regiune, materialul fiind grupat în următoarele capitole: *Altneolithikum, Mittelneolithikum, Der Ubergang Mittel-Jungneolithikum, Jungneolithikum, Spätneolithikum.*

În articolul intitulat *Contribuții la cunoașterea metalurgiei cuprului și bronzului în nord-vestul României*, C. Kacsó prezintă integral materialul arheologic cuprins în două colecții: aceea a lui Ioan Mihalyi și aceea a fostului Muzeu al Prefecturii din Satu Mare, colecții ce se află acum în patrimoniul

Muzeului județean Maramureș din Baia Mare. Totodată, autorul publică și descoperirile izolate de bronzuri din această regiune a țării, precum și obiectele cu loc de descoperire necunoscut, deoarece el socotește că ele provin din aceeași parte a Transilvaniei.

Într-un succint articol M. Guštin se ocupă de legăturile dintre cultura Basarabi și teritoriul Sloveniei.

În studiul intitulat *Materiale arheologice din castrul roman de la Bologa*, N. Gudea prezintă rezultatele săpăturilor arheologice efectuate în acest castru, în anul 1971. Autorul constată aici existența a opt barăci, în care se petrecea viața propriu-zisă a castrului, unde soldații își duceau existența și unde totodată ei aveau și mici ateliere pentru repararea armelor și pentru producerea unor piese de strictă necesitate. Ceramica găsită în castrul de la Bologa este foarte numeroasă, cuprinzînd și vase de import și vase provinciale. Printre vasele de import se remarcă în mod deosebit cele de tip *terra sigillata*, dovedind încă o dată integrarea rapidă a Daciei în viața economică a Imperiului roman. Numeroase, de asemenea, sînt și armele găsite în acest castru. Trebuie menționate totodată și numeroase fragmente din vase de sticlă, ce s-au descoperit în săpăturile efectuate aici.

Al. Popa și I. Berciu, *Quelques objects en bronze et en argent à Apulum*, descriu materiale descoperite pe teritoriul celor două orașe romane de la Apulum. Acestea au un caracter votiv, unele dintre ele fiind piese de import, iar altele opera unor meșteri locali, a unor ateliere din Dacia. Toate piesele care fac obiectul articolului de față reprezintă zeități romane — exclusiv din pantheonul latin — și se datează în secolele II—III e. n.

În *Monumente epigrafice și sculpturale descoperite la Apulum*, V. Moga prezintă patru monumente romane, care provin dintr-o colecție particulară. Aceste obiecte au fost găsite în mai multe puncte de pe teritoriul Coloniei Aurelia Apulensis.

C. L. Băluță, în *Sigilla mortariorum Apulensia*, ne face cunoscute mai multe *mortaria* în lut, cu ștampile, toate fiind descoperiri întîmplătoare pe teritoriul orașului Apulum. Autorul studiază atent antroponimele sigiliilor de pe aceste *mortaria*, care sînt produsul unor ateliere locale din Dacia.

Stephanie Boucher semnează un articol substanțial intitulat *Les bronzes figurés dans le monde romain. Atelier et datation*. În concluzie autoarea arată că, după multe studii, s-a putut identifica un număr sigur de ateliere, dar problema datărilor rămîne încă foarte dificil de rezolvat.

O atenție deosebită merită articolul semnat de Gh. Anghel și M. Blăjan, intitulat *Săpăturile arheologice de la Sînmiclăuș (com. Șona, jud. Alba), 1974*. Materialul arheologic rezultat indică trei niveluri distincte de locuire: Coțofeni, prefeudal și feudal timpuriu. O importanță deosebită prezintă obiectele de inventar rezultate din bordeiul prefeudal. Olăria găsită aici este lucrată la roata rapidă, de tradiție romană, fiind reprezentată de specia zgrunțuroasă cenușie, la care se adaugă un număr mai mic de fragmente ceramice cu pastă fină cenușie, precum și cîteva fragmente ceramice de factură romană provincială din pastă fină roșie, portocalie. Ceramica își găsește similitudini în olăria romană utilizată în așezările rurale, urbane și militare din Dacia, în cea prefeudală, descoperită în ultimii ani în Transilvania, la Bratei, sau în Cîmpia Munteniei, la Dulceanca și Sfințești. Ceramica prefeudală de la Sînmiclăuș se datează în secolele V—VI e. n. și aparține culturii Bratei. Alături de ceramica lucrată la roată, apare aici și ceramica modelată cu mîna, în aceeași proporție de 1/3 ca și la Bratei, Mediaș, Morești, Dulceanca, ea reprezentînd cunoscutul fenomen al ruralizării, al decăderii orașelor, produs și pe teritoriul Daciei, în condițiile prezenței populațiilor migratoare.

N. Vlassa, in *Prese turdășene de influență „orientală"*, pune în discuție cîteva obiecte provenind de la Turdaș și păstrate în vechile colecții ale Muzeului de istorie al Transilvaniei, piese ce dovedesc o influență orientală.

În raportul de săpături amănunțit, pe care-l face V. Lazăr, *Descoperiri arheologice în zona Mureșului Mijlociu* prin materialele publicate întregește repertoriul arheologic al mai multor localități.

C. Pop, în articolul *Puncte de vedere privind arta sculpturală în piatră din Dacia Superioară* precizează că a putut stabili cu certitudine felul în care au fost lucrate cîteva tipuri din piesele sculptate care s-au executat în atelierele din Sarmizegetusa, Napoca, Apulum, Potaissa, Porolissum, Gherla și Micia.

În *Epigraphica (VII)*, I. Piso prezintă 15 inscripții, parte revăzute, parte inedite, ce se găsesc în Muzeul arheologic de la Sarmizegetusa și în cel de la Deva.

În domeniul numismaticii, semnalăm articolul intitulat *Monede de aur romane imperiale și bizantine în colecțiile Muzeului din Alba Iulia*, semnat de Viorica Pavel.

Atît pentru bogăția articolelor, cît și pentru valoarea studiilor ce le cuprind, recomandăm stăruitor și de data aceasta specialiștilor lectura acestui volum al periodicului Apulum.

Irina Casan—Franga

* * * Sargetia. Acta Musei Devensis, Deva, XI — XII (1974 — 1975) şi XIII (1977)

Fondată în 1937 de dr. doc. Octavian Floca, Sargetia, buletinul Muzeului judeţean Hunedoara, numără pînă în prezent 13 volume. Cu un bogat domeniu de investigaţie — dar cu predilecţie pentru arheologie şi istorie —, prestigioasa publicaţie a adus contribuţii de valoare la cunoaşterea ţinutului hunedorean, precum şi a istoriei întregii ţări.

În rîndurile următoare, dedicate ultimelor volume (care au văzut lumina tiparului în 1976, respectiv 1978), ne vom opri numai asupra acelor materiale care sînt şi de profilul revistei SCIVA.

Vol. XI—XII cuprinde două importante rubrici: *Studii şi articole* (p. 11—222) şi *Comunicări* (p. 225—500); cea de-a doua grupează contribuţiile sesiunilor ştiinţifice „Istoria şi arheologia Daciei romane" (Sarmizegetusa, 9—11 mai 1975) (p. 225—348), „Tradiţie şi continuitate pe meleagurile hunedorene" (Hunedoara, 28 iunie 1975) (p. 351—390), „Deva — trecut şi contemporaneitate" (Deva, 17 octombrie 1975) (p. 393—424) şi „40 de ani de la încheierea acordului de la Ţebea între Blocul Democratic, Frontul Plugarilor, Madosz şi Partidul Socialist" (Deva, 5 decembrie 1975) (p. 427—500). Volumul cuprinde nu mai puţin de 75 de studii, articole şi comunicări, cele de istorie veche şi arheologie ridicîndu-se la un număr de 32.

Varietatea materialului, faptul că acesta este dispersat în diferitele secţiuni ale publicaţiei (p. 11—138, 225—348, 351—355, 393—410), ne obligă a-l prezenta nu în succesiunea paginilor, ci pe probleme.

Vom începe cu materialele de arheologie preistorică. În articolul *Plastica culturii Vinča—Turdaş în colecţiile Muzeului judeţean Hunedoara—Deva* (p. 11—18), Mircea Lazăr Dan prezintă cîteva figurine zoomorfe şi antropomorfe, precum şi vase antropomorfe descoperite în aşezarea eponimă Turdaş şi de la Mintia. Mai amintim comunicarea lui Ioan Andriţoiu, *Mărturii ale dezvoltării societăţii omeneşti pe teritoriul Devei, în vremurile străvechi* (p. 393—405); autorul prezintă vestigiile arheologice aparţinînd neoliticului, epocii bronzului şi primei epoci a fierului, apărute în cercetările, în special din ultimii ani, ale muzeului din Deva.

Epoca dacică este ilustrată mai întîi de două studii semnate de I. Glodariu. În primul, *Vase de argint în tezaurele dacice* (p. 19—34), autorul face o prezentare a descoperirilor (26 exemplare), apoi se opreşte asupra cîtorva probleme: tipuri de vase de argint descoperite în Dacia, datarea acestora, provenienţa lor. În cel de-al doilea, *Comerţul roman şi cucerirea Daciei* (p. 237—248), insistă asupra cauzelor de ordin economic ale cuceririi, fără a le nega pe cele de ordin politic şi militar. Studiul este însoţit de cinci hărţi, pe care sînt marcate descoperirile de ceramică romană, cele de sticlărie romană, de toreutică romană, precum şi descoperirile monetare (una cu drahmele emise de Dyrrhachium şi Apollonia, cealaltă cu monedele republicane şi imperiale emise pînă în anul 106). În comunicarea *Cunoşteau dacii zăcămintele metalifere de pe cuprinsul Hunedoarei?* (p. 353—355), L. Mărghitan dă un răspuns pozitiv la întrebare, bazîndu-se pe descoperirile arheologice din aşezările dacice; autorul arată că aceasta a reprezentat o premisă pentru dezvoltarea metalurgiei fierului în această zonă în epoca romană. Mai amintim aici *Succinte consideraţii privind diferenţierea socială în societatea geto-dacică, în perioada Burebista — Decebal* (p. 35—36) de M. Valea şi Anghel Nistor.

Cele mai importante şi numeroase studii sînt consacrate epocii romane. Acestea privesc în special materiale arheologice descoperite pe teritoriul judeţului Hunedoara (în special cele de la rubrica *Studii şi articole)*, dar şi probleme de istorie a Daciei romane (cîteva prezentate la sesiunea de la Sarmizegetusa).

Desigur, evenimentul cel mai important din activitatea de cercetare arheologică pe cuprinsul judeţului Hunedoara în ultimii ani l-a reprezentat reluarea, în anul 1973, a săpăturilor de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa; principalele rezultate ale campaniilor din 1973—1974 sînt comunicate de Hadrian Daicoviciu şi colectivul şantierului (p. 225—231). Descoperirilor — mai vechi sau mai noi — din capitala Daciei romane le sînt consacrate o serie de alte studii sau comunicări. Amintim dintre acestea: Dorin Alicu, *Materialul ceramic de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (I)* (p. 43—49: două antefixe, un capac de vas cu inscripţie şi două fragmente de *mortarium* cu ştampilă); Adriana Rusu, Emil Nemeş, Constantin Pop, *Bronzuri figurate romane în Muzeul de arheologie din Sarmizegetusa* (p. 101—109: „în dorinţa noastră de a publica, pe cît posibil exhaustiv, piesele figurate romane turnate în bronz şi păstrate în diferite muzee ale ţării"; în acest articol este vorba de piese „amintite doar sumar în lucrările de specialitate"); Lucia Ţeposu Marinescu, *Ulpia Traiana, metropola cultural-artistică a Daciei romane* (p. 249 — 253); I. Mitrofan, *Villae rusticae pe teritoriul Sarmizegetusei* (p. 291 — 297); M. Bărbulescu, E Nemeş, *Un relief cu muncile lui Hercule din*

palatul Augustalilor (p. 317—322 ; citeva fragmente sculpturale cunoscute din săpăturile lui C. Daicoviciu, despre care autorii arată că „nu este vorba de mai multe reliefuri cu diferite scene din isprăvile eroului, ci de un singur mare relief care prezenta probabil toate „muncile" lui Hercules, eventual și alte momente din viața sa", v. p. 317) ; Ana Cătinaș, *Considerații asupra cultului lui Liber și Libera la Sarmizegetusa* (p. 343—348 : pe baza descoperirilor anterioare și reluării săpăturilor în 1973) ; A. Bodor, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa la umaniștii și cronicarii-istorici medievali* (p. 255—261).

Din domeniul epigrafiei, semnalăm contribuțiile lui I. Piso, *Epigraphica (I)* (p. 57—79 ; inscripții descoperite în săpăturile din 1973 sau din săpături mai vechi) ; N. Branga, *Tegulae privatae din Ulpia Traiana Sarmizegetusa* (p. 81—100 ; remarcăm străduința autorului de a identifica numele abreviate de pe ștampile cu diverse personaje cunoscute din inscripțiile aflate în capitala provinciei) ; V. Wollmann, *Monumente epigrafice „emigrate" din Ulpia Traiana* (p. 307—314). Publicarea, în ultimii ani, a numeroase inscripții descoperite la Sarmizegetusa reprezintă o contribuție importantă la realizarea vol. III/2 din seria *Inscripțiile Daciei romane* a culegerii naționale de inscripții.

Un studiu exhaustiv intitulat *Descoperiri monetare în Ulpia Traiana Sarmizegetusa* (p. 117—136) semnează Iudita Winkler.

Pentru epoca antică a județului Hunedoara, mai amintim citeva contribuții : L. Mărghitan, *Urme romane pe cuprinsul județului Hunedoara* (p. 37—42) ; M. Gheorghiță, *Opaițe romane de la Micia* (p. 51—56) [1] ; I. Andrițoiu, *O monedă bizantină descoperită la Uroi* (p. 137—138 : *follis* de bronz de la Iustinian, bătut la Cyzicus) ; M. Vîrtopeanu, *Două morminte romane de la Micia* (p. 111—116) ; Adriana Rusu, *Vestigii dacice și romane în zona Hunedoarei* (p. 351—352) ; Oct. Floca, *Dovezi ale continuei locuiri a zonei cetății Deva, în epoca dacică și romană* (p. 407—410).

Deși în publicația muzeului din Deva precumpănesc materialele legate de cercetările arheologice in cuprinsul ariei în care acesta își desfășoară activitatea, nu lipsesc totuși studiile privitoare la alte județe ale țării sau tratînd chiar probleme de istorie a intregii Dacii romane. Astfel, sub titlul *Cu privire la „Dacia Felix"* (p. 233—236), N. Lascu face o trecere in revistă a teoriilor legate de prezența acestei legende pe monedele emise de împărații Decius, Claudius al II-lea Goticul și Aurelian ; contestînd explicațiile mai vechi, autorul arată că formula cuprinde un element de caracter politico-administrativ, unul de caracter militar și chiar un element de bun augur [2].

Contribuții la harta arheologică a Daciei romane aduc Florea Costea, *Prezențe romane în sud-estul Transilvaniei* (p. 277—284) ; Istvan Ferenczi *Limes-ul Daciei Porolissensis între valea Zagrei și valea Mureșului* (p. 285—289), și Alexandru Matei, *O așezare rurală romană la Chinteni (jud. Cluj)* (p. 299—302). Pentru istoria militară a Daciei romane mai amintim studiul semnat de Doina Benea, *Un medic al Legiunii VII Claudia la Drobeta în timpul războaielor marcomanice* (p. 303—306).

Pentru epoca romană, mai semnalăm două studii privind religiile provinciei. Cel al Ioanei Bogdan Cătăniciu, *Iconografia zeului Pan pe teritoriul României* (p. 323—330), depășește întrucîtva granițele Daciei. Studiul lui Silviu Sanie, *Cultul lui Sol Invictus în Dacia* (p. 331—341), urmărește condițiile răspîndirii cultului soarelui în provincia nord-dunăreană, incercînd a face o delimitare a dedicațiilor pentru zeul sirian al soarelui de cele ale zeului persan al luminii [3].

Arheologia secolelor II—III e. n. mai cuprinde alte două studii tratînd, între altele, raporturile dintre dacii dinafara granițelor provinciei și populația provinciei, factor important al continuității și desăvîrșirii procesului de romanizare : Sever Dumitrașcu, *Stadiul cercetărilor privind istoria și arheologia dacilor liberi din Crișana* (p. 263—267), și Tiberiu Bader, *Descoperiri de „terra sigillata" în teritoriile situate la nord-vest de Dacia romană* (p. 269—276).

Vol. XIII stringe, mai întîi, sub titlul *Centenarul Independenței de stat a României* (p. 9—129), o serie de contribuții valoroase, dintre care remarcăm pe cea semnată de Istvan Ferenczi, *Unele aspecte geografice ale luptei de independență a dacilor împotriva romanilor (101—102 ; 105—106)* (p. 13—17). Urmează rubricile *Studii și articole* (p. 131—527) și *Note și discuții* (p. 529—617) ; în continuare, ne vom opri asupra acelor materiale care tratează probleme de istorie veche și arheologie.

Rubrica *Studii și articole* debutează cu *Cercetări arheologice la Aiton, Cluj-Napoca și Răchițele (jud. Cluj)* (p. 131—147), de Mihai Blăjan și Tiberiu Cerghi (descoperiri din epocile neolitică, bronzului, dacică, romană, prefeudală, feudală ; de aceea, considerăm că acest material își găsea mai bine locul la „Note").

În continuare, I. H. Crișan prezintă *Locul complexului din Munții Orăștiei la civilizația geto-dacică* (p. 149—155), iar I. Ferenczi face o analiză de geografie fizică, dar comportînd concluzii de importanță istorică deosebită asupra aceleiași probleme : *Observații geomorfologice privind apărarea naturală a complexului cetăților dacice din Munții Orăștiei* (p. 155—169).

În studiul lui Oct. Floca, se susţine — pe baza descoperirilor arheologice coroborate cu datele geografului Claudiu Ptolemeu — ipoteza că antica *Singidava* poate fi localizată în cuprinsul oraşului Deva de astăzi (p. 171—180).

În continuare, se prezintă alte două importante studii de epocă romană: N. Branga, *Consideraţii topografice şi arhitectonice privitoare la Ulpia Traiana Sarmizegetusa* (p. 183—190), şi D. Protase, *Castre romane cu dublu zid de incintă descoperite în Dacia* (p. 191—202)[4].

O problemă de geografie istorică pune L. Mărghitan, *Valea Mureşului — parte integrantă a sistemului de fortificaţie a Daciei* (p. 203—207): pornind de la afirmaţia lui Herodot şi Strabo că Mureşul s-ar vărsa direct în Dunăre, autorul opinează că eroarea se explică prin faptul că cei vechi credeau că Mureşul şi cursul inferior al Tisei (începînd de la confluenţa celor două rîuri) formau acelaşi rîu, iar cursul superior al Tisei (datorită unui cot de 45° pe care-l face înainte de confluenţă) era afluent al Mureşului[5].

Studiile următoare sînt de valorificare a patrimoniului arheologic roman al Daciei Superioare: C. L. Băluţă, *Lămpile romane din Muzeul judeţean Hunedoara — Deva* (p. 209—228); M. Bărbulescu, *Capiteluri romane din Dacia intracarpatică* (p. 229—261; studiu valoros, căruia i se poate reproşa doar limitarea la Dacia de Sus; dar el va avea desigur meritul de a stimula publicarea descoperirilor similare din toată provincia); Dorin Alicu — Sanda Alicu, *Un cadran solar fragmentar descoperit la Ulpia Traiana Sarmizegetusa* (p. 263—265); Iudita Winkler — Mircea Dan Lazăr, *Emblema Legiunii a XIII-a Gemina pe un fragment de umbo* (p. 267—276) (placă de bronz ornamentată, descoperită la Vinerea, jud. Alba; autorii fac analogii între această piesă şi *umbones* descoperiţi în Tamisa şi la Vindonissa).

În *Observaţii privind zidurile cu mortar din cetăţile dacice hunedorene* (p. 277—284), R. Popa opinează că zidurile cu mortar din cetăţile de la Băniţa şi Piatra Roşie nu pot fi atribuite dacilor (care n-au folosit această tehnică), ci sînt refaceri din perioada de început a feudalismului[6].

Semnalăm în continuare cinci interesante materiale grupate sub titlul *Note şi discuţii*. Reluînd o inscripţie mai veche[7], R. Ardevan identifică numele unui nou augustal la Sarmizegetusa (p. 535—538). Adriana Rusu prezintă *Un mormînd roman descoperit la Uroi (judeţul Hunedoara)* (p. 539—542), iar C. Pop, *Statui imperiale de bronz la Ulpia Traiana Sarmizegetusa* (p. 543—547) (parte dintr-o lucrare mai vastă privind statuile de bronz din Dacia romană).

Cum bună parte din materialele publicate în volumele de pînă acum ale Sargetiei se află în muzeul din Deva, considerăm binevenit studiul lui I. Andriţoiu, *Constituirea şi dezvoltarea colecţiei de arheologie a Muzeului judeţean Hunedoara—Deva* (p. 549—559).

De deosebit interes ni se pare publicarea unor *Documente privind monumentele arheologice romane de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa* (p. 561—571), de I. Pleşa şi Oct. Rotar; dacă unele privesc inscripţii, deja cunoscute[8], la p. 565 este redat un desen cu un vultur ţinînd în ghiare un patruped, ceea ce ne aminteşte de divinitatea siriană Turmasgadis, prezentă pînă acum în Dacia cu patru descoperiri sigure[9].

Chiar şi o enumerare sumară a studiilor publicate în aceste ultime volume arată varietatea preocupărilor arheologilor de investigare a istoriei vechi a României. Prin importanţa subiectelor tratate, şi aceste volume ale Sargeţiei depăşesc nivelul unei publicaţii de muzeu judeţean.

Remarcăm totodată că ele cuprind în încheiere o listă cu abrevieri, precum şi faptul că fiecare articol este însoţit de un rezumat într-o limbă de circulaţie internaţională.

Încheind, am arăta că se impune totodată pentru colectivul muzeului din Deva, precum şi pentru toţi cercetătorii arheologiei ţinuturilor intracarpatice, extinderea preocupărilor către secolele IV—X, mai puţin cercetate şi mai rar prezentate în paginile *Sargetiei*.

Constantin C. Petolescu

[1] Autoarea omite să arate că este vorba de materiale ieşite din săpăturile din therme; pentru raportul de săpături, vezi *Cercetări arheologice*, I, 1975 (volum publicat de Muzeul de Istorie al Republicii Socialiste România).

[2] Nu trebuie scăpat însă din vedere caracterul propagandistic al emisiunilor monetare. Pentru Decius, legenda amintită semnifică restabilirea situaţiei provinciei de către acest împărat, pe care o inscripţie de la Apulum îl numeşte *restitutor Daciarum* (CIL, III, 1 176; vezi şi M. Macrea, *Viaţa în Dacia romană*, Bucureşti, 1969, p. 442). Înfrîngerea goţilor de către Claudius al II-lea a avut desigur urmări pozitive şi pentru Dacia, eventual reîntărirea dominaţiei romane după pierderile teritoriale din timpul lui Gallienus (Eutropius, IX, 8, 2: *Dacia...amissa est*). În sfîrşit, despre Aurelian ne informează tot Eutropius (IX, 13, 1): *Romanam ditionem ad*

În studiul lui Oct. Floca, se susţine — pe baza descoperirilor arheologice coroborate cu datele geografului Claudiu Ptolemeu — ipoteza că antica *Singidava* poate fi localizată în cuprinsul oraşului Deva de astăzi (p. 171—180).

În continuare, se prezintă alte două importante studii de epocă romană: N. Branga, *Consideraţii topografice şi arhitectonice privitoare la Ulpia Traiana Sarmizegetusa* (p. 183—190), şi D. Protase, *Castre romane cu dublu zid de incintă descoperite în Dacia* (p. 191—202) [4].

O problemă de geografie istorică pune L. Mărghitan, *Valea Mureşului — parte integrantă a sistemului de fortificaţie a Daciei* (p. 203—207): pornind de la afirmaţia lui Herodot şi Strabo că Mureşul s-ar vărsa direct în Dunăre, autorul opinează că eroarea se explică prin faptul că cei vechi credeau că Mureşul şi cursul inferior al Tisei (începînd de la confluenţa celor două rîuri) formau acelaşi rîu, iar cursul superior al Tisei (datorită unui cot de 45° pe care-l face înainte de confluenţă) era afluent al Mureşului [5].

Studiile următoare sînt de valorificare a patrimoniului arheologic roman al Daciei Superioare: C. L. Băluţă, *Lămpile romane din Muzeul judeţean Hunedoara — Deva* (p. 209—228); M. Bărbulescu, *Capiteluri romane din Dacia intracarpatică* (p. 229—261; studiu valoros, căruia i se poate reproşa doar limitarea la Dacia de Sus; dar el va avea desigur meritul de a stimula publicarea descoperirilor similare din toată provincia); Dorin Alicu — Sanda Alicu, *Un cadran solar fragmentar descoperit la Ulpia Traiana Sarmizegetusa* (p. 263—265); Iudita Winkler — Mircea Dan Lazăr, *Emblema Legiunii a XIII-a Gemina pe un fragment de umbo* (p. 267—276) (placă de bronz ornamentată, descoperită la Vinerea, jud. Alba; autorii fac analogii între această piesă şi *umbones* descoperiţi în Tamisa şi la Vindonissa).

În *Observaţii privind zidurile cu mortar din cetăţile dacice hunedorene* (p. 277—284), R. Popa opinează că zidurile cu mortar din cetăţile de la Băniţa şi Piatra Roşie nu pot fi atribuite dacilor (care n-au folosit această tehnică), ci sînt refaceri din perioada de început a feudalismului [6].

Semnalăm în continuare cinci interesante materiale grupate sub titlul *Note şi discuţii*. Reluînd o inscripţie mai veche [7], R. Ardevan identifică numele unui nou augustal la Sarmizegetusa (p. 535—538). Adriana Rusu prezintă *Un mormînd roman descoperit la Uroi (judeţul Hunedoara)* (p. 539—542), iar C. Pop, *Statui imperiale de bronz la Ulpia Traiana Sarmizegetusa* (p. 543—547) (parte dintr-o lucrare mai vastă privind statuile de bronz din Dacia romană).

Cum bună parte din materialele publicate în volumele de pînă acum ale Sargetiei se află în muzeul din Deva, considerăm binevenit studiul lui I. Andriţoiu, *Constituirea şi dezvoltarea colecţiei de arheologie a Muzeului judeţean Hunedoara—Deva* (p. 549—559).

De deosebit interes ni se pare publicarea unor *Documente privind monumentele arheologice romane de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa* (p. 561—571), de I. Pleşa şi Oct. Rotar; dacă unele privesc inscripţii, deja cunoscute [8], la p. 565 este redat un desen cu un vultur ţinînd în ghiare un patruped, ceea ce ne aminteşte de divinitatea siriană Turmasgadis, prezentă pînă acum în Dacia cu patru descoperiri sigure [9].

Chiar şi o enumerare sumară a studiilor publicate în aceste ultime volume arată varietatea preocupărilor arheologilor de investigare a istoriei vechi a României. Prin importanţa subiectelor tratate, şi aceste volume ale Sargeţiei depăşesc nivelul unei publicaţii de muzeu judeţean.

Remarcăm totodată că ele cuprind în încheiere o listă cu abrevieri, precum şi faptul că fiecare articol este însoţit de un rezumat într-o limbă de circulaţie internaţională.

Încheind, am arăta că se impune totodată pentru colectivul muzeului din Deva, precum şi pentru toţi cercetătorii arheologiei ţinuturilor intracarpatice, extinderea preocupărilor către secolele IV—X, mai puţin cercetate şi mai rar prezentate în paginile *Sargetiei*.

Constantin C. Petolescu

[1] Autoarea omite să arate că este vorba de materiale ieşite din săpăturile din therme; pentru raportul de săpături, vezi *Cercetări arheologice*, I, 1975 (volum publicat de Muzeul de Istorie al Republicii Socialiste România).

[2] Nu trebuie scăpat însă din vedere caracterul propagandistic al emisiunilor monetare. Pentru Decius, legenda amintită semnifică restabilirea situaţiei provinciei de către acest împărat, pe care o inscripţie de la Apulum îl numeşte *restitutor Daciarum* (CIL, III, 1 176; vezi şi M. Macrea, *Viaţa în Dacia romană*, Bucureşti, 1969, p. 442). Înfrîngerea goţilor de către Claudius al II-lea a avut desigur urmări pozitive şi pentru Dacia, eventual reîntărirea dominaţiei romane după pierderile teritoriale din timpul lui Gallienus (Eutropius, IX, 8, 2: *Dacia...amissa est*). În sfîrşit, despre Aurelian ne informează tot Eutropius (IX, 13, 1): *Romanam ditionem ad*

fines pristinos varia bellorum felicitate revocavit. Pentru propaganda imperială era deosebit de important a face cunoscute aceste succese ale politicii și armatelor sale. Emisiunile monetare cu legenda *Dacia Felix* își găsesc astfel o explicație istorică.

[3] Fotografia cu medalionul de la Romula (Sol în quadrigă înconjurat de semnele zodiacului; p. 335, fig. 2) este așezată invers, datorită unei greșeli de tehnoredactare; ea a fost încredințată lui S. Sanie, împreună cu toate datele tehnice și identificarea reprezentărilor, pentru utilizarea în teza sa de doctorat (*Cultele siro-palmiriene in Dacia romană*, București, 1977), de către semnatarul acestor rînduri. Vezi C.C. Petolescu, *Terra antiqua Balcanica* (rezumatele seminarului de la Veliko Tîrnovo, R.P. Bulgaria, septembrie 1975); idem, StCl, 17, 1977, p. 157—159; I. Berciu — C.C. Petolescu, *Les cultes orientaux dans la Dacie méridionale*, Leiden, 1976, p. 15, 56 (nr. 64).

[4] Articolul a fost prezentat drept comunicare și publicat în *Akten des XI. internationalen Limeskongresses*, Budapesta, 1977.

[5] Ipoteza este interesantă și ar concorda cu cea pe care noi înșine am formulat-o în IDR, II, p. 89, cu privire la Jiu și Motru.

[6] Autorul pune problema reamenajării acestor fortificații în secolele XII—XIII; aceasta ar explica și prezența descoperirilor feudale în numeroase alte fortificații antice.

[7] CIL, III, 1 493; cf. V. Wollmann, Apulum, 13, 1975, p. 200—203.

[8] Toate sînt publicate în CIL, III: cele de la p. 566, sub nr. 7 912 și 7 914; cele de la p. 568, sub nr. 7 921, 7 927, și 7 904; cea de la p. 570 sub nr. 7 915; cea de la p. 573 sub nr. 7963.

[9] Monumentele de la Romula au fost prezentate mai recent de I. Berciu — C.C. Petolescu, *op. cit.*, p. 12—13; cele de la Micia, de L. Mărghitan — C.C. Petolescu, în *Hommages à M.J. Vermaseren*, Leiden, III, 1978, p. 721—722. Un monument de marmură, reprezentînd un vultur imobilizînd un șarpe, a fost publicat de C.C. Petolescu, StCl, 17, 1977, p. 157—158, fiind atribuit, ipotetic, aceleiași divinități; vezi însă rezervele autorului și semnalarea de la p. 157, nota 21 (inscripția CIL, III, 7 756, privind disputa dintre *numen aquilae* și *dracones tres*).

ABREVIERI MAI DES FOLOSITE ÎN REVISTĂ

ActaMN	— Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
AFB	— Aktuelle Fragen der Bandkeramik, Székesfehérvár, 1972.
AIIAIaşi	— Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol", Iaşi.
Apulum	— Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba Iulia.
ArheologijaKiev	— Arheologija Kiev. Institut Arheologii, Kiev.
BSNR	— Buletinul Societăţii numismatice române, Bucureşti.
BSPF	— Bulletin de la Société préhistorique française, Paris.
Carpica	— Carpica, Bacău.
CercetArhBuc	— Cercetări arheologice în Bucureşti, Bucureşti.
CercetIstIaşi	— Cercetări istorice, Iaşi.
Dacia	— Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, Bucureşti.
Danubius	— Danubius, Galaţi.
EthnArchZ	— Ethnographisch — Archäologische Zeitschrift, Berlin.
IzvestijaSofia	— Izvestija na Arheologiceskija Institut, Sofia.
Marisia	— Marisia, Tîrgu Mureş.
Materiale	— Materiale şi cercetări arheologice, Bucureşti.
MemAntiq	— Memoria Antiquitatis, Piatra Neamţ.
MEPPE	— Manuel encyclopédique de préhistoire et protohistoire européennes (sub redacţia lui Jan Filip), Praga, I, 1966; II, 1969.
MIAMoskva	— Materialy i issledovanija po arheologii, Moscova.
PZ	— Prähistorische Zeitschrift, Leipzig—Berlin.
RevMuz	— Revista muzeelor, Bucureşti.
RI	— Revista de istorie, Bucureşti.
Sargetia	— Sargetia. Acta Musei Devensis, Deva.
SCIV (SCIVA)	— Studii şi cercetări de istorie veche (Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie), Bucureşti.
SCN	— Studii şi cercetări de numismatică, Bucureşti.
SlovArch	— Slovenská Archeológia, Nitra.
SCŞBacău	— Studii şi cercetări ştiinţifice, Institutul pedagogic, Bacău.
Suceava	— Suceava. Anuarul Muzeului judeţean, Suceava.
Tibiscum	— Tibiscum, Timişoara.

La publication „Studii și cercetări de istorie veche și arheologie" paraît 4 fois par an. Prix d'un abonnement annuel $ 25. Toute commande de l'étranger sera adressée à ILEXIM, Departamentul export-import presă, 70 116, str. 13 Decembrie 3, P. O. Box 136—137, télex 11 226, Bucarest, Roumanie. En Roumanie vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur. Pour procurer la revue (directement ou par courrier), vous pouvez vous adresser aussi à PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, București, 71 021, Calea Victoriei 125, sectorul 1.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
71 021, Calea Victoriei 125, sector 1, București
tel. 50.76.80

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

I. I. RUSSU, **Dacia şi Pannonia Inferior în lumina diplomei militare din anul 123**, 1974, 123 p., 5,75 lei.

SILVIA MARINESCU—BÎLCU, **Cultura Precucuteni pe teritoriul României**, 1974, 272 p., 32 lei.

EUGEN COMŞA, **Istoria comunităţilor culturii Boian**, 1974, 272 p., 34 pl., 37 lei.

SUZANA DOLINESCU—FERCHE, **Aşezări din secolele III şi VI e.n. în sud-vestul Munteniei. Cercetările de la Dulceanca**, 1974, 159 p., 14 pl., 21,50 lei.

D. M. PIPPIDI (sub redacţia), **Actes du VIe Congrès International d'études sur les frontières romaines**, Mamaia, 6 — 13 septembre 1972, 1974, 559 p., 76 pl., 50 lei.

D. TUDOR, **Les ponts romaines du Bas-Danube**, 1974, 176 p., 9 lei.

ELENA BUSUIOC, **Ceramica de uz comun nesmălţuită din Moldova**, 1975, 90 p., 24 pl., 29 lei.

D. M. PIPPIDI, **Scythica Minora, Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la Mer Noire**, 1975, 314 p., 24 pl., 38 lei.

*** **Relations between the Autochtonous Population and the Migratory Populations on the Territory of Romania**, 1975, 324 p., 30 lei.

I. I. RUSSU, **Inscripţiile Daciei romane**, I, 1975, 287 p., 2 pl., 31 lei.

PETRE I. ROMAN, **Cultura Coţofeni**, 1976, 216 p., 118 pl., 34 lei.

EMILIAN POPESCU, **Inscripţiile greceşti şi latine din secolele IV—XIII descoperite în România**, 1976, 451 p., 42 pl., 43 lei.

D. PROTASE, **Un cimitir dacic din epoca romană la Soporu de Cîmpie**, 1976, 115 p., 24 pl., 25 lei.

M. MACREA şi I. GLODARIU, **Aşezarea dacică de la Arpaşu de Sus**, 1976, 112 p., 5 pl., 8,25 lei.

I. I. RUSSU, **Elemente traco-getice în Imperiul roman şi Byzantium**, 1976, 184 p., 19,50 lei.

R. VULPE, **Studia Thracologica**, 1976, 336 p., 26 lei.

*** **Thraco-dacica**, 1976, 351 p., 48 lei.

AL. SUCEVEANU, **Viaţa economică în Dobrogea romană. Secolele I—III e.n.**, 1977, 179 p., 28 lei.

PETRE DIACONU şi SILVIA BARASCHI, **Păcuiul lui Soare, II. Aşezarea medievală**, 1977, 219 p., 10 pl., 36 lei.

M. PETRESCU—DÎMBOVIŢA, **Depozitele de bronzuri din România**, 1977, 391 p., 51 lei.

D. M. PIPPIDI şi EM. POPESCU (sub redacţia), **Epigraphica**, 1977, 287 p., 25 lei.

GR. FLORESCU şi C. C. PETOLESCU, **Inscripţiile Daciei romane**, II, 1977, 276 p., 23 pl., 27 lei.

I. I. RUSSU, **Inscripţiile Daciei romane**, III, 1977, 288 p., 2 pl., 26 lei.

*** **Inventaria arheologica**, fasc. 8, R.51, 1977, 15 file, 5 lei; fasc. 9, R.52—R.63, 1978, 14 file, 5 lei.

EUGENIA ZAHARIA, **Populaţia românească în Transilvania în secolele VII—VIII. Cimitirul nr. 2 de la Bratei**, 1977, 139 p., 2 pl., 10,75 lei.

PETRE ROMAN, IOAN NÉMETI, **Cultura Baden în Romania**, 1978, 156 p., 18 lei.

FLOREA MOGOŞANU, **Paleoliticul în Banat**, 1978, 152, p., 2 pl., 11 lei.

MARIA COMŞA, **Cultura materială veche românească (Aşezările din secolele VIII—X de la Bucov—Ploieşti)**, 1978, 183 p., 4 pl., 30 lei.

SEBASTIAN MORINTZ, **Contribuţii arheologice la istoria tracilor timpurii**, I, 1978, 216 p., 27 lei.

S C I V A, tomul 30, nr. 2, 1979, p. 135—324

I.P.I.—c. 1189

Lei 25